

**M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓSNAK
(1650-1702)**

**maga személyének, életének
és különös cselekedeteinek
mentsége**

**melyet az irégyek ellen, kik a közönséges jónak
ezaránt meggátolói, írni kényszerítettett.
Kolosváratt, 1698. esztendőben.**

Elöljáró beszéd

Igazán mondják a teológusok, hogy Isten az övéit (azért, hogy megidegenítse minden világi jóktól) abban szokta meglátogatni, amit legnagyobb javoknak tartanak világ szerint.

Nékem Belgiumban olyan állapotom volt, hogy - ha pénzgyűjtésben gyönyörködtem volna, és célul fel nem töttem volna azt, hogy hazámat, valamint lehet, segítsem eszerint: Publica privatis anteferenda bonis, azaz a közönséges jót eleibe kell tenni a magánosnak - annyi idő alatt könnyen negyvenezer vagy talám ötvenezer forintot is gyűjthettem volna, és ha eddig ott maradtam volna, azt merem mondani: kevés erdélyi úr volna, akivel cserélnék pénz dolgából. Amazt colligálhatom ebből, hogy minekutána az én könyveimnek nyomtatásoknak gondjától megszűntem, és egészen magamat a munkára adtam (noha még akkor is volt foglalatosságom és időm töltése a könyveknek kötetések miatt), az utolsó két esztendőmben kerestem én többet 15.000, azaz tizenötezer forintnál (melynek tizenegyezer forintját csak egy embertől vöttem). Hát tizedfél esztendeig, amennyit ott töltöttem, mi lehetett volna? Legalább öt esztendő alatt, amíg a nyomtatásban foglalatostkodtam, mi lehetett volna? Ha pedig ott a házasságra vöttem volna magamat, amelyet el nem távoztathattam volna semmiképpen, ha mégis tovább ott maradtam volna, akkor is kínáltak engemet olyan leánnyal, kivel 60.000, azaz hatvanezer forintot adtanak volna, mert observálták igen, hogy néha targoncával tölték a pénzt szállásomra.

Ilyen gazdag jövedelmemet pedig könnyen elpazarolhattam volna én ott, a testnek minden gyönyörúségi között, ha a más jó mesterembereket követtem volna, akik többire azt cselekeszik, hogy amit egy nap munkájokkal keresnek, nem nyugosznak addig, míg azt korcsomákon és egyéb hitván helyeken el nem tékozzolják; én pedig csak azt is kárnak tartottam annyi keresetem mellett, amit kenyérre kellett költenem nyavalyás testemnek táplálására. Néha egy holnapig is bizony bort nem ittam, és minél alábbvaló s olcsóbb eledellel lehetett, olyannal éltem, olyan szűkös költő voltam, hogy véghez vihessem azokat, amikhez kezdettem Istenem indításából. Sokszor úgy kiadtam a pénzemet a könyvnyomtatóknak, hogy kenyérvételre is egy poltrám sem maradt. Ilyen kímélésemet és amellett nagy industriámat, serénységemet (mert négy avagy öt ember dolgát vittem én véghez, úgyhogy abban a munkában hatvanesztendő ember sem dolgozott annyit, mint én a kevés idő alatt) Isten úgy megáldotta, hogy véghezvittem annyit (a nyomtatás iránt szólok), hogy gondot adott volna országnak is.

És ugyanazzal vesztettem talám magamat, hogy országostól régen mozgatták, hogy a Magyar Bibliát ki kellene nyomtatni, de mivel könnyen hagyták a dolgot, és csak ez volt: Jó volna, ha mód volna benne etc. Én látván, hogy ez csak pusztá velleitas, mondék magamban: Hozzáfogok én, egy szegény legény lévén, és megmutatom, hogy egy szegény legénynek szíves devotiója többet térszen, mint egy országnak ímmel-ámmal való igyekezeti, és hogy az Isten gyakran alávaló és semminek alított eszközök által tapasztalhatóképpen való segítségével viszi véghez az ő dicsőségét.

Aki megvizsgálná pedig, elálmélkodnék, micsoda munkát töttünk mi azon, úgyhogy semminek alítottam volna a Bibliát, úgy, amint volt, kinyomtatni, és csudálkoznék, hogy noha minden órában nekem egy-egy tallér volt, hogy nem sajnálottam ily drága időmet erre a munkára fordítani. Én mindazáltal örülök már mindezen, mert merek dicsekedni minden jó lelkiisméret előtt, hogy (melyet az én Apológiám megbizonyít) soha a magyar reformátusok

ilyen correcta bibliát nem láttanak. Jóllehet pedig mindezt én jó lelkiismeret szerint kiváltképpen való devotióból cselekedvén, úgy tetszett, hogy dicséretes dolgot cselekedtem. Mindazáltal az irégy szívek kiváltképpen, látván, hogy egyébként sem árthatnak, magyarázták balra, hogy én országgal akarok vetekedni, oly dolgot kezdvén, mely országot illetett volna (quasi vero, mintha egy privata persona reávenné magát, hogy jószándékból az ország portióját megfizesse, nem jó neven vennék tőle). Mint Szenczi Ábrahám is itthon egynehány fejedelmeknek, méltóságos uraknak és eklézsiáknak adakozások által nyomtatta ki a Bibliát, mintha Isten olyan tehetetlen volna, hogy másként az ő dicsőségét nem munkálódhatná, hanem olyan könnyű utakon.

Mások azért a biblianyomtatást olyan nehéz munkának tartván, hogy mikor én abban munkálkodnám is, voltak olyak, kik azt mondták, hogy nagy fába vágtam a fejszét. De én azzal nemhogy elcsüggedtem volna, hanem még inkább megvettem lábomat, és a biblianyomtatást elvégezvén, negyedfél ezer exemplárt tudniillik, hozzáfogék a Psalteriumhoz, és azt mind a Biblia mellé, mind pedig külön kinyomtatám négyezerkétszázig. Annak utána azzal sem elégedvén meg, kinyomtatám az Újtestamentumot is négyezerkétszázig. Azzal sem elégedvén meg, majd mind e könyveimet bekötöttem (keveset hozván haza exempláru), mégpedig többire aranyosan, úgyhogy néha dolgozott én számomra húsz ember, azaz négy compactor minden cselédével, legényivel és inasival egybe, kiknek fizetésekre az én két kezem keresményének mind elégnek kellett lenni, úgyhogy minden héten legalább száz forintnak ki kellett nékiek a kezemből menni. Ebből minden veheti eszébe, minémű gazdag jövedelemben voltam én, mind micsoda nagy devotio volt azt mind hazám javára fordítani.

Ugyanis én az én keresetemből egy poltrát sem akartam hazahozni, igyekezték igyekeztem azon, hogy megfelelhessenek feltött szándékomnak, mely ez volt: hogy mondok - ez az én hivatalom, hogy könyvekkel bővítsem és olcsóítsam e hazát, melyből lőn az, hogy e könyveim nyomtatásokról s kötetésekről pénzem maradván, egyéb könyveknek vásárlásokra fordítottam, melyek nagyjából ma is odavannak Lengyelország felé, s még attól is pénzem maradván, magam kínáltam meg a Belgiumban lévő magyarokat, és így osztogattam ki nékiek hazajövelekre való segítségül pénzemet, csak annyit hagyván meg, amennyivel gondoltam, hogy hazajöveletem beérem.

Gondolkodóba esvén azért én (méltán, ha eszem volt), ha ugyan odahagyjam-e olyan zsíros állapotomat, mondék magamban: hacsak külsőképpen kellene, itt örökké boldogul élélhetnék, mert hovatovább inkább kiterjedne hírem, és vagy akarnám vagy nem, el kellene élnem. De meggondolván, micsoda végre javallották még hazámban jóakaróim közelebb a tipográfiát (mert mindezt, amire mentem, ingyen sem merték javallani), tudniillik, hogy az értetlen (mert amint volt, ki kell mondanom) tipográfusok tractálván a nyomtatásnak munkáját, a töménteni vétkekre, hovatovább való nyomtatással, elmerültenek kivált a scholaris könyvek, melyeknek kitisztításokra felette szükséges, hogy oly ember erre adja magát, ki ezekre elégséges lenne.

Én az én csekély tehetségemet érezvén, noha nem arrogálom, nem is arrogáltam, hogy ennyire mehessek, mindazáltal Istenem segítségéből úgy látom s tapasztalom, hogy többre mehettem és mehetek eziránt, mint mások, s még magam is véltem. Annyira igaz az, hogy a jóban való szíves szándékot és könyörgést soha Isten gyümölcs nélkül nem hagyja! Ily nagy csorbaságot látván azért nemzetemben, hogy a scholákban sok nyomorgással szerzett tudománykám is teljességgel rajtam ne vesszen, mihelyt megértém, hogy már Isten a keresztyéneket annyira segítette, hogy Erdélyről is elvetették már a pogányok igáját, odahagyván én a zsíros koncot, jó reménység alatt hazajövék. Mondok, ezután a keresztyénekek lévén commerciumunk, többet remélhetünk mind a jó mesterségeknek floreálásokról, mind pedig (a több keresztyéneknek példájokra) nemzetünknek excoláltatása felől.

Meggondolván én azt is, mivégre fogtam Istenem előtt mindezekhez - tudniillik hogy nemzetemnek használhatnék vélek - és talám avégre adott Isten azokban olyan előmenetelt. Az Isten is - mondok - megvár, ha abbéli intentiómnak és mintegy fogadásomnak eleget tenni teljes tehetségem szerint nem igyekezem. Ezekbéli sok jó igyekezetimnek praemiumául töttem fel én azt, hogy ennyi dicséretes munkával és a privátumnak olyan tapasztalható vagy szemmel látható posthabeálásával könnyen megnyerem - mondok - azt, amit a külső gazdagságnál nagyobbban tartok, tudniillik Istenem és nemzetem előtt való kedvességet. Hogy ezen méltán kap minden virtuosos ember, nem szükség sokkal mutogatnom - Prédikátorok (könyve) 22: 1 eléggé bizonyítja. A pogány bölcsek is megismérték, hogy ezt a legbelsőbb ruházatjokkal együtt vetik le: azaz akkor tészik le ennek kívánását, mikor meghalnak. Plato: Cupidinem gloriae, ceu ultimam tunicam, anima solet deponere. Tacitus, Historiae 1, 4: Etiam sapientibus cupido gloriae novissima exuitur.

Annál inkább reá kellett pedig vennem magamat a hazajövetelre, hogy nemcsak hívtanak sok jóakaróim, hanem lejövetelemre küldött pénzekkel is édesgettek az erdélyiek, mely dolog így volt: Mikor a Zsoltáromat meglátta a boldogemlékezetű úr, Teleki Mihály Fogarasban, az ország gyűlésében, az urak közé sietvén és mutogatván s dicsekedvén, mondotta: Urak, haza kellene ám ezt az embert hozatni, de arra pénz kell. No, ki mit ad? És akkor, aki mit ígért, feljegyezvén, azután fel is küldték közel kétszáz aranyig.

Hogy meghozák, én arra mondek: Köszönöm igen az édes nemzetemnek jó affectióját, de én erre nem szorultam, nekem Isten eleget adott, úgyhogy ha kell, haza is mehetek; és bánnám, ha ezzel köteles szolgává akarnának tenni, holott én önként és magam szabadságában többet szoktam szolgálni.

Mindazáltal a magyarok instálván, hogy elvegyem, mert másként megszegyenlené magát az egész ország, és assecurálván forma, hogy ne féljek semmit attól, amitől félni láttatom, elvévém a pénzt, de erősen eltökélvén magamban, hogy én ne legyek senkinek adós, és valamit cselekszem, hogy Istennek nagyobb dicsőségére szolgáljon, nem akartam dolgaiban senki segítségével élni. Fogám én azt a pénzt és megannyit téven melléje, vagy még többet, 2200, azaz huszonkétszáz forintot adék a Provinciának interesbe, hogy annak interesével minden esztendőn egy ott megfogyatkozott magyar a hazajövetelre segítessék.

Ebbéli jó affectiómat köszönnvén a magyarok, mindazáltal helyben nem hagyák ez okokért:

1. A magyarok (kik ott mind inkább szegény legények) szemtelenségre vetnék magokat; és egyik is, másik is obtrudálná magát, hogy ő is megszűkült, és így akire az a beneficium lenne bízva, sok alkalmatlanságot szenvedne tőlök.
2. Mert ott is regnálván még az a dogmáknak discretiójok, hogy ki coccejanus, ki voetianus. Ha coccejanus volna a rektor (mert egyik akadémiában a rektorra akartam bízni), és voetianus menne hozzája kérni, nem oly facilis volna, et contra.
3. Hogy jobb azzal a jelenvaló magyarokat segíteni.
4. Hogy ott kevés interesse van a pénznek, és jóval is több minálunk, mert itt tíz százra, de ott köszönet, ha négyet adnak százra.
5. Hogy akkor kezdődvén ott a háborúság vagy hadakozás, majd minden interesse a pénznek odalött.

Gondolván azért én, és mások is intimálván, hogy ha Isten engemet megáld és boldogít dolgaiban, itthon is segíthetek, akit akarok s úgy is jó leszen. Felvévém én ott a pénzt és majd felét kiosztogatám a magyaroknak, kik mindnyájan interesre kívánván, hogy adjam; Isten oltalmazzon - mondek -, hogy interest kívánjak és fél esztendőre ígervén mind annak

megfizetését, még ma is odavan benne, és némely részét talám sohasem látom. Azonban én perseverálván azon igyekezetemben, hogy ne láttassam senkitől beneficiumot venni, úgy mint kit Isten arra segített, hogy csak adjak inkább, mint vegyek mástól; előttem tartván azt, micsoda beneficiummal igyekeztek az emberek nékem lenni, de nem tudván személy szerint, kik és mennyire adakoztanak és így nem lehetvén kinek-kinek refundálnom. Tiszteletes Pataki István uram is instálásomra nem akarván megmondani, mint amelyet mint közönséges jó véggel adattattat, nem illenék refundálni. Hogy mindazáltal csak abban ne maradjon, mindjárt lejövetelemkor mintegy négyszáz forint ára könyveket osztogattattam el.

Mégis mindennek a benefactorok közül nem jutván, s ez a kedveskedés az adakozást fel nem érvén, más útját gondolám refundálásának, ekképpen: Mivel - mondok - ezt a közönséges jó végett cselekedték, hogy végeket abban elérték légyen, ím megmutatom mindenknek ilyen módon: az én könyveimet igaz áron adván el (noha felmenne 40.000, azaz negyvenezer forintra, vagy még feljebb is), mindazáltal én limitáltam csak úgy, hogy harmincezer forintra menne fel, azon igyekezvén, hogy megismérje minden ebben a nemzetben említett jószándékomat, hogy tudniillik én ebben a hazában e könyveket elbővítssem és olcsóítsam, mint Salamon az ezüstöt Jeruzsálemben. Eleget kiáltottak rám a compactorok, hogy azzal mind nekik, mind magamnak kárt tések, de én azzal akkor semmit sem gondoltam, hanem elégnék tartván az én keresetemet harmincezer forintra limitálni gondolván, hogy annyival is beérem e haza javára való igyekezetimet.

Limitáltam példának okáért a közönséges Zsoltárt hetvenöt pénzre, keveset adhattam pedig úgy el, mert ez a nemzet semminek limitált árához nem szokván, nem állhatja, hogy mégis el ne kunyoráljon benne. Úgyhogy, ha a Bibliát két pénzen tartanám, mégis a magyar egy pénzen kérné. Azonban a sok ismerőim mind ajándékot kívánván tőlem, kicsiny volt, ha csak Psalteriumot adtam. Azonban az ecclesiasticusoknak akarva is olcsóbban akarván adni, mint másoknak, kit hatvan, kit hatvanhat pénzen vesztegettem el. És így ez nálam hamar elfogyván, maradott kevés számú némely compactoroknál, és ők adták el tizenkét susztákon, s úgy is örömet megvették, csak kaphatták. Az aranyos Psalteriumot pedig, melyet én tíz susztákra limitáltam (a belső embereknek pedig nyolc susztákon kezdettem volt adni), mind eladhattam volna igaz árán egy-egy talléron. Az aranyos Újtestamentumot limitáltam két forintra, holott más azelőtt egy aranyon adta. A Bibliát limitáltam és adtam mintegy öt forinton, holott azelőtt tíz vagy tizenkét forinton vagy feljebb is eladták.

Tehát ez a jószág, mely olyan olcsón limitálva is felment volna harmincezer forintra, igaz árán - tudniillik amint más akárki adta volna - mennyire mehetett volna? Nem olcsóítottam hát el a könyveket? Ha mit adott valaki közönséges jó végett, nem érte-e el végét eléggé? Mégis mindazáltal megvolt az, hogy sokan nem átalították magamnak említeni, hogy akkor ők is segítséggel voltak, melyért mindenüvé nem kevés ajándékom ment.

Mind távollétemben azért, mind jelenlétemben, teljes tehetségemmel (úgyhogy annyira sem kívánhatta senki) azon lévén, hogy ennek a nemzetnek szeretetét hozzám devinciáljam, olyan láthatóképpen félretévén a magam tulajdon hasznomat: ím mi lőn haszna és kimenetele? Nemcsak kiüresítettem minden keresetemből, melyet kisebbnek tartanék, hanem megfosztattam minden kedvességemtől és nemzetem előtt való reputációmtól, még amely volt is. Sőt olyan emberek támadtak reám, és minden igyekezettel azon vannak, úgy látszik, voltak mindeddig is, hogy (amelyet minden becsületes ember szeret és keres annyira, hogy néha az életnek is azt eleibe téski) minden existimatióm mellől elesvén, a porba, a sárba tapodtassam, és következésképpen semmi jó igyekezetemben elő ne mehessek. Dii boni! Mit kell hallani? Ki kell mondanom, nincs mit tennem. (Eszter könyve 7:5-6.) Mikor Assvérus király untatná Esztert; hogy mondja meg, kicsoda az, aki néki egész nemzetségestől veszedelmét

munkálkodja, megvallja utoljára: A mi ellenségünk és gyűlölőnk e gonosz Hámán. Én is azt mondom: Akik nékem ennyi gonoszomra vannak, az ittvaló református clerus közül azok, kik a boldogemlékeztű Bethlen Elek uram temetésére mentünkben útítársaim voltak. Tudniillik olyan emberek, akiktől csak jót és dolgaimnak promotiójokat várhattam volna, kiknek szíveket ott alítván járni, ahol tanításokat és külső magokviseléseket (úgy mint akik commendálják szóval eléggé az Isten dicsőségét és a közönséges jót); én mind ebben gyakorlottam magamat, mind pedig vélek nagy nyájasságban éltem. Kijő hát ez úton, amit beszédemnek kezdetiben mondtam, hogy Isten az övéit olyan dologban szokta sokszor megszomorítani, amelyet igen nagy jónak tartanak.

De azt mondják itt az emberek, s kiváltképpen ennek a helynek lakosi: Az Istenért, mit szólasz olyan emberek ellen, akik olyan becsületes tiszteket dicsérettel viselnek, akiktől olyan tanításokat hallunk, és következés szerint, akik az egész hallgatóktól olyan nagyra becsültetnek?

Felelet: 1. Adta volna Isten, hogy ne volna okom arra, hogy őkegyelmek ellen szólanék, és nem is szólottam sokáig, kedvezvén az őkegyelmek becsületeknek - tudniillik mindaddig, míg tűrhettem.

2. Most is arra nem mentem volna, hogy őkegyelmek ellen szóljak, ha békét hagytanak volna, amint tiszteletes püspök uram imponálta volt őkegyelmeknek; de látom, hogy addig kedvezek őkegyelmeknek, hogy sütvé tézük alám a makkot, és sok kárát vallom naponként, s hovatovább inkább serpál az én veszedelmemre az emésztő harap; és mikor észrevevém magamat, csak elhűlék nagy álmélkodással, mi lett, mint és mi karban vannak az én dolgaim - vévén észre - miképpen vágják s vágják alattam a fát. Aki az ő becsületinek letapodtatásán meg nem indul, egy huncfut az; és akire csak egy lólopást fognak is, ha ki nem tisztítja magát, mind becsületi odatesz, mind pedig akasztófára kell mennie. Egy lólopásnál nagyobb fogtak énreám, sőt mindennél gonoszabb embernek lenni - nem tudom magokkal -, de másokkal elhitették. Avagy azért a veszedelemre készakartva megyek az őkegyelmek becsületének való kedvezés miatt, avagy azokból a sok gonoszokból kimosdom annak megmutogatásával, mely méltatlan fogták azokat reám, és következés szerint mely nagy, Isten ellen való bűn volt ártatlan annyi haza javára igyekező igaz hazafiát affélékkel terhelni. Kiáltjuk eléggé, mely sok városunkban a bűn, melyekért vér az Isten sokképpen bennünket; bár a gerendát látnók meg a magunk szemünkben.

3. Méltó, hogy mindenek jól elméjekben nyomják, amiket Idvezítőnk mond (Máté evangéliuma 23: 2-7). A farizeusok is nagytekintetű és méltóságú szent embereknek tartatnak vala, de mégis Idvezítőnk azt javallja, hogy azoknak tanításokat bevegység ugyan, s megfogadják, de az ő cselekedetek szerint ne cselekedjenek. Méltó, hogy megolvastassék az az egész caput Idvezítőnknek a farizeusok ellen való tanításáról.

De itt azt mondom: Hiszem, ez emberek jó intentióval vannak e materiában, mert az Isten dicsősége mellett láttatnak buzogni és az eklészia javainak conserválásokban ha fáradoznak, igen jól cselekszik.

Felelet: Azzal fedezik el az emberek gyakran, amit lappangtatnak szívekben, a religio palástja sokszor a megvesztett és megvesztegető szívnek. Igaz az, ami vagyon Példabeszédek (könyve), 14:12 és caput 16:2. A farizeusok is, úgy látszott, jól cselekedtenek akkor, mikor a Mózes törvénye mellett buzgottanak, de mégis nagyot vétetnek, hogy irégységből az ártatlant megszentelték, és a magok libidójokat, kívánságokat és bosszújokat igyekeztek rajta kitölteni. De ha másként őkegyelmek vétek nélkül való feddhetetlen emberek volnának is, és

senkinek ártalmára nem voltak volna is, ebben, amint velem bántanak, vétek nélkül nincsenek, amint majd megtetszik.

Vétettenek éellenem tagadhatatlanul, akinek eddig való életemet haszontalanná tölték, és továbbra is az én életemet mérő halállá változtatni igyekeznek. Vétettenek az eklézsia ellen, mert ebben a materiában, melyben akarnak láttatni az eklézsiával fogni, az őkegyelmek kívánságok csak olyan, hogy Nescitis, quid petitis. A Zebedéus fiainak anyjok fiainak rendetlenül kívánja vala javokat, és érette meg is dorgáltaték. Megismérik még (úgy hiszem) az eklézsia tagjai, mely méltatlanul kívánták tőlem az őkegyelmek információjokból, amit kívántanak, és hogy sokkal jobb lött volna énnékem békét hagyni, és azt a jó tipográfiát, amint kezdettem volt készíteni, meg nem szaggatni.

Hogy őkegyelmeknek való feleletemet írásban tegyem, vitt reá az is, hogy énfelőlem Magyarországon és egyébütt is nagy reménséget concipiáltak volt, és ahhoz képest csudálják, hova löttem és hogy várakozásoknak ennyi ideig eleget nem töttem. Akármely potenter tueálnám azért szóval ügyemet őkegyelmek ellen, nem lenne az tudtokra mindazoknak, akik távol vannak, kik előtt mindazáltal szükség, hogy magamat megmentssem, és okát adjam ennyi esztendeimnek mind haszontalanul eltöltésének.

Kiváltképpen való oka pedig e magam Mentségének ez: Tiszteletes püspök uram imponálván a nyárban őkegyelmeknek írás által, hogy rólam desistáljanak, nemhogy azt megfogadták volna, hanem inkább irritálódtanak, és a consistoriumot itt elhitették, hogy én Tordán megvártam azt, hogy tiszteletes Némethi Sámuel uram őkegyelme onnét eljöjjön és azután (addig semmit nem mozdítván) vádaskodtam őkegyelme jelen nem létében, őkegyelme ellen.

Felelet: 1. Maga tiszteletes püspök uram a vele való becsületes atyafiakkal tanúbizonyságot tehet, hogy minekutána én kivallottam, az őkegyelmek adjuratiójokra, kik adtanak nékem okot és alkalmatosságot és miképpen Apologiámnak kinyomtatására, azután tiszteletes Némethi uram két nap is volt ott, Tordán tudniillik, és én eléggé instigáltam tiszteletes püspök uramat azalatt, hogy kövesse el őkegyelme aránt, amit fogadott, de egy s más miatt mind elmúlt, avagy, hogy őkegyelme jobbnak alította levele által imponálni a silentiumot.

2. Még inkább kezdett annak utána egyebek előtt is ellenem ágálni úgyhogy még az adversariusokat is felültette ellenem, amint erre elég bizonyosságot adhatnak.

3. Sőt még az ősszel közöttünk forgó controversiának sopiálására itt compareálván tiszteletes püspök uram, több becsületes atyafiakkal ama szerint: Psalmus 12:3. Őkegyelmek tehetős emberek lévén nyelvekkel, azonban - amint mondják - Nec Hercules contra duos, őkegyelmek sokan lévén, és ki eggyel, ki mással toldván, és én is az őkegyelmek becsületinek kedvezvén, annyira elnyomának szóval, hogy az akkor jelenvaló becsületes embereket is elhitették (idő sem lévén a magam mentségére), és énfelőlem mind igaznak vélték az őkegyelmek sok vádjokat. Mert ha magokkal el nem hitették volna, hogy mind igaz az, amit őkegyelmek ellenem mondanak, kétség nélkül ellene mondtak volna. De nemcsak helybenhagyták, hanem voltak olyak, akik még inkább toldották a dolgot. Ha azért akkor szóval úgy triumpháltak rajtam, gondolhattam méltán, hogy másszor is úgy lenne ez, ha csak szóval kellene. Én azért gondolván, hogy ha olyan jóakaróimat is elhitették, hogy úgy ítélnének énfelőlem, aminéműnek őkegyelmek leírtak, tehát concludálhatom, hogy tehát az egész világ ellenem vagyon, és kígyót-békát kiálthat reám, tudniillik valakik valamit érteni láttatnak az én dolgaim felől; azaz senki sincs, aki jól ítélné felőlem. Mely ha úgy vagyon, méltó - mondok - felkelnem és lábomat megvetnem, és ama szerint: Si deus nobiscum, quis contra nos, ez egész világgal szembeszálljak. Interim, mint effélékben gyakorlott ember nem ijedek meg, mert másszor is volt nékem olyan tentatióm, melyből Isten segítségével cum victoria emergáltam.

Mikor a Bibliát olyan nagy fervorral nyomtatni continuálnám, az erdélyi reformata ecclesia, vagy Erdély országa felküldött embere (mi szükség dissimulálnom, amit előhoznom a materia kívánja, és amit követni akkor ökegyelmének becsületiben járt) mindenképpen azon lévén, hogy engemet interturbáljon munkámban, conciliumot (azaz az amsterdami consistoriumot) egybegyűjtötte ellenem, hogy legalább dehortáljanak vagy másként orvosolják, hogy elő ne menjek a munkában, én azt feleltem: Si totus mundus se mihi opponat, ego toti mundo me opponam, nec desistam, dum spiritus hos reget artus, minthogy tudom, hogy Istenemmel kezdettem, azaz Istenemnek indításából és benne öfelsége segít olyan láthatóképpen engemet: Si deus nobiscum, etc.

Hasonlóképpen az académiákban lévő magyarok, az ökegyelme információjából mind azt tanácsolták, hogy hagyjam le, sőt még (akiknél közelebb valók már nem voltak, akik tudniillik ennek előmenetelét úgy kívánhatták volna) a corrector-társaim is elcsüggedvén, kezdték javallani, hogy cedendum praesenti necessitati. Megdorgálván azért egyiket ökegyelmek közül, hogy - úgymond: Miért lágyítjátok és kesergetitek az én szívemet, mert én, etc. Acta (apostolorum:) 21. Ilyen tribulációmban ekképpen látván, hogy apparenter az egész világ ellenem vagyon, érkezék azonban egykor a vidámító válasz Erdélyből, mindenek megfordulának, és én cum triumpho véghezvivém munkámat.

Azért másszor is lévén ilyen dolgom, az én Istenemnek ilyen tapasztalhatóképpen velem való létele animál mostani ügyemben is. Dávid is ezzel biztatja magát a filiszteus ellen Saul előtt (Sámuel I. Könyve, 17: 36): Mind medvét, mind oroszlánt ölt a te szolgád. Látván - mondok - hogy mind elhitték a jelenvalók, valamit az én vádoltatásomra hallottak, ha azalatt (gondolám) történnék meghalnom, mindenek előtt megbűzhödnék emlékezetem, mert mindenek elhinnék és elhívén mondanák s méltán is, hogy ilyen s ilyen ártalmas, sőt gonosz kártévő, hitván ember veszett el, sőt maradékimra nézve talám több ártalom is következne belőle. Melynél mi lehet becsületit s maradékinak javokat szerető embernek hegyesebb ösztön? Élet s halál által kell ennek megorvoslására iparkodni, ha teljességgel nem tőke avagy darab kő az ember.

Hogy én a külső becsületet nem vadászom, s talám felettébb is negligálom, csak ebből is megtetszik; hogy az academicusok közt ilyen szokás lévén, hogy aki ott legrégibb, az jár elől. Engemet is az ott való magyarság megbecsülvén, előttök bocsátottak mindenkor. Hazajövén is, azt a rendet megtartottuk mindenütt. Egykor én - látván, hogy tiszteletes Csepregi uram egy társunkkal majd kardra kele ezért, hogy talám előtte fogott volt menni -, gondolám én magamban, hogy Péternek mondják, de Pál is értsen rajta. Gondolám, hogy talám azt is neheztelik, hogy én praecedálok, gondolván azt is, hogy az ökegyelmek hivatala olyan rendet kíván, ökegyelmeket sponte praemittáltam s azóta minden academicusokkal úgy töttem, noha majd mindenek megkínáltanak az előljárással. Sőt annyira lebecsültam, hogy itthon tanult prédikátorokat is előttem bocsátottam, azt előttem tartván, hogy akár becsüljenek engem, akár ne, csak használhassak feltött célom szerint nemzetemnek, elég az nékem. Noha egyszersmind igaznak alítottam itt is, amint másutt igaz: Honor est honorantis non honorati; et: Honor fugientem sequitur, sequentem fugit.

Azonban mit nyerék véle? Ilyen ártalmak következének belőle: 1. A község előtt mindjárt vilescálni kezdék, mely az ecclesiasticus statussal való inaequalitásból colligálván, hogy nem méltó engemet azzal egyarányú statusban tartani (melyet menten lejövetelemkor az uraktól megkívántam, hogy ökegyelmekkel egy privilégiummal bírjak), ezért tusakodott mindeddig velem a város olyan acriter, és csak azt a privilegiumot is azért obtineálhattam olyan nehezen, melynek ma is fúvom a tarlóját.

2. Magok ökegyelmek is fejemet, mikor magam levontam, aláfelé taszítván confirmálták a községnek ártalmas opinióját. Akkor csakhamar egy papvendégség esvén, a vargák közé

ültetének engemet. Elpirulván én, s látván, honnét vagyon, magamban csak azt mondtam, amit Tofeus Mihály egykor egy szegény alávaló legénytől megpirongattatván: Nesze - úgymond - néked, Tofeus Mihály! Nesze - mondék - néked, Tótfalusi Miklós. Jól vagyon - mondék magamban -, aki a korpa közé elegyíti magát, úgy szaggatják meg a disznók!

Azóta, hogy mindenképpen azon vannak ökegyelmek, hogy - minél inkább lehet - lenyomjanak, dedignálván engemet magokkal egy sorsban lenni, megtetszik onnét, hogy noha véghez vittem már nagy nehezen, hogy a tanács nékem assecuratoriát adott házamnak immunitása felől, mégis a populétól nemcsak sokszor sok rosszat hallok, sok bectelen szókat nyelek, hanem (amint a tanács feltötte) még azt is neheztelik, hogy az immunitásnak annyi részecskéje akadt reám. Sőt hallogatom azt is, hogy non obstante illa assecuratione mind felírogatják a dicasban házamnak adóját, és holtam után (minthogy látják, hogy addig nem lehet) mind megvészik.

Mikor a tipográfiát építém, szintén akkor kérvén egyszer az adót, felelék: Édes atyámfiai, hiszen ez a ház csak azért is immunis volna, hogy én immunis, azaz eklézsiaházat cseréltem véle. Azt már városi uramék jármokba fogták; ez lévén azért ahelyett, nem tartozom adóval. Másik az, hogy (amint kegyelmetek látja), annyi adót adok én, hogy a városon egy utca alig ad annyit: mert ha csak lakni kellene a ház, eltérnék én ott könnyen, ahol Istvándi Bálint eltért, de én az ország szolgálatja végett készítvén ez épületet, reám nézve olyan, mintha a sárba hánynám mindazt, avagy adóba adnám. Mert akár németnek adjam én akár magyaroknak, elég, ha az én erszényemből telik ki.

A legényim immunitásokat urgeálván egykor az urak előtt, és ellenem ebben szörnyen obstatlván a város, az urak tudakozódásokra azt felelte a tanács: 1. Hogy - úgymond - legényimre kevés adót vetettek (tudniillik amennyit csak egy foltozó vargára), melyért nem méltó inquietuskodniok. Felelék én az urak előtt: Vegyünk csak azon foltozó vargáról példát: Ő a sertésfonalnak elsőben csak a vékonyát dugja által az ár lyukán, és ha azt általdughatja, azután a vastagát is utánarántja. A legényimre is most elsőben kevés adót vetettek és ezzel csak szoktatván, jövődöben minden terhet reájok raknának.

2. A tanács azt forgatván, hogy - úgymond - a városi nép azt is difficultálja, hogy maga Tótfalusi uram immunitásban vagyon! Felelek én az urak előtt: Ha az egész nép olyan sententiában vagyon, e nép hasonló a bolyókás és kényes beteghez, kit kínálván a medicus orvosságával, nemcsak el nem vészi azt, hanem a medicust szidja, pöki és teljes erejével magától eltaszigálja. Mit csinál amaz? Elunván a sokát, egykor odahagyja, hogy ámbár vesszen a maga dögiben, ha annyira megátalkodott a maga veszedelmére; vagyon - úgymond - halál, amely megorvosolja!

Én is nagyobb bosszút e nemzeten nem tehetnék, mintha idehagynám, és ha azt cselekedném, jól tudom, hogy magamnak jobban consulálnék; mert én akarmely szegletibe mennék a keresztyén világnak, mindenütt jobb állapotom és becsületem volna, mint e háládatlan hazában. Ha más lett volna, soha ennyit sem szenvedett volna, hanem magára gondot viselt volna. Én is bizonyára Istenemre inkább, mint egyébre tekintve, halasztom mégis azt az extremumot, mert mikor az ember desperatus, nem gondol még holmi kárával is.

Sőt a feljebbvalók csak semmik, de még nagyobb az, amit az idegenek rajtam elkövetnek untalan. Csak nemrégiben is, amit követének rajtam, ugyanazon kűtfőből áradott. Sőt nem hiszem, hogy factio nem volt volna, mert már a commendánsnak hírével volt, hogy ez tipográfiához, és ha magával elhitette volna, hogy ez ecclesiasticum privilegiummal bír, mint a parochialis házakat hogy nem bántotta, kétség nélkül ennek is békét hagyott volna, és engemet város csudájára vártára nem vittek volna, ott nem füstöltenek s rongáltak volna, ha

valahonnét nem instigálták volna. Nem vagyok olyan, mint a kutya, aki a követ harapja, mellyel meghajították. Nem annyira kell nékem nehezstellenem az idegenekre, akik engem nem esmértek, és nem tudták, kivel cselekszik azt, hanem tovább vizsgálom az okát, és hogy annak is ökegyelmek voltak okai, majd megmutogatom.

De azt mondják: Hiszem mellette szóltak akkor is, tehát etc.

Felelet: 1. A külső szólás nem mindenkor egyez a szívvel.

2. Szóltak talám azért, hogy a maguk sorsukat féltették, tudván, hogy consequenter ökegyelmeken is az megeshetik.

3. Minekutána annyira lecsepülöttek, hogy amiatt olyan consequentiák következnének, késő már most szólni, ha mi afféle rajtam esik. Aki megöli az embert, néha megbánja annak utána, de késő már.

Minthogy pedig azok, akik énellenem vannak, mind az ittvaló reformatum consistoriumot, mind az ittvaló tanácsot, mind az urakat felültették, úgyhogy bírám jó sententia reménléssel nem lehetnek, gondoltam egyedül való remediumát, hogy a generális gyűlést requiráljam és ott proponáljam dolgomat. De - mondok - az is vagy léssen kezem ügyében, vagy nem, és ha léssen is, de ha ökegyelmek ott lésszenek, minthogy tehetős emberek, szóval ki tudja, ott is praevaleálnak, és én azon nyavalyában maradok. Oda járul az is, hogy (amint mondám) a prédikatori rend közül is, sőt az én legjobb jóakaróim közül is, némelyek vagy mindenek, azon ellenem való persvasióval teljesek, úgyhogy nehezen lehetne szóval kivenem belőlök.

Mert én (azt meg kell vallanom) szóval igen boldogtalan ember vagyok, kivált ha confundálnak, úgyhogy ha annál igazabb ügyöm van is, magam mellett illendőképpen nem ágálhatok. Mert én hallgató ember vagyok, és hogy olyan vagyok, ne csudálja senki, mert ez a mesterség, amelyet én odafel űztem tizedfél esztendeig, annyira megkívánja, hogy ember reáfüggessze minden elméjét és szemeit, hogy semmiképpen nem lehet ezt jól tractálni s egyszersmind beszélni. Innét volt, hogy kivált eleinten, mód nélkül elszoktam volt a beszédre. Hogy hazajövék pedig, azóta a sok tribulatio kimondhatatlan sok búba és melancholiába meríte, úgyhogy nem várhatja senki, nékem nem is hivatalom, hogy szóval annyit, mint akik abban gyakorlották magokat, tehessek. És ugyanez az oka, hogy én nem vagyok méltó, hogy ökegyelmekkel egy sorsban tartassam, hogy nem prédikálok.

Felelet: Mintha csak abban állna a virtus! Lám a medicusok sem prédikálnak, mégis ecclesiastica personák afelől.

De talám azért mégis, hogy külső ruhában járok?

Felelet: A katolikus mesterek is külső ruhában járnak, mégis ecclesiastica personáknak tartatnak.

Talám azért, hogy az emberek látják, mikor dolgozom, mely slejtes módon vagyok.

Felelet: 1. Bizony dolog, elég nehéz, mikor én magamtól kérdezik sokszor, hogy hol van Tótfalusi uram? de ha meggondolom, még glóriának kell tartanom, hogy oly csekély s contemptibilis munkákból oly dicsőséges effectumokat hoz ki az Isten. Melyet meggondolván, noha én legényimnél is alábbvaló módon vagyok olyankor, azt mondom: Nem átallanám én, és átallanom nem kellene szűrt is vennem reám, ha azzal hasznót szerezhethnék nemzetemnek; melyért nem átallottam úgy lebecsátkozni, hogy enyedi senior annak utána annyi ideig olyan scholának (Nota bene: successorom ott academicus volt; amint Enyeden az oratoria classisban praedecessorom is academicus) mestere lévén, Belgiumban a gyermekek közé üljek, s azoktól tanuljak etc. Ezt tévén fel: Qui se humiliat, exaltabitur.

2. Volt az ideje, hogy prédikáltam is eleget, mégpedig úgy, hogy nagy reménységet concipiáltnak felőlem; de megfogadván azoknak tanácsokat, akik azt mondták: Istennek hála, prédikátorink e hazában elegenden vannak, de ilyen mesterember nincsen, mellyel ember többet használhatna hazájának, mint prédikátorságával - azt az utat követtem és azokra adtam magamat; mégpedig sokkal többekre, mint amit nékem javallottanak, úgyhogy azoknak reménységeket sokkal felülhaladtam. Hogy pediglen most másokban nagyobb foelicitást látok a prédikálásban, egy cseppnyire sem szégyenlem, mert tizenennyolc esztendeje már, hogy arról teljességgel elfordítottam elmémet, és nem szégyenlem, ha a varga jobb sarut tud nálamnál csinálni. Tudniillik aki miben gyakorolja magát, abban lehet perfectus. Én is magam felől úgy ítélek, hogy ha azolta, mióta ezekben gyakorlom magamat, adtam volna magamat azokra, amikben Némethi Sámuel uram, vagy más foglalta magát, egy cseppnyire alábbvaló ember ökegyelménél nem volnék, ha csak elmére kellene. Accedál az is, hogy az Isten hogy mind embereknek lenni megmutasson bennünket, nem ád senkinek itt e földön mindenben való perfectiót, hogy el ne higgyék magokat, mint a páva, ha megnézi a lábát. Még Szent Pál apostolnak is volt valami cruxa, melytől való megmenekedését hiában kívánta Istentől. Mégis protestálok, hogy én a külső becsületet nem vadászom, de mikor látom, hogy pokolszomszédim vannak, és ha ki nem adom magamat, látom, mennyi kárommal vagyok; kételenítettem magamat dicsérni, igazán mindazáltal és úgy, hogy magam felől való testimoniumomat megpróbálhassam.

Ha valamely medicus mégyen valamely nemzet közé, valamíg ki nem híresíti, hogy ő a nyavalyákhoz ért, addig senki nem keresi meg orvoslás végett: azzal mindazáltal senki nem mondhatja kérkedékeny embernek, hogy magáról kimondotta, micsoda és mit tehet ő. Mint szeresse ember természeti szerint a maga becsületit, maga tiszteletes Némethi uram példa, ki felől csak ezt találta in praefatione ad Hebraeos Van der Wajen uram mondani, hogy ökegyelme tanítványa volt és tőle vőtte ökegyelme azokat. Úgy megindult ezen ökegyelme, hogy más munkájában, melyet itt nyomtattunk, acriter refutálta érette. Azért én is, noha tudom jól, hogy propria laus sordet - idegen dolognak ne állítsa senki, hogy magamat láttatom dicsérni. Hogy pedig olyan particularékra, olyan alacsony débdáb dolgokra szállok le, oka ez, hogy in genere, azaz közönségesen hiában kiáltom magamat ártatlannak, hiában igyekezem elhíttetni az emberekkel magamat betegnek lenni, ha cikkelyenként meg nem mutogatom, hogy ebben vagy amabban minémű méltatlanságokat követtenek el rajtam. Hogy oly derék emberek ellen tések fel, oka ez, hogy látom már, hogy különben nem lehet a dolog.

Kedveztem én, valamíg lehetett, ökegyelmek becsületeknek, mint bizonyosság erre méltóságos gubernátor uram méltóságos házastársával, kiknek mikor referáltam volna, csupa irégységből mit igyekeznek eltölteni a papok, tudniillik hiába kedvezett Isten az én officinámnak, mert az ökegyelmek intentiójok szerint az következik, hogy egy csepp tipográfia se légyen Erdélyben. Az unitárius uraméké nem, mert annak elégett a tipográfiája, és sok idő kívántatnék, míg azt felállítanák; a szebenieké nem, mert azoknak új típusok elolvadt, az őt pedig már hozzám küldötték materiának; az eklézsiának ha kiadom készen azt a részt az ökegyelmek kívánságok szerint, mely abból való, az lészen belőle, hogy sem ez, sem amaz egész tipográfia nem lészen, hanem szükség megállani és megcsonkulván haszontalanná lenni. Ónagyságok eléggé firtattak, hogy mondjam meg, kik az olyan ártalmas igyekezetű emberek a papok közül (mert én a consistoriumra nem vetek, mely mindent az ökegyelmek dispositiójokra hagy, gondolván, hogy mind úgy van az, s mind jó az, amit ökegyelmek javallanak), de én kedvezni akarván ökegyelmeknek, soha ki nem mondtam.

Ez innét tetszik meg, mert ezelőtt kibocsátott Apologiámban még jól emlékeztem ökegyelmek felől ilyen szókkal: Cum ii, a quibus haec insperata hausi, declararunt se non ex se loqui, sed

alii, quid sentiant et loquantur, se mihi candide notum facere. Mert deákul adtam azt ki, hogy mindenek ne értsék.

Mégis mondom, hogy ha békét nem hagynak, nagyobbakat várjanak, és én ne légyek az oka, ha (amit nem akarnék) vallásunk mocskolódik miatta. Mióta ez kezdődött és tiszteletes püspök uram ökegyelmeknek silentiumot imponált, hogy azolta is nem hagytanak békét, megmutatja ez:

1. Hogy azután a consistoriumot ellenem gerjesztették, úgyhogy a legkisebbik is, mint egy dögleletes embert, úgy tart. Azolta nem is híjtanak a consistoriumba (ha hínának is, nem mennék), és azolta legacerbusabbaknak látom ellenem.

2. Mert a külső emberek s urak közibe is annyira kiment az ökegyelmek méltatlan vádjok, hogy nemrégiben egy más vallású úrember is maga részéről való emberek előtt szememre veté, hogy az eklézsia bonumit depeculáltam, de bizony megadom az árát, ha magam nem, maradékim. Melyen én csak elpirulván s csudálkozván, hogy az ökegyelmek intimatiójokból már annyira ment a dolog, hogy még az ellenkezők is úgy ítélnék felőlem (akiknek egyben-másban én sok hasznokat vehetném, és hogy hiában igyekeztem venni - mondok - nem csuda). Hogy pedig nem egyébünnét vötték, hanem ökegyelmektől, ebben kétségem nincs, mert mást nem tudok, hanem a miéink közül ökegyelmek társalkodnak azokkal, és ökegyelmek vannak ott oly benn más méltóságoknál is, valahol ökegyelmek oly benn vannak, hogy soha semmire, vagy igen kevésre mehettem, hanem csak idegenkedtenek tőlem, nem csudálom már.

3. Hogy minden jókat a városon gonosz akaróimnak látok, az is kétség nélkül onnét vagy, és consequenter hogy a tanács olyan rigide ellenem vagy, kivált a miéink, nem egyéb lehet az oka. Annyira ellenem vannak ugyanis, hogy (amelyet igen kicsiny dolognak tartottunk eleinten) még csak az immunitas dolgát is (melyet az urak mindjárt megígértek, mihelyt kívántam, s talám akkor, ha tízannyit kívántam volna is, megígérték volna) nem obtineálhattam mindeddig, sőt e nyáron ilyen suspus esék rajtam:

Kimenvén fűosztani, rendszerint amint következnek a házak, következék az enyém, és ottan monda egyik fűosztó: Itt bizony kegyelmednek egy cseppet sem adnak, mely dologról a tanácsban is lött végezés! Elszégyellvén én magamat, holott - mondok - eddig mindenkor kiadták, jöllehet tudták jól azt, hogy én immunitást sollicitálok: gondolván mindjárt, hogy az nem egyébünnét vagy, hanem a mi hideg keresztényinknek, s legközelebb papjainknak, ha nem immediate is, mediantibus aliis bal információjokból.

És mit tehetek, ha eszem lévén, minthogy ökegyelmek ilyen suspectusokká tötték magokat előttem, minden nyavalyáimnak okául ökegyelmeket gondolom lenni? Eddig is (si mens non laeva fuisset) emeből vagy amabból tanulnom kellett volna.

Hogy Némethi uram a consistoriumban örökké kettévágni igyekezte, ellenkezőképpen csak exsibilálván voxomat, hogy a váraljai malom jövedelmének felét megnyerém, ökegyelme szememre hányva mondá, hogy az országot így s amúgy meghódoltattam: effélékből eszembe vehettem volna, hogy ökegyelme nem igaz jóakaróm, de igen tardus voltam ad sinistre judicandum. Hogy tiszteletes Csepregi uram is Némethi uram persvasiójából változtatott meg ellenem, ebből megtetszik, hogy most damnálja ökegyelme bennem, amikben azelőtt még maga segítségül volt.

Egyszóval valakik ökegyelmek közül a keresdi útban comesim voltak, mind egy húron pendültek. Aki a tengerbe esik, vagy megissza mind, vagy kiúsz, másként beléhal. Ebben én benne vagyok, és ha tovább hallgatok, látom, hogy vesznem kell. Itt nyelvemmel nem lehet (mert sokan vannak ellenem), elmémet pennára kell vennem, és ha mégis nem állanak el rólam (amint mondám), ezentúl bizony még vastagabbakat várjanak. Ha pedig az egész nép

repudiálna, vagy megfogtatna, annál inkább, ha megöletne (melyet nem gondolok, mert ezzel Isten s emberek előtt fenékkal felfordítaná minden tekintet, és Istennek jelenvaló ítéletire igen méltóvá tenné magát, e föld hátán olyan vétkes nemzetség nem taláthatván), én egész nemzetség ellen fordítanám a pennát, és úgy denudálnám minden mezítelenségét, hogy bizony hírével lenne mind magának, mind más nemzetségeknek és meglenne az, hogy én minél nagyobb devotióval voltam eleint, annál nagyobb aversióval lennék; úgyhogy még híretől is a magyarnak futnék, és ártani, akinek tudnék, el nem mulatnám.

Így kell szólanom, mert emberek lévén, emberi indulatok nélkül nem vagyunk. Dii meliora! Kétség nélkül megcsendül a füle mindennek, aki ezeket olvassa (ha az igazat meg akarja tudni, ezt által is olvassa), de egyéb orvosságát ennek nem látom. Én ama szerint, ami vagyon Psalmus 55: 23, 24, 35, ökegyelmeket hozzám jó szívvel lenni alítván, semmit sem tudtam ökegyelmektől tartani, s ím mint önték alá a forrót! Minthogy pedig tiszteletes püspök uram több becsületes emberekkel együtt az ősszel itt lévén, tagadást merének arról tenni, ama szerint, Prédikátorok ([könyve]) 30: 20, hogy valami injuriával illetenek volna engemet, ím megmutogatni kész vagyok. Első mozdulása pedig ennek (amint megmondottam), akkor lévén, mikor a tekintetes Bethlen Elek úr temetésére mentünk, azon kezdem el.

A keresdi útban ezek löttek ellenem:

1. Mondván én, hogy ha a gutaütést, a gond hozná, elébb megütött volna engemet a guta, mint Bethlen Elek uramat. Arra Némethi Sámuel uram így szólván: Nem késő még!

Amicsoda gesztussal ezt mondotta, láttatott ezt kívánva kívánni, hogy engemet megüssön a guta.

2. Említván én akkortájt lőtt discursusomat a compactorokkal, hogy offeráltam nékiek, hogyha öszvességgel, mihelyt nyomtatom, az árokat az exemplároknak megadják, tehát:

I. Minden munkában egy árkost két pénzen odaadok nékiek, ha nékem feljebb, azaz három vagy négy pénzben telik is árkos, mint példának okáért a zsidó és görög munkák;

II. Hogy én magam egy könyvet is nem köttetek és kötve nem árultatok.

A compactorok erre csak azt mondák, hogy jó volna, ha pénz volna. De ők, ha drágábban veszik is tőlem, mégis jobbnak alítván aprónként venni, megismérték s vallották, hogy elég olcsó volna úgy, amint megkínáltam.

Némethi Sámuel uram pedig efelől is így szólván, hogy: Igen drágán offeráltam nékiek (noha ökegyelme ad Hebraeos munkáját jóval is drágábban adja), megbizonyította, micsoda indulattal vagyon hozzánk és a tipográfiánkhoz.

3. Sógor urammal való házcserelésnek dolgát vévén fel - ökegyelme (tudniillik a sógorom) benne contentus lévén azzal a cserével - Némethi uram bolondnak mondá, hogy reáhajlott arra a cserére. Holott én optiót adtam ökegyelmének, hogy avagy engemet excontentáljon a háznak feléből, és én más alkalmatosságot szerzek, aholott megtérjek munkáimmal, avagy ökegyelme cedáljon és én kielégítem. Hogy a közönséges jóért ökegyelme cedált nékem (mégsem elégedhetem meg azzal az épülettel, hanem azonkívül kelle tipográfiát s fusoriát építenem nagy költséggel), bolondnak mondja ökegyelme azért; melyből mi jó ki egyéb, ha nem hogy ökegyelme inkább akarná, hogy én egy vagy másképpen dolgaiban tovább is megakadályoztattam volna.

4. Azt forgatván, hogy az ország nékem adván a Torda utcai házat munkámért, valóba megfizették munkámat.

Felelet: Hetedik esztendeje már, hogy dolgozom szörnyű költséggel, annyidmagammal, kilencedik pedig, hogy Belgiumból lábamat kimozdítám. Nem olyan házat, hanem tízet olyant vehetnék én, vagy még többet azzal a keresettel, melyet szerzettem volna azólta, ha helyben maradtam volna. Én annak a háznak valora felett hét esztendeig senkitől nem vöttem betűkészítésbeli munkámért többet (nem is kívántam nagy devotióm miatt), hanem amennyi néha egy holnapi költségem volt. Azt a házat is kívántam csak avégre, hogy cserélhessek a sógorommal, és ezt a házat magamévá tehessem, amelyben is (amint mondám) én nem erigálhaték alkalmas officinákat, valamíg magam nagy molimennel nem építék.

5. Az én nyomtattam Bibliát és akörül való sok munkánkat kezdvén olcsárolni, egyik ökegyelmek közül azt mondja: Énnékem, Istennek hála, Jansonius nyomtatta Bibliám vagyon!

A másik ezt: Én szert nem tehettem mindeddig arra, hanem ezzel kellett túrnöm!

A harmadik: énnékem is vagyon ugyan, de a hét esztendőtől fogva én bizony nem is olvastam!

Melyeknél mi lehetett ellenem mérgesebb szó? Mind a két házára támasztom, ha nem nagy, engem fojtogató méltatlanság volt-é szemembe olyakat hallanom? Hiszem aminémű és mennyi munkát mi azon töttünk, és amely nagy devotióval nemzetem javára igyekeztem én azt adornálni, azt alítottam én, hogy méltán mondhatnám Nehemiással érette: Én Istenem emlékezzél meg rólam, nékem jóma! - és idegen földön minden keresményemet arra költvén, minthogy láttam nemzetemnek azaránt megfogyatkozott állapotját, méltán hittem volt el magamagammal, hogy nemzetem is ezaránt való devotiómat és a közönséges jóra a privátumnak posthabeállásával való igyekezetimet observálni fogja és engemet nem úgy tractál, mint ártalmára igyekező embert, hanem aki ily szemlátomást magáét leahagyván, a közjóra ennyire iparkodik.

De úgy ítélnék még most is némelyek a mi munkánk felől, hogy (mint eleinten Teleki Mihály úr mondotta) méltó volna annak a tengerbe vettetni.

Felelet: Úgy szólott az az úr is eleinten emberi indulatból, de annak utána jobban megértvén a dolgot, annyira megjuhászott, hogy legnagyobb patronusomnak ígerte magát lenni, és én hazajövé, csaknem a kebelébe tött, és akkor mindjárt ötszáz forint ára Bibliát vásárlott tőlem.

De ökegyelmek talám azért neheztellenek (amint most is gyakorta azzal mortificálnak nagy méltatlan), hogy Coccejus uram értelme szerint nincsen nyomtatva, melyet inkább approbálnának.

Felelet: Én akkor eleinten is declaráltam elmémet a cocceistáknak is, hogy jóllehet én magam is ahhoz a dogmához szokván, az ökegyelme értelmet nem lehet nem approbálnom, de én új versiót sem nem érkezvén adornálni, sem nem bátorságos (noha akkor is difficultálták a coccejista magyarok, hogy vélek nem tartom), kivált akkor Tofeus Mihály püspök és Teleki Mihály úr idejekben kételkedhetvén benne, ha recipiálnak-é az eklézsiák? Hanem én (amint Tofeus uram előmbe adta volt és amint nyomtattam volna, ha közönséges költséggel nyomtattam volna) azt a versiót, tudniillik Károli uramét akarván premálni, melyhez a magyarok szoktanak, elégnek tartottam, ha azt közleném nemzetemmel olyan nagy szükségben.

Eleinten mi is az mellett majd kardot vonni készek löttünk volna, magunkban azt eltökélvén, hogy attól semmiben ne recedáljunk. De successu temporis látván mennyi error van benne, nem tudhatván bizonyosan, ha tipografikusok-é, úgy mentünk nagy kételen emendálására. Az Apologiából megtetszik, aki olvasni akarja s vizsgálni, ha nem méltán cselekedtük-e?! Sőt

merem mondani, akárki is, aki úgy rámára húzná, reámenne arra. A fordítást pedig mégsem emendáltuk, ha valamely más versorral megegyezett. Innét már, ha hellyel-hellyel Coccejus uram vagy más fordítása valakinek helyesebbnek látszik, méltó-é bennünket azért cirmolni, akárki ítélje meg. Hogy Ultrajectumban tanuló magyarokat adsciscáltam a correctióban segédül is, azt politice okosan cselekedtem, mert ha coccejisták löttek volna, kétség nélkül benne több újítás esett volna, de őkegyelmek éntőlem mintegy tartogatván, és én is őkegyelmektől, úgy inkább megmaradhatott valóságában a munka.

6. Azt fordítván elő, mellyel azelőtt és azután is csuda mint visszaéltenek vádoltatásomra, eklézsiáknak nagy ártalmára magyarázták lenni az én eleinten ez országnak való propositiómat, hogy ez országnak egy derék, plena és minden nyelvekre nézve instructa tipográfiát akarván készíteni, azt kívántam (jól általlátván, hogy a Szenczi uramé-féle nem leszen erre elég - s még itthon sem volt akkor mind - minthogy az olvasztásban sokat decrescál a materia), hogy mindkét tipográfiát, mely itt Kolozsváratt vagyon, adják kezembe, hogy a kettőből egy derekast készítek - gondolván, hogy ekképpen inkább succedál a dolog. De ha azt kezdem mindjárt forgatni, hogy - az ön itt igen drága lévén - ennyi s amennyi költség kell reá, ha újólág készítünk materiát, mindjárt megunatkoznak az urak és megiszonyodnak tőle. Arról gondolkodván pedig (mert a Szenczi uramé-féléről nem csinálnak controversiát), hogy ez az eklézsia ne maradjon kárban, ha így a privatumból publicumot csinállok, gondolkodtam így:

1. Hogy amint azelőtt ennek szerzésében nem a külső hasznót nézte az eklézsia (mert ezaránt nem annyira az eklézsia, mint tiszteletes Sárpataki uram vötte, ha vötte hasznát), hanem mivel a másik tipográfia Keresdre vitetett volt, azon igyekezett, hogy itt helyben légyen, amivel segítse magát. És valósággal is úgy van Erdélyben, kívált mostani időben a dolog, hogy ez most a tipográfiának haszna egyedül, hogy azáltal az eklézsiák és scholák megtartassanak és segíttessenek, melyhez képest az erdélyi fejedelmek tipográfiát szerezvén, másként tipográfust abba nem szerezhettenek, még akkor a boldog időben is, hanem esztendőnként való pensiót ígervén és adván nékie, mely felment körülbé ötszáz forintra. Ha - mondok - az Isten kegyelméből elkészül, kedve tétetődik ezaránt az eklézsiának, itt várasunkban erigáltatván és ez fenn lévén a tipográfia.

2. Jobbnak is ítéltém én, hogy légyen és folyjon egy perfecta tipografia, mint kettő csak alig vánszorogjon.

3. Gondoltam, hogy attól tartanak, hogy azt elrontom, és mást is jót nem építek helyette. Mely gondolat is, bízván én mesterségemhez és Istenem jóakarathoz, hogy addig életben megtart, evanescált. Ha ettől tartának, hogy ha ország tartja kezét a tipográfián, könnyen abalienálódhatik: ez az okoskodás is fundamentum nélkül való - mivel ez nem annyira országé, mint a református generális eklézsiáé, és amikor arra megyen a dolog, hogy attól elvétetődik, szinte úgy elvétetődhetik ettől az eklézsiától is.

4. Ha ettől tartanak, hogy ismét innét elviszik a tipográfiát, és anélkül marad itt az eklézsia, azt mondom, hogyha olyan perfecta typographia lenne, oly szükségben el is vihetnének benne, helyben is maradhatna, amennyivel szükségeket beérnék. Mint én tavaly tavasszal elégségest adtam vala ki a szebenieknek ebből, mégis elég maradott, semmi szükségét nem látta a haza. Tudniillik kiadtam annyit, amennyire gondoltam, hogy a Szenczi uramé-féle megmaradjon, és amit kiadok, azért őkegyelmek más materiát adván, légyen, amiből újólág öntsek (ha ugyan úgy kívánják) az eklézsiának.

5. Ha ugyan difficultálná az eklézsia azt a dolgot, hogy az őkegyelmek tipográfiáját amazzal egygé tészem, az ország (látván osztán ígéretemnek valóságát in effecto) contentumot téssen az eklézsiának. Az való, hogy én akkor elsőben olyan gondolattal voltam, hogy magam számomra készítek tipográfiát, és senkivel ne közösüljek: de akik a közönséges dolgokat forgatni láttattanak, úgy argumentálván, hogy ne különbözzek azaránt, hanem mutassam meg ebben is, hogy a közönséges jóra igyekezem - engedvén e tanácsnak annál inkább, hogy proponálták azt, hogy ekképpen inkább subsistálhatok e hazában, mindenek közönségesen tueálni igyekezhvén állapotomat. Ugyannyira, hogy bizonyos punctumokat proponálván az uraknak a feljebb említett szándékom felől, hogy tudniillik egy derék tipográfiát akarnék ez országnak készíteni, nemcsak arra rámentenek mind az urak, mind tiszteletes püspök uram, mind tiszteletes Pataki István uram, aki akkor totum fac volt, mind mások (tiszteletes Sárpataki uramon kívül, akinek interese volt benne, hogy az a tipográfia az eklézsiánál megmaradjon, és a feljebb eligazított ratiókra nézve méltán is láttatott reclamálni; tiszteletes Némethi Sámuel uram pedig, és a többi, akik most annyira ezt mozgatják, seculorum semmik voltanak akkor), mind reáhajlottanak, hogy az eklézsia típusát kezembe adják, amint kívántam és méltán is kívánhattam, mivel már teljességgel elkopott lévén, nem arra való volt, hogy tovább élhessenek véle ilyen időben, midőn már Isten engemet hazahozott, aki afféléknek reparálásokra készítettem magamat úgy, hogy mindenütt e világon kapva kapnának az én munkámon.

Nemcsak erre mentek - mondom - majd mindenek, hogy egy perfecta typographia készítés végett kezembe adják mind a két típust, hanem akkori propositióimat ekképpen concludálák: Ezek iránt már őkegyelme securus lehetvén, Isten kegyelméből elméjét és minden alkalmatosságit fordítsa hivatalos munkái hűséges folytatására, és úgy várhatja Istennek kegyelmes áldását, és a mi kegyelmes urunknak, sőt az egész református statusnak is kívántató jóakarátját.

Ezt idvezült Pataki István uram magyarázta, hogy: Meglátja - úgymond - kegyelmed, hogyha kegyelmed megházasodik, és így látják kegyelmednek valósággal a haza szolgálatjára való ittmaradó szándékát, ki szekér búzát küld, ki hordó bort, ki verődísznót, ki tömlőtúrót kegyelmednek, úgyhogy helye sem lesz, hová tegye.

Ily jóreménység fejében én nemcsak megmaradék s megházasodám, hanem arra is ígértem magamat, hogy ajándékon, magam költségemmel s munkámmal véghez viszem azt, amit emlegettem, tudniillik hogy egy derék tipográfiát készítek ez országnak.

Mi lön belőle?

Én megházasodám, és mikor már várnám, hogy az ígéret szerint a beneficium teljesednék, nemcsak senkitől semmit nem vevék, hanem még alig ére három holnapot, elkezdék szedni, amiket feleségem után bírtam, tudniillik ami e hazában az életnek módjában valami segítségemre lehetett volna. Noha tiszteletes Pataki István uram (akinek szájából, mint egy oraculumból úgy vöttem mindeneket) ezzel moveált egyikkel e házasságra: Ez árváknak - úgymond - holmijeket noha elvötték volt, de visszaadatta a fejedelem, és ha mi hátra volna, azt is kétség nélkül a kegyelmed tekintetiért visszaadják.

Melyhez képest én is méltán meghülemedém a devotióban és minthogy (amint mondják, sublati conditionibus tollitur effectus) akkor következő esztendőben mindjárt megérzette e haza devotiómnak alábbszállását, kívánván én az országtól munkámnak avagy csak valamiben való contentáltatását; tudniillik kívántam, hogy munkámért adják nékem a Torda utcai házat becsű szerint, árát szakasztván munkámnak. Mégis mindazonáltal a devotio avagy csak

felényire meglévén még bennem, azt feltöttem, hogy annak a háznak valora felett ha mit munkálkodom, annak csak a felét fizessék meg.

Én azért elvalahára munkámhoz fogván, és úgy, amint megemlítém, munkálkodván (tudniillik hogy a két típust eggyé tévén, egy jót készítek belőle), felírtam mindazonáltal mindenkor, amennyit az eklézsia típusából megolvasztottam; avagy csak avégre, hogy ha arra mégyen a dolog, hogy az országnak azt refundálni kellessék, számán tudjuk, és eleikbe adhassam, mi volt, és consequenter mit ért. Most már nem régen kezdék mozgatni, hogy miért cselekedtem azt, hogy az eklézsianak típusát együvé töttem az országéval, azért csak megvárja ez az eklézsia, hogy vagy aszerint, amint volt, restituáljam ennek az ő típusát, avagy úgy, amint van.

Amazt hogy cselekedjem, nem lehetett, s nem is méltó kívánság volt, mert:

1. Azelőtt - amint megmondám - kezembe adták volt és dispositiómra bízta; én is aszerint bántam véle.

2. Méltán is kívántam, hogy kezembe bízattatván, újólapon öntessék, mert már teljességgel elkopott volt, úgyhogy csak szintén betűmateriaának volt jó.

De itt azt mondják: Hiszem nyomtattanak véle, olyan volt. Felelet: Szükségből cselekedték, hogy nyomtattak véle; de csak olyan volt, mint a málé a szép búzakenyérhez képest; amazt is megeszi az ember, ha reászorul, de ha mindkettőt elibe tennék, mégis a búzakenyérhez nyúlna. Hogy pedig az nem egyébre való volt már:

1. Az én legényim, akik azt tractálták, tudnának arról tanúbizonyságot tenni.

2. Nem volt jobb a szebeniekénél, akik is nyomtattak mindaddig a magok típusokkal, mindazáltal ugyancsak kezembe küldötték materiaának.

3. Sokkal jobb annál a debreceni új típus, mégis őkegyelmek általam megújíttatni akarják, azt megolvasztásra kezembe ígervén, hogy küldik.

4. Én legutolszor az én amsterdami típusommal az Újtestamentumot nyomtattam ki. Az a típus, aminémű akkor volt, senki nem mondja kopottnak, mégis én nem méltóztattam arra, hogy hazahozzam, hanem egy részét magam elolvasztottam, egy részét materiaának eladtam, minthogy láttam, hogy Belgiumban, ha valamennyire megkopik a betű, menten viszik a fusoriába.

Én azért jöttem haza, hogy hazánknak azelőtteni nagy boldogtalanságát azaránt (minthogy száz esztendeig, vagy még tovább is usuáltak egy rendbéli típust, és csúnya volta miatt minden szomszéd keresztény nemzetek között ugyan példabeszéd és csúf volt a magyarok által való nyomtatás) orvosoljam, minekutána én az olyan hibaorvoslásra hazajöttem, discretus emberekhez nem illik mégis az elébbi békamászás-forma betűkkel élni. Akkor azért, amint én voltam, semmibe hajtván három-négyszáz forintot, nem helytelenül argumentáltam így: Ha én privata persona és egy szegény legény lévén nem szánom az eklézsiaától háromezer forintomat (mert akkori gondolatom szerint is reámégyen - mondok - annyi költségem olyan tipográfia készítésre), inkább nem szánja egy ilyen eklézsia egynéhány száz forintját a közönséges jótól; tudniillik amint az típus vétetett volt, minthogy már addig alkalmas hasznát is vették volt. És minthogy én ingyen ígértem volt magamat a szolgálatra, eléggé megtetszik, hogy nem a magam hasznát néztem benne; mert ha eszem volt, elégnek tartottam volna egyik tipográfiát elkészíteni és nem ígértem volna magamat mind a kettőre. És ki volna, aki, ha ingyen kellene munkálkodni, nem örömelebb dolgoznék ezerötszáz forint erő munkát, mint kétannyit? Nem lehet tehát így argumentálni is, hogy én pénzért dolgozom, azért nem tartoznak egyéb assistentiával. Mert akinek más országban volna példának okáért esztendeig 6000, hatezer forint jövedelme, és idehírnák és azzal biztatnák, hogy itt lészen 600, hatszáz forint jövedelme,

nem méltán kívánná-e meg azt, hogy semmi közönséges terhekkel ne terheltessek? Másként (s még úgy is) bolond volna, ha ezt a conditiót elcserélné amazzal.

Mégis, ha e hazának zsírját szopnám, mint mások, volna talám valami mondójok; de én más országban keresvén, amivel itt élek, és a közjót igyekezem promoteálni, lássák, ha nem Isten ellen való rugódozás-e ez?! És effélére nem egyebet kell mondanom, hanem: Ebugatás nem hallik mennyországba. Hogy pedig én e dolgot, tudniillik a tipográfiának kétfelé való szakasztását, szívesen fájjalom, úgy értsen arról minden:

Énnékem, igaz dolog, mindegy volna, akar ország, akar ez az eklézsia fizetne munkámért, és úgy ezaránt nem kellene neheztellenem ennek kétfelé való szakasztásáért; de azt kell meggondolni, hogy én a plena és perfecta typographiát ezekért urgeáltam:

1. Mert úgy bő lévén a típus, volna amivel fogyatkozás nélkül dolgozhatnának a legények; és minthogy magamnak sokat kell széjjeljárnom, ha sokáig künn maradnék is, a munka ugyan folyhatna és a correctióra elvárhatnának. De már így, kevés lévén a típus, ha csak két nap künn (officinán kívül) vagyok is, minthogy mindenkor magamnak kell a correctiót véghez vinnem, menten megcsökkönnek a betűszedők és megszűnnek a munkától. Avagy ha más a corrector (mint most tiszteletes Némethi Mihály uram a zsidó grammaticában, ki a méltóságok kedvéért egy s másfél hétig is absens), a betű kevés voltát mindjárt megérezzük. Kiváltképpen, ha azon típusból ketten is szednek. Minap is példának okáért tekintetes Sárosi uram is igen siettetvén bennünket a deák s magyar Regulamentum nyomtatással, két legényt állítottam néki, s így hamar elfogyván a típus, hogy a munka meg ne szűnjék, a típust kellett szaporítanom.

2. Minduntalan urgeálnak, hol egyfelől, hol másfelől zsidónak és görögnek is nyomtatására, ha pedig materiánk nincs, melyből öntsünk, hiába, avagy csak imigy, amúgy.

3. Annál tovább tartana a típus, minél több volna, mert mikor kevés, szükség, hogy azon betűket szedjék fel mindenkor, és gyakran nyomtatván véle, el kell hamarabb kopni. Én ugyan, minthogy láttam a sok importunitást, reávéstem magamat, hogy ennek az eklézsianak típusát külön szakasztván, azt renováljam, de - amint mondtam - az országé nem lesz plena typographia, hanem csak kornyadoz, ha az urak másképpen nem gondolkoznak, és valahonnét materiát nem szereznek. Abba a nyavalyába estünk azért, melyet én először akartam megorvosolni. Hol pedig azt várják, hogy én magam költségemmel szerezsek materiát, sem nem helyes kívánság, sem nem lehetséges már, minekutána engemet majd mindenemből kifordítottak.

Továbbá, hogy attól nem kell tartani, hogy a tipográfiának más helyet válasszanak, kiváltképpen én időmben, azt mondom, hogy talám helye lesz a mostani és a következő embereknel is annak a discursusnak, mely volt énnékem lejövetelemkor a tekintetes Teleki Mihály úrral, ki vagy Enyedre, vagy még annál inkább Vásárhelyre (hogy ott a tipográfia keze ügyében lehetne) commendálván, hogy telepedjem, kérdi egykor: Hol gondolnám legalkalmasabb helyét a tipográfiának?

Mondván én: Legjobb, úgy látom, Kolozsváratt; mert:

1. Aki mind a két hazának akar használni, annak köz helyett kell lenni, nem egyik országnak valamely szegeletiben.

2. Énnékem, ha itt Erdélyben kell maradnom, itt nincs papiros, hanem Felső-Magyarországról kelletvén szerezni, jobb ahhoz minél közelebb esni.

3. Nekem sokféle eszközökre lévén az én mesterségeim szerint szükségem, Kolozsváratt inkább gondolom, hogy megszerezhetem, minthogy ott floreál leginkább a kereskedés,

annyira, hogy merő Kis-Bécsnek neveztetik; tehát Bécsből is, ha mi kell, könnyebben hozathatók az ottan-ottan jövő-járók által. Mely ratióimnak helyt adván ökegyelme, csak azt mondá: Valahol kegyelmednek tetszik, senki abban nem praescribal kegyelmednek.

Feljebb említém, hogy a materia a szüntelen való tűz által descrescál; nem lehet, itt hogy ne említsem, mennyi kára volt az országnak abban, hogy én kételenítettem gyűlésről gyűlésre mennem, és ott időmet töltenem. Az idő alatt itthon, hogy teljességgel ne heverjenek, inasim öntötték a betűt. Mikor aztán én hazavetődtem, tapasztalván vagy egy vagy más részént hibásnak lenni (nem lévén időm arra, hogy őket a mesterségben perfectusokká tegyem), többire vissza kellett öntenem és újólág öntenem, amint maguk tudják. És így a materia sokáig szenvedvén a tüzet, nem lehetett az országnak sok kára nélkül. Eleget kiáltoztam én, hogy mind én, mind az ország kárát valljuk az én széjjel való időtöltésemnek, de senki nem gondolt véle, s úgy látjuk, hogy mikor valójában ráadjuk magunkat, és én is itthon lehetek, egy esztendő alatt többet vihetünk véghez, mint ezelőtt hat esztendő alatt. Ahonnét megtetszik az, hogy nem lehet nekem nagyobb tolvajom, mint aki az én időmet eltolvajolja, mert nemcsak azt míveli, hogy kárba menjen az én magam drága időm, hanem egyszersmind annyi embereimnek munkájok itthon.

Vajki fájlalom én csak azt is, a szükségtelen törvénykezesekkel mennyi időmet töltették velem el. Szüségtelen - mondom -, mert hogy minden peremet még eddig megnyertem, jele az (minthogy tandem bona causa triumphat), hogy hiába vexáltanak (s nem tudom, az Isten-é vagy az ördög ugyan ellenem támasztotta evégre az embereket) affélékkel.

Méltán lehet tehát fájlalnom az én időmvesztegetését mind a gyűlésekben, mind egyébütt, noha az emberek igen kicsinynek alítják azt úgyannyira, hogy nem tudom néha, nevessem-é vagy sirassam abbéli nagy boldogtalanságomat, midőn látom, hogy ötven vagy hatvan forint importáló dolgot elvesznek, amint illik ruminálják és discursusba vészik, kivált eklézsiái dolgot, az enyémet pedig egynéhány száz vagy ezer forint importáló dolgot nem méltónak ítélik, hogy elővegyék, annál inkább, hogy nem az én magaméra, hanem a közönségesnek hasznára szolgálja.

Ezt veték szememre, hogy ajándékon fogadván Erdélynek munkámat eleintem, most már érette jutalmat kívánok.

Felelet: 1. A felsőkből rész szerint erre megfeleltem.

2. Bizony dolog, hogy én minden tehetségemet arra a közönséges jóra szánván és commensurálván azzal tehetségemet, mikor még mind az amsterdami keresményem majd épen volna, mind itt a feleségem részéről ami kicsiny volt, mind kezünkénél volna, mind az Amsterdamban hagyott matrixaim (melyekhez nem kicsinnyé bíztam) megvolnának, úgy szólottam: Hiszem két vagy háromezer forinttal nem fogyok el, és jobb az emberség a káposztás húsnál, annyi pénznél a nemzetem előtt való kedvesség.

Márpediglen, Istennek csuda ítéleti által, majd mind azokból kifordulván, és oly állapotra redigáltatván, hogy mivel ez sok költségbe telik - senkinek nem szolgálhatok, hanemha megfizet, abbéli eleinten tött pollicitatiómnak eleget nem tehetek. Mert itt úgy van a dolog, mint ha kinek tízezer forintja lévén, az eklézsiának ígérné ezerét, azonban a következő éjjel mind ellopják tőle a pénzét. Vajon az eklézsia méltán fojtogathatná-é és kényszergetné, hogy ígéretit teljesítse? Valamíg az én említett eleinten való tehetségem megvolt, mindaddig én semmit nem kívántam sem országtól, sem senkitől (remélvén mindazáltal az ígéret szerint való discretiót); azután is nem kívántam volna, hanem véghez vittem volna, amit fogadtam. Bárcsak abban hagytanak volna meg, amiben voltam.

De - amint mondám - hogy elkezdek kevés jószágomat tőlem szedni, én is látván az idegenséget, úgy kezdek valamit kívánni annyi munkáért.

Mondom, valamit, mert 1. az is nagy engedelem volt, amint lehatároztam betűöntésbeli munkámat, tudniillik csak huszonöt pénzt kívánván száz betűért.

2. Azt is úgy proponáltam akkor, minthogy a váraljai jószágomat még akkor kezemben hagyták volt, hogy míg a háznak valora - mely 900 forint volt - feltelik, addig egészen fizetődjék munkám, azután pedig annak is csak fele. Minekutána pedig Váralja is tőlünk elvételre, és egyéb elébbeni tehetségünkől is kifordultam, sem nem illendő, sem nem lehetséges véghez vinnem a munkát úgy, mint eleinten intéztem volt.

Méltóságos gubernátor uram ellen nem szólok, és senki úgy ne magyarázza, mintha önagysága ellen szólanék, mert megnyugodtam abban, amit váraljai portiómhoz való praetensióm iránt önagysága offerált, tudniillik a malomnak fele hasznát (mindazáltal nem tudom, honnét vagyon, hogy majd esztendeje lészen, hogy onnét csak huszonöt véka búzát adtanak); de ennek említése nélkül nem lehetvén az én itt Erdélyben való nyavalyáimat előszámlálnom, kényszerítettem erről emlékezni. Melyet annál bízvástabb cselekszem (amint a többi uraknak is hozzám való nagy idegenségeknek ártalmas effectuminak előszámlálását), hogy önagyságokat s kegyelmeket ebből kimosdatni igyekezem és az okát másra deriválni. És mégis jó eleve megmondom, ne ragadja senki azt fegyver gyanánt én ellenem, mintha én önagyságokat, kegyelmeteket (amint a várost is vagy az eklézsiát) valamiben graválnám, mert azon vagyok, hogy megmutogassam, hogy valamit én ellenem méltatlanul cselekedtenek, azokban önagyságuk, kegyelmek s mások is ártatlanok, és honnét áradott legyen a felőlem való olyan balítélet, hogy ily méltatlanul tractáltassam, megmutogassam.

Én - amint megmondottam - ajándékon ígervén munkámat ez országnak, és viszont önagyságok nékem adott hitlevelekben minden dologban való assistentiájokat és patrociniumokat, lássuk, mint praestálták ezt?

1. Mindjárt legelsőben is azt kívántam meg, hogy az ecclesiasticus statussal egyaránt való privilegiummal bírjak, mint azelőtt mindenkor itt a tipográfus. Ezt mindjárt önagyságok nékem megígérték. S miért ne? Ha sokkal nagyobbbat vagy többet kívántam volna is akkor, megígérték volna, amint az én állapotom akkor folyt, tudniillik reputatióm in flore.

De minden ígéret ám a Dunába hala! Mert a város (melyet nem mívelt volna, ha amint kellett volna, informálták volna) azolta velem szüntelenül conflictálódott, és nemcsak reclamált immunitásomnak is, hanem de facto is az idegeneknek reám való igazíttatásokkal és sok esztendeig a portiónak tőlem kérésével infringálni igyekezte.

Sőt jóllehet már a tanács assecuratoriát adott házamnak immunitáltatása felől (amint feljebb említém), nihilominus non obstante illa assecutoria hallogatom olyan intentiójokat, hogy mindenkor felírván a dicasban házam adóját, holtom után maradékimon mind megvészik. És így engemet szinte olyan sollicitussá tésznek afelől, mintha egy csepp assecuratoriát sem adtanak volna.

2. Házas legényeim immunitások felől sollicitálván eleitől fogva az urakat, minthogy láttam, hogy azt absolute meg nem nyerhetem a mostani időben, gondoltam azt, hogy (mivel az én telekem immunis) a magam territoriumomra telepítsem őket, hogy így az immunitásnak része reájok is terjedhessen.

Egy házacska az én telekemre nyúlván bé, szinte akkor eladóvá tételék, melyet is mindaddig én magamévá nem töttem, hanem az urakat felőle requiráltam, hogy ha önagyságok velem azt a jót teszik, hogy azt eximálják a közönséges terhektől, tehát megvészem avégre, hogy

legényimet szállíthassam belé. Másként - mondék - ha két pénzen tartanak is, én meg nem venném, avégre tudniillik, hogy azzal portió és német szálló jöjjön bé telekemre. Mi telék benne? Önagyságok engem assecurálnak, hogy csak vegyem meg, és azaránt annyi gratiájokat tőlem meg nem vonják. Ha pedig a város - így szólának - difficultálná, hogy az a házacska, mely eddig adófizető volt, már ne lenne, készek vagyunk - úgymond - defalcálni mindenkor annyit a város adójából, amennyit annak a háznak adója importálna.

Én azért hazajövén, abbéli reménségemben megvövém a házat, és legényemet szállítám belé. Azonban mi lőn belőle? Nekijövének nagy tüzesen városi uraimék, és nem szűnének meg mindaddig, míg legényemet, tömlöcözéssel fenyegetvén, arra nem vötték, hogy az adót megadja. És azolta azt a házat mind jármokban tartják. Másfelől a németek rájövének és szállásul elfoglalák.

Én ezért megszűném az építéstől, minthogy a biztatás szerint legényim számokra (hogy mind kezem ügyében lakhassanak és a munkára, amikor akarják, feljöhessenek) építeni kezdettem vala a telekemen holmi hajlékokskákat. Sőt már arra vöttem magamat, hogy telekemből szakasztottam ki egy darabocskát és azt egy civisnek eladtam, hogy ha ugyan terheltnem kell, oda transferáljam a terhet, tudniillik a portiót és német szállót, hogy a többit immunitásban tarthassam a legényim kedvéért. Kiknek personalis exemptiójokat most sem szűnöm meg urgeálni.

Az elmúlt esztendőben ebben munkálkodván, a tanács (szokása szerint) ebben ellent tartván és sokallván, amire én akarok menni, az uraknak ezt írta:

A mesterlegényeket - úgymond -, míg meg nem házasodnak, semmivel sem terhelik, de ha megházasodnak, menten a járomba fogják őket.

Én azt felelém arra az urak előtt: E minden példa kívül való mesterség, és nem lehet egy kategóriában tartani egyéb mesterségekkel, melyekben felsőbb gradust és olyat remélni a mesterlegény, hogy a céhbe béállhasson; melyet ha elér, legényeket és inasokat tart, akik eleget keresnek néki, ha maga nem dolgozik is; de a tipográfus-legényeknek sokkal különben vagyon ám a dolguk, mert ők azt nem remélhetik, hanem ha övig ér is a szakálluk, ők csak mesterlegények és ha a vénség vagy egyéb casus miatt vagy szemek világában megfogyatkoznak, vagy egyéb, a munkára szükséges tagjokban megfélszegülnek, tehát egy pénzt sem kereshetnek. Azért bolond, aki arra adja magát, ha az egy immunitás nem édesgeti. Nem is lehet subsistálnia, mert ha megházasodik (s nem élhet úgy örökké, mint a szekeres ló), és így megcselédesedik, mind feleségét, mind egyéb cselédit tartania kell, melyre (néha megbetegedvén, néha egyéb kigondolható akadályok miatt nem dolgozhatván) nem érkezhetik, ha mind nékiek nem osztja ember a tipográfia hasznát.

Eddig ugyan az én példámra (minthogy Isten engemet abban annyira megáldott volt, azt gondolván, hogy mind A[msterdam]ba mégyen ki, és mindennek olyan zsíros lészen) egynéhányan adták reá magokat, de ha jobban nem lészen, félek rajta, hogy meggyőzzük ezután számlálni, akik ezeken kapjanak, látván, hogy e hitván ország engemet magamat is úgy meghányt, és nemhogy boldogságot, de inkább nagy boldogtalanságot látnak a végén. Melyhez képest sokkal jobban vagyon csak a legényimnek is, sőt még az inasimnak is dolgok, sőt nem látok olyan nyomorult koldust, aki boldogabb ne légyen nálamnál, mert azok csak testiképpen éreznek valami boldogtalanságot; de én szüntelen való gyötrődésben égvén, lélekben nyavalyás vagyok mindenkor. Ki kívánná hát az én állapotomat? És ha remélhetnék is legényim vagy inasim, hogy arra mehetnek, miért vágyódjanak arra? Kivált már hogy ilyen kevés a típus, mely miatt sok kárt vallunk sokképpen, mert ha minden terhekkal terheltnének (házas legényim), sokszor az lenne, hogy munkájuktól megszűnni kételeníttetnék, még

mikor ország vagy valami nagyúr siető munkájában volnának is. Mint példának okáért ha hadba kelletnék menniek, vagy kapitány eleibe, vagy mi afféle közönséges terhet ha subeálniok kellene.

Azért, minthogy látom magam, hogy nehéz a mostani időben teljességgel való immunitást obtineálni, az én tanácsomból is condescendáltak erre az oblatióra.

Ha körülöttem általlván szorongani (mert e számokra való hajlékocskák, meg kell vallani, szűk alkalmatosságok), másutt akarnak inkább lakni, nem refugiálják ezeket:

1. Német szállót tartani.

2. Házok után való adót megadni.

3. Ha mi jövedelmes örökségeket bírnak, úgymint szőlőket, szántóföldeket etc., a dézmát azokból kiadni. Csak szintén a personalis exemptiójok legyen meg, melyről feljebb szólék. Akárki innét láthatja, mely méltó okom vagyon ebben is kívánságomra.

Azt hallom, hogy felhányják, hogy nékem imilyen s amolyan nagy telekem vagyon, melyet immunitásban akarok tartani. Felelet: 1. Szenczi Ábrahámnak volt - amint mondják - egynéhány palotája Váradon, mégsem difficultáltak. Pedig őnéki csak tipográfiára kellett, sem sculptoriával, sem fusoriával nem bébelődött.

2. Szüntelen való infestatióm vagyon ebben az immunitásban is, kivált a németek miá, mert ők erről semmit sem tudván, a magyar emberek pedig igen hidegek lévén, s még sokan annak örülvén, ha énrajtam valami alkalmatlanság esik, ha magok nem causálják, legalább igen könnyen szenyvedik, nemhogy orvosolni igyekeznék afféle szenvedésimet.

3. Ha tudnák, mely nagy jótól idegenítenek el afféle ellenkezésekkel, bizony nem hogy szolanának ellenem és difficultálnák valamiben e hazában való előmeneteletemet, hanem inkább maguk promoteálnák. Mert én nem azért jöttem le ide, mintha kételen löttem volna véle, mintha Erdélynek vagy városára, vagy házára, vagy kertjére, vagy szőlejére, vagy szántóföldjére, vagy privilégiumára szorultam volna, hanem e hazának hasznáért, mely különben meg nem lehet, ha semmi tekintet nem lesz arra, hogy én magam megüresíttetésével mint igyekezem a közönséges jóra. Kétség nélkül mások nagy summa pénzen megvennék az ilyen alkalmatosságot, ha ilyen embert kaphatnának. Én is úgy ítéltam, hogy tudván, hogy ornamentumára lések a helynek, ahová eshetem, kapva kapnak énrajtam az emberek.

De látom, hogy omnia contra. Mindenek csak az orrokig látván, nem néznek tovább. Ki-ki csak magát és a maga javát szereti s keresi, és magához mérsékli azokat is, akik a közjóra igyekeznének, semmibe hajtván azoknak igyekezeteket. Amint megtetszik eléggé abból, hogy mikor emlegettem, hogy mire offeráltam volt magamat és mit tött az, mikor én az eklézsiának olyan oblatiót töttem, azt lobbantják szememre: Olyan nagyra becsülöd azt és annyi pénzt, háromezer forintot, mit emlegetsz, hiszem nem láttuk egy pénzedet is, hogy adtad volna az eklézsiának!

Felelet: Ha valaki szekerét, mellyel mindennap egy forintot keresne, adná egy nap az eklézsia szolgálatjára, nem úgy vennék-é azt, mintha készpénzt adna egy forintot?

Továbbá, hogy énbennem a devotio gradatim defervescált. És mi okon? Aki nem vak, ebből általláthatja (mert mindenekeket, amint voltak, bátran megmondok, hogy a méltóságokról elhárítsam, amint lehet, ellenem való cselekedetekben ha miket commitáltak, amelynek nem kellett volna lenni).

Valamíg én meg nem házasodtam, mindaddig ez árváknál (kiknek az öreg fejedelem, Apafi Mihály mindeneket visszaadni parancsolt volt, mint aki helytelennek látta, mint olyan méltóságos személy, hogy amiket egyszer donatióval conferált valakinek, azokat minden igaz ok nélkül vagy maga elvegye, vagy másokkal elvétetni engedje) mindenek, amikkel bírtak, megmaradván, és mindjárt az én házasodásomnak utána azokat elkezdvén tölem venni, méltán gondolkozhattam, hogy nem a feleségem apjára (ki régen megholt volt) való nehézség, hanem én ellenem való valami nehézség cselekszi azt, hogy azon legyenek az emberek, hogy én e hazának semminémű hasznával ne élhessek, amint mondom, alább szállottam, mindazáltal nem fogyott el teljességgel bennem a devotio, hanem avagy csak félannyira megvolt, mivel még akkor kezünkben hagyák a váraljai portiót.

Én ott kiváltképpen a malmot aestimálván, reádoblám a sógoromat, hogy - pusztán lévén - építtessük meg azt, mivel (a búza drága lévén) az megadja a mostani időben, amit reáköltünk. Azonban mikor szinte elvégeztük volna rajta való építésünket, azt is a többivel (valami nékem Erdélyben volt, ahonnet segíthettem volna) tőlünk elvevék.

Mely nem volt volna olyan nehéz, ha eleinten többivel együtt vötték volna el, de akkor önnagyságát magam requirálván és expresse megmondván, hogy ha ugyanúgy vagyom annak dolga, hogy mi nem bírhatjuk, jobb, hogy még most - mondék - tudniillik depositis deponendis, amint tartja a donatió, vegyék el tőlünk, mert én szegény legény lévén, ha azt apprehendálom, és jó karban való állíttatása miatt sokat fáradok és költök, ha osztán akkor vennék el, sokkal nehezebben esnék. Akkor kezünkben hagyván - amint mondom - annak utána (amitől féltem) szinte akkor vevék el, amikor és amely hónapban a munkához fogtam volt nagy fervorral. Mindjárt concidálván bennem (ki volt volna, aki ezt commotio nélkül szenvedte volna?), ami még megmaradt volt is bennem a devotióban, interim reménlvén, hogy addig instállok, hogy megnyerem önnagyságától. Abból lőn énnékem minden disgratiám az urak előtt, és nem csak nem nyerém vissza, hanem annak felette importunus embernek kezdenek nevezni és minden jószándékimban engemet megfojtani.

Ahonnet (ha eszem volt) méltán okoskodtam így, hogy ne alítsam méltónak (ha lehetne is talám) annyi ajándék munkára e nemzetséget és hazát, melyben semmit nem hagynak bírnom, amivel ily költséges munkámban magamat segíthetném. Ha békét hagytanak volna, és a rettenetes hidegséget (melyet soha nem hittem volna) hozzám nem láttam volna, bizonyára mindaddig iparkodtam volna, hogy pollicitatiómnak megfeleltem volna, és ajándékon jutott volna e haza ahhoz, amihez már kétezer forintnál is többel jut. Ahonnet általláthatni azt is, hogy azzal, hogy jószágimat tölem elvévén, megszorítottak, tízannyi kárt töttenek énnékem, mint azok a jószágok, amit értenek volna: mivel majd teljes életemet, melyet ennyi esztendeig itt eltöltöttem, haszontalanná töttek.

Már ha visszaadnák is (tudom pedig, hogy nem adják), sőt ha egy úr jószágát, sőt ha egész Erdélyt nékem adnák is, jobban lehetne ugyan a dolog, mint most, de azt soha nem recuperálhatnók, amit elvesztettünk; mert ha semmi egyéb nem volt is, és az én elébbeni jókedvemet a munkához restaurálhatná ma is, de csak igaz az:

Tempora labuntur, tacitisque senescimus annis.
Et fugiunt, fraeno non remorante dies.

Nem is csuda, ha engem idő előtt elér a vénség, mert Belgiumban (azt merem mondani) harminc esztendeig nem öszültem és vénültem volna annyit, mennyit itt a kilenc esztendőből fogva. Úgy, hogy igazán mondhatnám Erdély felől, amit Anglia felől (mert ott is volt valami bajom) mondtam volt, mikor onnet kijöttem:

Anglica terra vale: fueras mihi Carcer et Orcus.
Angelicam quo te dicere jure queam?

Nagy véteknék mondák, hogy én oly későre kezdettem munkára, tudniillik majd két esztendő múlva hazajövetelem után.

Felelet: Bizony dolog, elég kárát vallám annak, mert egyik oka e lön contemnáltatásomnak. Némelyek innét concludálván, hogy csak csalogatom e hazát felőlem való reménségében; azonban talán semmi sem sül belőle, és így azt is, mely eleinten vala, lassan-lassan minden existimatiómat elvesztvén, méltán úgy gondolom, hogy olyaténképpen bántanak velem, amint a vázzal; melytől elsőben félnek a madarak, egykor egy varjú vagy mi reászállván, a több madarak is látván, hogy nincsen lélek benne, hiába tartanak tőle, szabadon reászállnak és (salvo honore) reárusnyálkodnak.

Ha balítéleteket nem sietteték volna pedig, ezeket gondolták volna meg:

1. Magnarum rerum tarda molimina.

Magamnak is reménységen kívül esett, hogy ily későre kezdettem munkámhoz, és nem gondoltam, hogy annyi akadályok annyira elvessenek célomtól. Mely eléggé megtetszik abból, hogy mindjárt tanítványokat fogadék mellém, de nagy akadály lön csak az is, hogy nem lön hol kezdenem, és az aerben nem lehetett. Az eklézsia házánál lakván, ott egy boltot intéztem volt arra, hogy - mondok - mindjárt tavasszal, mikor az idő engedi, ahhoz való készületet építsek. Ezt elmémben forgatván azonban kiküldének a házból, hogy ott prédikátor lakhassék.

A magam házamhoz szorulván, és annak is csak feléhez lévén jussom, csak lakásra is szűk volt az. Minek okáért a kertem végiben lévén egy szín, azt kellett megépíttetnem ősszel, de ez is alkalmatlan, setétes lévén, és az időből is kirekedvén, egyszersmind gondolván, minémű bajos lészen a fusoriának a tipográfiától olyan távol lenni, és egy részével a cselédemnek amott dolgoznom, más része pedig én nem-látomra imitt lévén, sokfelé kapnom; ezt is előttem forgatván, hogy így az egész kertemet utcává kell tennem, és semmi hasznát nem vehetem. Mennyivel jobb volna - mondék -, ha a tipográfiával együtt lehetne a fusoria, hogy minden cselédem szemem előtt lehetne!

Ezeket forgatván elmémben, úgy nyertem meg ősszel az uraktól a Torda utcai tipográfiaházat.

Abban is munkámat kezdenem nem lehetett. Egyikért, mert mind e munkáknak gyakorlásokra szűk volt a hely, másik az, hogy az első bolt (mely ott kiváltképpen való volt) annyira elázott volt az eső miatt, hogy leomlásától féltünk, és a kőművesek mind azt mondták, hogy le kell rontani, s újólág építeni, másként meg nem állhatja. Felházakat ott építenem nem lehetett, mert az a bolt régen magasabb a többinél; azonban ha ugyan építenem kell - gondolám -, ha másén építek, csak ideigvaló haszna lészen, azért itt kelle megnyugotnom elmémet, hogy a sógoromat ennek fele részéből kielégítsem.

Már ez a ház egészen enyim lévén, még úgy sem láttam alkalmatosnak lenni az én munkáimra, hanem (amint tudják) felházakat kelle nagy molimennel építenem, s így már mind más minden helybenhagyja, mind magam megelégszem vele. Mert a legényim csak helyekből kiáltván, hogy imez vagy amaz betű fogy, mindjárt succurálnak a fusoriában.

Így kelle declarálnom hosszú beszéddel, mint folytanak az én dolgaim, hogy minden lássa, mely sok akadályok vettenek ily hátra dolgaimban, magamnak is szörnyű káromra. Mert ez az ország nem olyan, hogy végbevinné azt, amit csak az egy város, Debrecen, mely az ilyen munka végett (noha igen megcsalatkoztatnak abban) fusoriára sok költséget tött, hanem itt

mindent magamnak kellett mind építenem, mind minden készüléket tennem; senki effélékben egy poltrájával sem segített.

Az épület elkészülvén, halálra betegedém én (amint ezt jól tudják az emberek), és sokára lehete felépülnöm, úgy kezdék osztán a munkához. Ki hányhatja hát méltán szememre, hogy mindjárt, mint egy foltozó varga, hozzá nem kezdtem a dologhoz?

2. Tofeus Mihály püspök ezzel intimálja vala nékem, hogy a Biblia nyomtatását, azaz annak correctioját és akörül való gondot felvállaljam, mert - úgymond - azzal több hasznot tehetek nemzetemnek, mint egész életemben való prédikátorsággal. Én azért nemcsak correctora lévén a Bibliának (mégpedig sokkal több munkával, mint ez emberek vélték), hanem magam erőmmel nyomtatván ki azt, mely nékem háromszorta, legalább, nagyobb baj volt, és annyi munka, hogy azt senki eléggé ki nem gondolhatja (melyet elvégezvén, úgy néztem utánam, mintha hajótörésből szabadultam volna ki). Azért a sok munkától megszabadulván, és penzumomat az embereknek reménységek felett elvégezvén, Tofeus uram tanácsa szerint méltó lött volna, ha teljes életemben nyugodtam volna is.

De én akkor alítván magamat élni, mikor munkálkodom, azaz életemet a munkába helyeztetvén, és abban, ha feltölt célom szerint nemzetemet ezekkel jувálhatom, nem szüntem meg (amint mondám) teljes tehetségem szerint azon lenni, hogy ezeknek megfelelhessenek.

3. De ha minden egyéb készen volt volna is, csak ez is elvetett volna, hogy némely szükséges eszközökre csak nehezen és későn teheték szert. Csak egy sróf, vagy kőműv miatt mit nem cselekedtem én? Két egész esztendeig szorgalmazkodván (minthogy sohol nem találtatott nékem való), s Torockóra, hová fogván, ahol jó mesterembert hallottam, és mindent elkövetvén, amit tudtam, nehezen vethetém mégis reá magamat.

Anélkül pedig egy pénz árát sem dolgozhattam, aminthogy menten kezdtem munkámhoz, mihelyt szert tehettem affélékre. Sőt, ha egyebet holmit nem hoztam volna Belgiumból, még nehezebben boldogulhattunk volna; de mégis szerencsére hoztam volt afféléket, melyeket gondoltam, hogy itt nem, avagy nehezen kaphatunk. Még csak követ is hoztam én onnét, s igen jól töttem, mert én eleget circumspiciálván Erdélyben, olyan alkalmatost sohol nem találtam. Eléggé veddegelem eszembe, mely bajos itt csak mire is szert tenni, midőn a Belgiumból hozott apparátusból lassan-lassan kikopván, a mi embereinkre szorulok. Mert ha csak két poltura árát dolgoztatok is ezekkel a mi mesterembereinkkel, tíz polturáért fel nem venném, amennyit utánok kell járni; mert hol a commendánsnak, hol a gubernátornak, hol a hadnagynak, hol a kapitánynak dolgoznak, hol a temetésre vagy sírásásra vannak, hol a céhben kell vendégeskednie, hol egyéb okkal vetik el az embert, hogy ne mondjam azt ki, hogy többire a mesteremberek igén hazugok szoktanak lenni. Úgyhogy a sok utánok való jártatás (bezzeg nem úgy, mint Belgiumban, ahol majd mindent készen talál az ember, és a mesterember süvegvetve jár utána, hogy munkát adjon) miatt majd tízannyiban telik nékem holmi, amit vélek dolgoztatok, mint másutt telnék; és nagy károssal látom lenni, hogy a sok utánok való várakozás miatt ennyi személyek sokszor hiába töltik az időt. Mégis osztán, ha jó volna, nem volna olyan bosszúság, de tapasztaltam azt, hogy hétszer is, vagy tízszer is próbáltunk holmit, mégis rossz volt. Úgyhogy csak kétarasnyi drótot is jobb énnékem Bécsből szerzenem, mintsem ezek után hiába járnok, mert másképpen is e munkákhoz ezek nem szoktanak, minthogy soha nem volt ezen a földön efféle.

Ki csudálja tehát, hogy avagy csak ezekre nézve, olyan olcsón, mint Belgiumban szokták, én sem dolgozhatom?

Aminthogy azt sem csudálhatja senki, hogy én, aki eleintem, mikor még ezekben semmit sem tudtam, az ajándék munkára ígértem volt magamat, ilyen okok miatt is azt nem cselekedhetem. Ha mire pedig mehetek sok iparkodással, discipulusim vészik hasznát, ha kik valamiben ezek iránt (mert hogy mindenben perfectiót vehessenek, már arról desperáltam) utánam megmaradnak, mert én primam glaciem frango, a mesterembereket szoktatom ezekre a munkákra, vagy másként honnét és miképpen kell holmi effélét szerzeni, például megmutogatom úgy, hogy könnyebben jussanak osztán hozzá. Amahhoz járul az is, hogy én Belgiumban tudván a mesterembereknek munkájoknak jutalmát, hogy ezekkel kezdék dolgoztatni, csak elhültem belé, hogy itt két vagy háromannyit kértek érte, mint ott és az okát nem penetrálhatván, megvallom, nehezteltem szabású mindazt megadni, amit kértek, és innét lött, hogy elidegenedtek azok is tőlem. Megvolt az is, hogy nem üzethettem mindenkor a szükség miatt, melyért impatienskedtenek.

Ez ilyen sok akadályokra nézve méltán hasonlítom magamat egy jó szőlőgazda emberhez, aki hallván, hogy soha nem volt még Belgiumban a szőlőművelés, mint itt, reávenné magát, hogy odamenjen, és ott azt megindítsa. Odamenvén, legelsőbben hegyet keresne a szőlőnek, ott hegyet nem találna, hanem valami halmocskát, ha választana néki. Azt osztán bé kellene gyepűvel keríteni az ittvaló szokás szerint, s arra tövis kellene: töviset ott nem találna, hanem ha más országból szerzene. Tovább: azt bé kellene ültetni késalja fával, affélét ott nem lelne, ha más országból nem szerzene. Annak utána meg kellene karózni: karót ott nem találna, ha más országból nem szerzene. A szőlőt műveltetni kellene napszámosokkal: ahhoz értő napszámosokat ott nem találna, ha találna is, sokat kérnének napszámba. Et quid multa? Elcsudálkoznék belé, mennyi akadályja lenne és mely nehezen s sok költséggel jutna hozzá, míg megépülne; úgyhogy megátkozná még az óráját is, melyen arra resolválta volt magát.

De mondhatt: Ezekből a következik, hogy tehát jobb más országból típust szerezni, mint azelőtt cselekedtenek.

Felelet: Bizony dolog, jobb volna caeteris paribus, de mivel annyi bajjal és költséggel jutok hozzá, én azzal pótolom, hogy úgy igyekezzem a betűt készíteni, azaz olyan jó materiából, hogy két- vagy háromannyi ideig tartson, mint akárhol öntetett típus, mely mind csak olyan, mint szokmányos munka, és olcsó húsnak híg a leve. Megtetszik ez a debreceni típusból, melyet nagy hírre Amsterdamból szerettek. Ezelőtt húsz esztendőnél nem sokkal előbb hozatták volt azt, s már odavagyon; engem kértek, hogy helyekben másokat készítek.

A Szenczi Ábrahám uram típusának a materiája jóllehet sokkal jobb volt (amint ezt jól tudják a legényim), mint az eklézsiájé, mindazáltal én azt nagy munkával és költséggel evégre megerősítettem, mint szebeni uramék, akiknek abból adtam volt elsőben, bizonyságok lehetnek erre, akik megmondhatnák, micsoda különbség vagyon a típusoknak materiájok között, az egyik a másiktól mennyit különbözik ezaránt. Ha úgy lött volna a dolgom, amint kellett volna, feltölt szándékom szerint olyan típust készítettem volna formájára is, hogy Európában nem lött volna mása: csuda inkább, hogy így is lehetett annyi vexatio között.

Mindezekből megtetszik, hogy én eleintén inkább ígérhettem az országnak, hogy ajándékon készítek típust vagy fele fizetésért, amint akkor voltam és a dolgok is amint voltak, mint már most ennyi pénzért, amennyit kívánok érte, látván mely sokban telik énnékem.

Amit pedig az országnak vagy inkább generális ekléziának ígértem volt, tudniillik ajándékon vagy fele árán, ezzel nem ígértem minden particularis ekléziának, melyre nézve képtelenül kívánják mások is úgy. Mely csak olyan, mint mikor egy sas felkapván egy nyulat, azt elviszi, és egyszersmind (a prédán kapván) távolról kíséri azt egy varjú, a sas együtt letévén a prédát, azt eddegelni kezdi, a varjú mondja néki: Be elhozók!

Hogy pedig az én munkám áráról szóljak, bizony dolog, hogy azt előttem tartván, mennyi munkával és bajjal jutok hozzá, méltán tarthatnék abban olyan proportiót, minéműt a kalmárok (s méltábban, mint ők), akik Bécsben, amely lakatot két polturán vésznek, eladják itt 60 pénzen, amely kést ott egy susztákon vésznek, elmégyen itt egy forinton. És ha csak azt forgatnám előttem, hogy minden mesterség a mostani nehéz időben sokkal feljebb hágott, mint azelőtt a boldog időben volt, és ritkán néznek az emberek lelkiisméretre, hanem munkáját aki mint eladhatja, csak eladja, igen méltán megkívánhatnám azt, amit a kolozsvári református eklézsia öröme megígért volt ennek előtte a betűöntésért annak, aki arra offerálta volt magát.

Sőt kétannyit méltán kívánhatnék, mert az én munkám kétannyira érdemes, akárki aestimálja; tudniillik értelmes ember, ki ne lenne olyan, mint egykor egy szüle valami könyvet kérvén elő, és azt nézegetvén, kérdi, ha nincs-e vastagabb betűjű? Melyet én mindjárt értvén, hogy az elébbi kopott betűt érti, mondék magamban: E csak olyan, mint deákkoromban, midőn együtt egy asztagot csépelteték el holmi oroszokkal, magunknak a búzának elejiből fejeér kenyeret süttettünk, az aljából pedig a cséplőknek köz kenyeret. Egykor az ő kenyerek elfogyván, kényszerítettünk a magunkéból nekik adni. Quo facto mondám én: Ím mint keressük kedveteket, hogy fejeér kenyérrel tartunk benneteket! Azt nemhogy köszönték volna, de még morgolódtak, hogy miért nem adunk nekik az ő szokott kenyerek félét, mert ez - úgymond - nem arra való, hogy a mi hasunk teljék véle.

Noha - mondok - ha annyit kérnék is munkámért, amennyit azelőtt az eklézsia ígért, tudniillik 40 pénzt (mert reámégyen annyira) száz betűért, mindazáltal mindenek számokra az én munkámért megelégedtem annyi fizetéssel, hogy csak huszonöt pénz essék száz betűért. Tiszteletes Némethi Sámuel uramnak azonban egykor mind megmutogattam volt, mennyi munka vagyon a betűkészítéssel.

Az is igen consideratióba jó itt, hogy az eszközöket, tudniillik stempelyeket és matrixokat magam csinálom (mely mesterségem volt nekem másutt olyan jövedelmes, és amelyért nekem Erdélyben mindeddig egy polturát sem adtak, úgy látszik, nem is adnak, sőt azt sem tudják, tők-é, vagy tőrös étek) és példának okáért, ha annyi munkát tések ezen feltött szándékom szerint, amennyi egy jó tipográfiához megkívántatik, és amennyiért nekem másutt megadtak tizenegyezer forintot; azonban e léssen haszna, hogy talám vagy kétezer forintig való betűket öntsünk azokban - mi haszon ez?

Mely csak olyan, mintha egy tóból (melyben remélhetnének vagy tíz forint ára halat) ki akarván a vizet venni (másként a halat ki nem foghatnák), oly machinát csináltatna ember, aminéművel a vizet Belgiumban ki szokták valahonnét hányni, mely száz forintba feltelnék. Azonban e lenne haszna (több nem), hogy akkor kihányván onnét a vizet, amely halat onnét kifognának, tíz forinton adnák el. Azonban, ha valaki látná a szárazról, mely könnyen fogják osztán ki a halat, megsokallaná, amint a halat adják, azt forgatván, hogy könnyen jutottak hozzá. Itt említenem kell, hogy ennek említett valorát senki ne csudálja, mert itt egynehány mesterségek concurrálnak.

Belgiumban, aki stempelyt, azaz acélbetűt metsz, csak abban gyakorolja magát. Más az, aki matrixot, azaz rézbetűt csinál véle. Harmadik az, aki önti a betűt. Negyedszer osztán úgy következik a tipográfia. Mégpedig, ami a metszést illeti, még csak abban is ki egyre, ki másra alkalmas. Az én mesterem apja szép német betűket tudott metszeni, de deák betűt nem. Az én mesterem romana vagy rotunda betűt meglehetőst metszett, de cursivát nem, hanem énvelem csináltatta, ha mi defectus volt is matrixaiban. Én előttem egy híres metsző egyebet szépet készítvén, hogy meglátta az Athias zsidó típusát, desperálván, hogy ő olyan perfecta betűket nem készíthet, nem is próbálta osztán a zsidót.

Én pedig valamire adtam magamat, Isten segítségével véghez vittem úgy, hogy mindennek tetszett. Ennyi mesterségekhez, gondolható, mennyi cseléd kell, mert én (kivált annyira distraháltatván), csak egy ember vagyok, úgyhogy ha csak a magunk munkánkon volnék is, elég dolgom volna, ha négy ember hasadna is belőlem.

1. Mert a tipográfiában csak a correctio is - az én módom szerint - elég dolgom volna, mert nem elég nékem (mint más ittvaló tipográfusok cselekedtenek és cselekesznek), hogy amit kezünkbe vészünk, csak nyomtassuk azt úgy, amint látjuk, akár jól légyen, akár rosszul (aminémű munka amint szapora, úgy hasznos lehet), hanem én mindent inkább, ami kezünkhöz jó nyomtatás végett, megvizsgálván és tehetségem s vékony tudománykám szerint corrigálván elsőben (amint minden eddig való munkánk és a legényim is tanúbizonyságok erre), úgy nyomtatjuk osztán, és a betűszedésben esett vétkeket is magamnak kelletvén kitisztítanom, gondolhatja akárki, mennyi dolgom légyen.

2. A fusoria iránt a typothetáim bizonyosságok, mely nagy boldogság légyen, hogy a tipográfia mellett fusoria vagyon, mert idegen országból örökké defectusokkal hozták még eddig a típust (mely miá a debreceniek ma sem élhetnek némely típusok nemeivel), de most itt mihelyt defectust látnak valamely betűben, vagy hogy ez vagy amaz betű fogyni kezd, menten csak megkiáltják, hogy ez vagy amaz kell, s mindjárt kipótolják.

Bizonyosság az unitárius uraimék tipográfiájok is, kik Bécsből szereztvén típust, mennyi defectussal van, azok tudják, akik tractálták; és talám ebben a seculumban nem lesz perfecta; úgyhogy sietségnek okáért a deák Regulamentumot ott akarván nyomtatni, azt meré egy valaki felőle mondani, hogy ha készen volna is másként a tipográfia, a típusban való sok defectusok miatt a nyomtatás nem lehetne.

Azt veték szememre, hogy igen kivetemedtem az oeconomiára, és munkámra nem érkezem.

Felelet: Szinte azt bánom bizony én is, mert elég dolgom volna nékem, ha sohasem vetném is kezemet a külsőkre, és nagy kételenség vitt arra, hogy azt cselekedjem. Ez indított pedig:

Mindjárt hazajövelelem után egy expertus erdélyi nagy ember azt mondja: Meglássá kegyelmed, hogy ebben az országban csak a mesterséghez ne bízzék, mert bizony azzal tisztességesen el nem élhet, hanem egy kis oeconomiát is ragasszon hozzá, hogy legalább bűzát és bort pénzen ne vegyen.

Ez a tanács nagy szeget üte fejembe nékem, mivel szinte olyan szokatlan lévén én az oeconomiához, mint annak előtte a külső mesterségekhez, általlátám mind azt, mely nehéz nékem oly szokatlan dologra magamat vennem, mind azt, hogy míg hozzászokom, kevés hasznom lesz benne. Mindazáltal látván: 1. hogy más belső emberek is azt követik; 2. mind azt meggondolván, hogy aki ezt javallja, Erdélynek minden alkalmatosságát igen jól kitanulta; 3. mind pediglen e von reá, hogy én bűzát pénzen kezdvén venni, láttam, mely nagy bajjal jutottam az ocsmány nyelvű sütőnék miatt csak három vagy négy véka bűzához is, és vagy magamnak, vagy szolgáltnak ott kell annyit sompordálnunk minden vásárnapokon; egykor pedig szekeresről hajtván szállásomra, visszahajtaták, mondván, hogy a város számára vészik azt meg.

Melyeken én megindulván, mondék magamban: Ha mind így - tudniillik ennyi bajjal - kell lenni a búzaszerzésnek, megérem én az oeconomiát is ennyivel, és mivel a feleségem után módunk vagyon benne, én bizony hozzákezek. Ha - mondok - Erdélyben nem élhetni különben, kételen vagyok véle, és minthogy eleve elláttam, hogy ez igen költséges alkalmatosság lészen, az oeconomiában jó fundamentumot vetek addig, míg a munkához fogunk, hogy légyen osztán honnét segítődnünk, kiváltképpen, hogy azalatt könyveimnek is

kelések megcsökönék. Osztan hogy megkezdék szemem szőrit szedni, méltán duplicálnom kellett a külső szorgalmatoskodásimat, nem akarván azért mindjárt felrúgni hivatalomat. Szánni kelleme hát ezaránt sorsomat, mint azt vétkül szememre hányni.

Azzal ólcsárlák igyekezetemet, hogy én is csak olyan apróságot, *Argirus*-t, *Tékozló*-t, *Asszonyokról* való s egyéb hiába való históriákat nyomtatok, és nem amint reménlették, derék könyveket.

Felelet: Ebben is szánni kellene inkább engemet, mint ezért ellenem szólani. Bezzeg én sem úgy gondoltam eleinteni, és nem úgy készítettem vala magamat, hanem ott járt az elmém, ahol őkegyelmeké most, de elugrottuk bizony azt, midőn minden abbéli tehetségünkől majd kiüresítettünk.

Mikor én felmenék, kérdvén Blaeu uramat, miképpen lehessek én, idős legény lévén, jó tipográfus, kérdé: Ha nincsenek-e ott ahhoz értő emberek?

Felelek én: Vannak; de azon múlik kivált a jó munka, hogy nincsen alkalmas típusunk.

Javallá, hogy egyebeket hát félretévén, a típuskészítésnek mesterségét kellene odavinni. Azonban a pénz a feje a dolognak. Mert ha pénz elég vagyon, s esze az embernek, könnyű - úgymond - jó tipográfussá lenni az értelmes és tudós embernek. A bizony dolog, hogy ahol én a bibliámat nyomtattam, annak a műhelynek gazdája takács lévén azelőtt, elvévé a tipográfusnét, s menten ugyancsak jól folyt az officinának dolga, és semmi hátramaradást nem szenvedett.

Én azért a betűkészítésre adván kiváltképpen magamat, az Isten melléje adá a gazdagságot is, mint Salamonnak, aki bölcsességet kérvén Istentől, azt is megadta, annak felette a gazdagságot is. Annyi keresetemmel azért reménlettem én is, hogy derék könyveknek is (melyek sok költségbe kerülnek) nyomtatásokra elégséges leszek én, és nem kell attól (mint más tipográfusok) félnem, hogy ha valami rajtam vész, mindjárt beléhaljak: negyvenezer vagy ötvenezer forinttal sokat tehet ember. De - amint mondom - csudaképpen kifogyván abbéli tehetségemből, már nemigen iparkodhatunk feljebb, mint itt más tipográfusok. A tollamat kitepték, hogy jobban repülhessek, és azért cirmolnak, hogy csak ballagok a földön. Mindazáltal, amint a tehetség engedi, azon vagyok, hogy nemcsak afféle apróságot nyomtassak, hanem valamire e hazának legnagyobb szükségét látom.

Mintegy neheztelés gyanánt említék, hogy a külső emberek között némelyek jó affectióval vannak hozzám.

Felelet: 1. Mindazok pedig engemet kevésbé ismérnek; és ha valójában ismernének, még jobban volnának affectusok hozzám. Mi lenne hát akkor, ha még a mostani jóakaróimat is irigylük?

2. Kitészik innét, hogy ahol üríthetik [!] őkegyelmek rólam gonoszul szólván, és azokat így elhitetvén, gonoszakarókat téznek azokból is, akik másképpen jóakaróim volnának. Mert ha szemembe szólván, irigylük jóakaróimat, hát hátam megé mit nem cselekesznek?

Azt is irigylésképpen említék, hogy én feleségemmel olyan szépen élek.

Felelet: Ezzel megmutatják őkegyelmek, hogy azt kívánnák, hogy én a világi jóknak semmi nemével ne élhessek. Réges-régen idehagytam volna én Erdélyt, ha házasodásom avagy nem, avagy kedvem ellen lött volna, és nem láttam volna, hogy ebben is Isten engem megáldott.

Forgattam (megvallom már most, melyet ezelőtt senkinek nem jelentettem) ott elmémet a nagy desperatio miatt, hogy mivel láttam lehetetlennek itt való maradásomat, és annyi cseléddel bajos bujdosni, vessem vissza feleségemet és gyermekimet a papokra, akik ezzel

akarták az én lábaimat mintegy békóba vetni, és osztán egyes magammal úgy menjek innét ki, de viszont eszembe a jutván, hogy nagy a házasság kötele és ezek nélkül másutt is az én életem merő halál volna, valamikor eszembe jutnának, később löttem viszont a nyomorúságnak jármába fogni nyakamat.

Kezdék hántorgatni (amint azelőtt is hallottam, hogy igen elvádoltak volt, hogy így s így cifrázom a feleségemet) feleségem cifráságát.

Felelet: E talám nem idevaló volna, mindazáltal ha már ennyiben tölt, vagy két szóval nem lehet, hogy ne illessem.

Ezaránt talám in defectu peccáltam inkább, mert olyan híre lévén gazdagságomnak, mégis csak tafota ruházatot csináltattam én elsőbben is neki. Mely parsimoniámat ő dedignálván, úgy csináltatott maga pénzével (mert volt egynéhány pénzek az atyjokról maradt, melyet én kezemhez sem kívántam, inkább azt akartam, hogy hovahamarébb elfogyjon, hogy ne mondják, hogy én a Székely Andráséból vagyok ember, aminthogy annak csakhamar vége lévén, az utolsó egy tallért adta kezembe a feleségem, melyet most is tartok) magának tisztességesebbet. Azután ő a bátyjának csináltatván egy öltő köntöst, viszont a bátyja néki egy szoknyát, azonkívül annyi esztendő alatt én egy rendbélínél többet nem csináltattam.

De talám mód nélkül cifrák voltak ezek?

Felelet: Tudtomra egy sem volt feljebb, mint aminéműeket őkegyelmek szoktak csináltatni feleségeiknek. Én pedig, akinek több volt apparenter, mint őkegyelmeknek mindnyájan, avagy nem járathattam-e méltán valamivel módosabban feleségemet, mint egy őkegyelmek közül?

Hogy pedig muntlit visel?

Ha Veresegyházi Mihálynét megillette, őt is megilleti. Annyi keresményimhez képest hátha (amint többire tanácslották) hintós asszonyt, vagy leányt vöttem volna el, mi lenne belőle? Hogy pedig ő rendit a nemesasszonyokkal megtartotta, igen jól cselekedte, bár én is úgy cselekedtem volna s nem löttem volna - tudom - az emberek előtt ilyen káros vilitásban.

Osztán, ha valaki méltán cselekedné is, hogy effélékkel cirmolna bennünket, őkegyelmekhez ugyancsak nem illenék, mert Székely András uramnak Csepregi uram pedagógus volt a fiával és mind promotiójára, mind lejövele után több hasznót vött Székely András keresményéből énnálamnál. Némethi uram is elég hasznát vötte élteben, s többet (amint maga megvallotta), mint más nagyobb embernek.

Azt urgeálja vala tiszteletes Némethi Sámuel uram, hogy sok hasznát veszem a tipográfiának, és hogy csak őkegyelme is száz tallért adott a patronuséból.

Felelet: Szememnek, de nem számnak. Csak sáfár vagyok én affélén, és magam igen kevés hasznát tapasztalom. Vizsgáljuk meg azért jobban, ha (amint az emberek s legközelebb őkegyelmek ítélnék) olyan hasznos-e a tipográfia most? Az bizony dolog, magam is mind úgy gondolkodtam azelőtt, hogy ha annyira megindulhat ez divatjában, elég hasznót hajt, de abban, hogy megcsalatkoztam, im megmutogatom.

1. Ha szegődött munkát mívelünk (mivel oly boldogtalan haza ez, hogy nem ha patronusa találkozik valaminek, ki nem nyomtatódhatnék avégre, hogy kijönne a költség belőle), példának okáért amely típussal négy forintért szoktunk egy árkust nyomtatni, annak mindjárt mintegy másfél forintja a betűszedőnek mégyen, egy forintja a nyomtatóknak, gyertyára, fára legalább ötven pénzem (kivált télben) elmegyen. Hát a sok aprólék, mint holmi eszközöknek ottan-ottan való csináltatások, lapta, irha, ténta, spongya és több effélék? Hát az inasimnak (kiknek tartások nékem sok pénzemben áll) körülöttök való foglalatoskodások miben áll?

Úgyhogy (ha igazán szólunk) nem marad nékem abból annyi is, mint egyik legénynek megyen (felettébb valót pedig nem fizetek, mert mind Nagyszombatban, mind Belgiumban amint fizetnek, aszerint reguláztam). A Némethi Sámuel uram munkája (kivált, hogy őkegyelme tisztí miatt a correctióra menten nem érkezett, hanem néha harmadnapig is odatartotta a próbát, noha néha más alkalmatlanságok miatt is esett) majd félesztendeig tart: úgyhogy majd csak egy árkos jutott egy hétre. Gondolja már akárki, micsoda nyereségem jött abból? Nem hiszem, hogy ötven pénzem jött volna, s micsoda az nékem? Ha egy forintom jönne is egy árkosból, micsoda ez nékem? Mert azt avagy búzára adnám, búzára nékem sokkal többet kell költenem; avagy borra adnám, borra nékem sokkal többet kell költenem; avagy ruházatra (annyi cseléddel) fordítanám, arra nékem sokkal többet kell költenem; úgyhogy ha a bört meg nem limitálják vala, csak lábunkbelire is majd elmegyén vala száz forint esztendőnként; avagy konyhára költeném: arra nékem sokkal többet kell költenem. Úgyhogy bizonynal már megtapasztaltam, hogy ha három ilyen tipográfiának haszna jönne is kezembe, el nem élhetnék belőle csak így is.

2. Ha feltészek reá magam is (minthogy többire a szegődött munka vagy ötven vagy száz, vagy legfeljebb kétszáz, és így nem méltó annyi munkát tenni érette, s az volna jó, mikor egynéhány ezeret nyomtatnánk mindenfélét, mint Belgiumban szokták), abban is vagy nyerem, vagy veszttem, és valamikben azt elkövettem még eddig, amennyiben nyertem, majd megannyiban vesztettem. Veszttem tudniillik akkor, mikor a drága papirosam és egyéb költségem benne hevervén, nem kél a munka, vagy igen lassan; tudniillik cseberrel tölti ki ember a költséget és cseppenként szedi fel. Két-háromszáz forintoként küldöm én a pénzt papirosért, osztán nyolc vagy tíz polturánként hogy gyűl, ha gyűlne. Immár annak mi láttatja, ha esztendőben kettőt-hármat megvesznek? Amennyit csak ajándékba adtam az authornak, Némethi Sámuel uramnak a megnevezett munkában, annyi esztendőktől fogva talám nem költ több el. Ami pedig újság, addig kél, míg újság; most már ez sem kell senkinek. Mennyi haszon tehát? Bizony, a kenyérnek csak a hajában sem ehetnénk, ha mindenből csak annyit nyernénk. Illik-é hát azt hántorgatni, akárki lássa.

Tiszteletes Csepregi uram is, azt hallom, hogy hántorgatta: Ennyi és ennyi ezer kalendáriumot nyomtatnak, csak abból mennyi haszon, ha csak egy sustákon eladják is?

Felelet: 1. Ugyan ez egy, ami hasznót hajt Erdélyben.

2. Láttam én, hogy kapufélfának nagy fákat adhibeáltanak, azonban addig faraggatták, hogy ahhoz képest kicsiny tölt belőlök. Vajki sok forgácsa esik még annak! Vajki sokat kell abban nékem elajándékoznom! Az urakét pedig aranyason kelletvén köttetnem, mintegy kilenc exemplárt el mérnek kérni csak a kötéséért. Magunktól pedig kötve nem sok kél el, kötetlen adjuk többire a compactoroknak, s úgy csak hat pénz az ára. Hát még el sem kél néha mind, hanem rajtunk marad és a mi kárunk.

3. Egyéb munkákban is, melyeket a magam költségemmel nyomtatok, mennyi haszon vagyon, szomorúan tapasztalom. Soha nem volt, s talám nem is leszen rosszabb ideje a tipográfiának, mint e nyomorult időben, melyben a szegény ember csak a porciónak tehesse szerét, és egyébnek, ami nélkül nem lehet, felejtí a könyvet, mely nélkül - gondolja - ellehet. Néha a szegény ember eljő sokadalmi alkalmatossággal és nézegetvén a könyveket ezt mondja: Majd a vásárba mégyek, és ha pénzem marad, visszajövök, s megveszem ezt, vagy amazt. Annak utána osztán soha nem látjuk.

Ahonnét azoknak, akik azt vetik ellenünk, hogy: Lám, más elélhetett utána: miért nem ti most? Ez egyik

Felelet: 1. Hogy felette rossz időben élünk. Úgyhogy, akárki próbálná a mostani időben, nem hiszem, hogy hasznát venné. Csak mikor kezdettem is, hatvan pénzen vöttünk olyan irhát, aminéműt most egy zlóton. (Bár, mikor a bőrt limitálták, egyebet is limitáltak volna!) Annyira vagyon a sok költség mindenre, és oly szaporátlan jó a reditus, hogy sokszor megvagyom az, hogy nékem több forintom megyen ki, mint amennyi polturám bejő a tipográfiából; a kötött könyvekből tudniillik. Néha számot tartván reá: négy hétig négy poltura jövedelmet percipiáltam, egyszer három hétig három polturát. És az sokszor vagyon meg, és ha számot tartanánk reá.

És úgy látom, hogy nem a maga haszna most embernek, hogy tipográfiát űz, így tudniillik; hanem egyedül ez (mint feljebb is mondám), hogy azáltal szükségeiben a haza vagy az eklézsiák és scholák, a politia is segítettessenek, hogy anélkül irtóztató barbariesbe ne merüljön a nemzetség. Sokszor hallunk sok panaszt, hogy miért nincsen ez vagy amaz, mert szükségek volna, és vágynának sokan reá. Melyhez képest reá vesszük magunkat, hogy kinyomtassuk: osztán az ördögnek is nem kell. Csak concludáljuk belőle, hogy a pénz elszűkölt.

Azelőtt csak Baronyából - amint én hallottam - elhoztanak kötött könyvekért néha másfélezer forintot is, de most egész Magyarországból is nem hoznak csak tíz forintot is kész könyvekért a Biblián kívül, azaz amelyeket itt nyomtattunk volna.

2. A könyvnyomtatók itt ezelőtt mind compactorok is voltak, akik ezt a mesterséget is szorgalmatosan űzván, úgy iparkodtak (minden materialék és eszközök akkor olcsók lévén és az eleség is), hogy nekik igen kevésbe tölt, de én, stb.

3. Igen tapasztalom magamon elébbeni nagy devotiómbéli industriámnak kárát, hogy azt a metódust követem, amely szerint majd minden könyveken (melyek innét kikelnek) a kezünk szennyét rajtuk akarván hagyni, véghetetlen munkám vagyon a correctión. Bezzeg én is, ha csak úgy szakmányos módjára (rúgd össze s hadd ott) feladnék a dolgon, és amint látjuk (amint ökegyelmek javallják), csak nyomtatnók íziben, több láttatja volna. Melyre nézve is gondolhattam én, hogy inkább kapnak rajta, de nihil minus.

Hogy ennek minden ember tudhassa fundamentumát, ez így volt: Mikor felinduló félben volnék, mondta egykor tiszteletes Pápai Ferenc uram: Tudom én, hogy eleitől fogva idegenkedett kegyelmed a belső hivataltól, azért én javallanám (amit én magam százszor megbántam, hogy nem cselekedtem), hogy kegyelmed praeter propria studia circumspiciálna a tipográfiákban, és ott ha annyit vehetne eszébe, hogy itthon dirigálhatná a tipográfiát (minthogy a sok tudatlan emberek tractálásokkal igen eltöltek az itt nyomtatott könyvek a sok errorokkal), és kitisztítaná azokat, igen jól cselekedné. Mert prédikátorink, Istennek hála, elegenden vannak Erdélyben, de ilyen ember kellene igen, aki nincsen.

Azontól Szenczi Ábrahám példájával etc. kezdé persvadeálni annyira, hogy nékem nem kicsiny szeget űte a fejembe.

Az lévén motívum legelsőben, úgy közlöttem másokkal, úgymint tiszteletes Horti István és Dési Márton uramékkal, akik is igen javallották, ha tudniillik tőlem meglehetne, jó dolgot tennék fel. Úgy vévén reá magamat, mindeneknek reménységek kívül, ez a szándék volt kiváltképpen elmémben lejövetelemkor, és azt teljes igyekezetemmel követtem, amint bizonyságok minden eddig nyomtatott könyveink.

Azt is láttatának irégyleni, hogy én derék házra töttem szert, és kérdezik vala, holtom után mint lesz ennek dolga.

Felelet: Ezzel nyilvánossággal jelentik ökegyelmek a tipográfiától elfordult elméjeket, hogy tudniillik vagy kevésbe hajtják, vagy ugyan neheztelik, hogy én ennyi építést töttem munkáim-

nak gyakorlások végett, és talám az forgott elméjekben, hogy per nefas ezt a házat holtom után eklézsia számára foglalják, minthogy elhitették volt felőlem, hogy annak javait abalienáltam. Sőt bizonyára midőn nem átalítottam ez épületet tenni a tipográfiáért, melynek holtom után nem sok hasznát vehetik, és csak a tipográfiának való, eléggé általláthatja, aki nem vak, hogy nem annyira néztem én a magam jómat, mint a közönségest, és hogy holtom utánra (melyet a világi emberek igen előtők szoktak viselni) nem sok gondot viseltem, csak használhassak a közönségesnek. Más minden igen javallja, hogy ezt cselekedtem, csak ökegyelmek láttatnak balul ítélni.

Azt is hántorgatják vala, hogy ez az eklézsia mintegy kebelében tartott engem. Ergo:

Felelet: Ha úgy tartott volna, midőn annyi esztendő alatt vesződtem mind a várossal, mind a német szállóval az immunitás végett, igyekezett volna benne az eklézsia, hogy orvoslódjék nyavalyám. El is követte volna azt (úgy hiszem) az eklézsia, ha ökegyelmek annyira tölem el nem idegenítették volna. De apparenter azt practicálták (amint az ökegyelmek hozzám való affectiójok és felőlem való szavok is mutatja), amint a commendáns is szól: Hogy volna - úgymond - ecclesiastica persona a tipográfus?

Azért mondom, hogy valami injuriát nemrégen elkövettenek rajtam az idegenek, nem annyira nekik kell tulajdonítanom, mint akik (úgy látszik) teljes igyekezetekkel eleitől fogva azon voltak, hogy én e házában meg ne ismértessem, mert mindaz abból lött, hogy engemet nem ismértenek. Melyből lött az is, hogy nemhogy elkövették volna az emberek ezaránt való tiszteket, azaz nemhogy informálták volna, hogy ez a ház ecclesiasticum privilégiummal bír (melyet ha cselekedtenek volna, szintén úgy, mint egy ökegyelmek közül, immunitásban maradhattam volna), de még inkább (difficultáltván az emberek az én immunitásomat) afféle jövő-járó officéereket (kivált eleinten) ide igazítottak, hogy ez jó quartély.

A tanácsban is sokkal erősebben fogták ellenem a dolgot a miéink. Nem felejthetem ezt el.

Az elmúlt ősszel a mustomat a dézmán megtartóztatván a portióért, és unitárius uramék el akarván bocsátani, egy consistóriumnak tagja csak reá erősödött, hogy valamíg a portiót meg nem adom, bé ne bocsássák. Kételen azért meg kellett fizetni.

De talám azt tartják ökegyelmek nagy favorizálásnak, hogy én a papok székekben ülök (amint hallom, hogy az uraimék azt is difficultálják, hogy ökegyelmekkel egy székben ülök).

Felelet: Ha Vereasegyházi Mihály uram elülhetett ott, én miért ne?

De talám azt nézik benne, hogy én egy darabig az eklézsia házában lakám?

Felelet: Csak azzal is compensálódott az, hogy én tiszteletes Sárpataki uramnak (mert az eklézsia kérésére reáigértem magamat, hogy az ecclesiasticusoknak ingyen nyomtatok chartát) halálára chartát ajándékon nyomtaték, melyért mindjárt az eklézsiától tíz forint kellett volna. A papiros áraban pedig, melyet azután magam erszényemből fizettem meg, ma is adósok. Mikor a tipográfiát építém, gondolhattam, hogy a közönséges jó végett segítséggel lesznek. Ebet ott! Négy rothadt gerendát vevék ökegyelmektől öt forinton, melyek, mivel elrothadtak volt, osztán semmi hasznokat nem vehetém. Vaj, bizony semmi respectussal nem lőnek.

Azt kezdék ellenem forgatni (mely közönséges opinio még, másokban is), hogy én ígéretem szerint nem tanítok discipulusokat.

Felelet: 1. Könnyű már e feljebb említett disgratiából kihozni ellenem minden vádat. Hogy úgy megfojtván bennem a lelket, élő ember munkáit nem tehettem osztán.

Bizony dolog, én gondolkoztam rationabiliter úgy eleinten, hogy ha hozzáfogunk, egy esztendő alatt annyidmagammal tészek annyi munkát (és munkálódván a discipulusim a munkát megtanulják), mint amennyit hat esztendő alatt véghezvittünk (amint a mostani tapasztalható dolog bizonyítja). De mind elfoglalt jószágim recuperálások, mind egyéb az uraktól ígért conditiók praestálásának okáért, az urak után való sok sompordálás, gyűlésből gyűlésre való koslatás, ott mindenütt sok ideig való tekergés azt cselekedte, hogy itthon ne érkezzem a munkát üzni, sem egy, sem másképpen, és amit azideig itthon hogy már dolgoztak inasim, tehát mikor megjöttem (mint feljebb jelentém) vagy egy vagy más részent hibát találván benne, s mind haszontalannak ítélvén, gyakrabban vissza kellett öntenem.

Ki csudálja tehát, hogy mind ilyen káros fáradságimmal is nem hogy elértem volna célomat, de még nagyobb disgustusba estem miatta az urak előtt, úgyhogy ugyan irtóztanak utoljára tőlem, és kerültek; én is sem nem vihettem itthon körülöttök tisztemet, sem (megvallom) illendőnek nem ítélttem, hogy ilyen drága mesterségeket (mikor én Amsterdamban alkuvóban volnék a mesteremmel, azt mondá, hogy 100.000, azaz százezer forintért meg nem tanítana - csak egyedül volt - egyet valakit maga felekezeti közül, hogy az keresetét és becsületét elvénne) ingyen közöljek (csak ez is hát nagy oblatio volt tőlem) olyan háládatlan hazával, mely javára igyekező fiát ily becstelenül tractálja, és ha lehetne, magából kivetné.

2. Osztán gondolkodhattam így is, hogy ha másokkal úgy közleném mesterségeimet, csak azt mondhasza valamely számár (mert azt, amiben én vagyok, soha nem reménlem csak egy magyar felől is), hogy ő már e hazának satisfaciálhat etc., menten kapnak rajta és nékem búcsút adnak igen hamar, minthogy már másként is olyan bűdössé töttenek az emberek közöttök.

3. Nemcsak arra mentem - megvallom -, hogy méltónak ne ítéljem e hazát mesterségeimre, hanem arra is resolváltam volt csak tavaly is magamat, hogy végbúcsút vegyek tőle, lehetetlennek látván tovább itt subsistálnom. Sőt még nemcsak erre resolváltam volt magamat, hanem hogy ha ugyan exiliumban kell mennem, egy apologiával úgy elhíresítem Erdélyt egész Európában, és valahol járok-kelek, a hamis hitet úgy a fejekbe csapom, hogy bizony Erdélynek legjobb kövéráért fel nem vennék; és mennél nagyobb devotióval voltam eleinten nemzetemhez, annál nagyobb aversióval lésezek ezután, és a magyarnak még a hírétől is futok, mint Káránsebesi, és ártok inkább, ha lehet, mint használnék. Amellett valamit annyi idő alatt készítettem e nemzetnek javára, mind összerontsam elébb.

Ennyire vitt volt engem a desperatio, melyet csak a jó Isten előze meg. Ki csudálja tehát mégis, hogy discipulusimat perfectusokká nem töttem ilyen tribulatióban és desperatióban? Hogy tőlem majd mindent, amit bírtam, elvöltek és afelett oly hidegséget mutattak hozzám, hogy ugyan egy notorius alkalmatlan emberré töttek az urak, azzal - amint mondám - tízannyit ártottak a közönségesnek, mint amennyit tött volna, valamiket elvöltek tőlem, hogy elidegenítettek, és bevágtak annyi jóra való igyekezetimet. Már hetedik vagy nyolcadik esztendeje annak, és azolta csak fluctuálván én és kételkedvén e hazában való megmaradásom felől, bolond voltam volna, ha lehetett volna is, ha mást igyekeztem volna hagyni helyemben (és hogy ígértem volna inkább ajándékon ilyen végett?) és azt cselekedtem volna, hogy meg ne bánják tőlök való eltávozásomat.

4. Dehogyan nem lehetett itt e mesterségeket communicálni úgy, amint kellett volna vagy kellenék, innét megtetszik: Mert az én mesterem is azt mondja vala az alkuváskor, hogy ő ugyan fogadja, hogy a principiumokat híven communicálja, de kilenc vagy tíz esztendei praxis teszi az embert ebben perfectussá (mert én azt kívántam volna, hogy engemet perfectussá tegyen), itt pedig nincs helye és módja olyan praxisnak, mert itt még nekem is (aki magamat perfectusnak merem vallani) egy poltrát sem adtak soha Erdélyben a betűkészítésért (értvén itt

a betűmetszést és matrixcsinálást). Hát aki csak tanulja és tanulva ha mit csinál? Énbennem inkább sinceritas volt, hogy megmondtam aszerint, hogy (amint látom a dolgokat s amint experiálom magam) ne reménlje senki, hogy a betűmetszés által e hazában eléljen.

5. Azt mondom jó lelkiismerettel, hogy valamit én annyi pénzzel a mesteremtől vöttem, mindeneket jó lélekkel communicáltam azzal, aki erre adta volt magát. Igaz dolog, hogy én ex continua praxi observaltam osztán sokat, amelyeknek communicálások tött volna valamit, de én elégnék tartván (s méltán a feljebb említett okokért), amit én mesteremtől tanultam, azokat communicálni, és ha azt az industriát követte volna, melyet én követtem, építhetett volna a fundamentumon.

Ilyen megkeserített állapotomban azt üték ökegyelmék a fejemhez, hogy csak kicsinyén áll tudniillik, hogy engemet kivetvén, mást állassanak a tipográfiába.

Felelet: Önként is megcselekedtem volna én azt eddig, és ha bokroson egyszersmind érték volna ennyi tentatiók, soha nem állhattam volna tovább, amint hogy kész valék én csak tavaly is, és minden bizonnal elkövettem volna, hogy renuncáltam volna ennek a tisztemnek. Mert már hét esztendőől fogva eléggé experiáltam, hogy csak fogyunk emiatt és hovatovább mindenünkből kifogyunk, ha mind így, és koldusságra jut igyünk; melyhez képest méltán unszolt néha a feleségem, hogy hagyjuk belé a tipográfiát és üzzük az oeconomiát (egyéb módját az életnek nem látván) és ha csak azon lészünk, tapasztalhatóbb haszna lészen. De gondoltam, hogy Istenemet megbántom véle, ki erre hívott engemet, úgy mutatta minden körülöttem való dajkálkodásával.

Mindazáltal, akik ezt kívánva kívánják, s ma is munkálkodják, azok kedvéért feltésem itt azon szavaimat, melyeket tavaly valedictoriámban inseráltam volt: Durum enim est, fateor, énnékem, minekutána ifjúi erővel gyűjtött annyi keresményemet e hazába béhoztam, itt a közjóra való igyekezetem miatt elköltöttem, és itt már annyira megfeneklettem, már vénségemre mazúróul annyi cseléddel, és olyan gyengékkel, olyan útra (Belgiumba, amelynek nyelvén érték) indulnom, mely az erejekben virágzó ifjú embereket is úgy meg szokta tántorítani egészségekben, hogy (ha meg nem sínlenék, amint látjuk és tudjuk) nem sok vagyon hosszú életű közülök, akik azt az utat nyomták; és posito, hogy salvis corporibus oda penetrálhassunk, ha ott véletlen történik nékem szemem hunyása, gyámoltalan állapotokban azokat valahol a más ember fala alatt eszik meg az ebek, vagy ha életben maradnak is, bényeli őket az idegen föld, és édes hazájoknak csak hírét hallják nagy zokogva. Ez ilyen speculatio tartóztatott engemet itt eddig is, mert ez a resolutio nem most kezdődött énbennem, noha quoad externam faciem úgy kormányoztam dolgaimat, hogy senki észre nem vötte elmémnek ily megbódultságát.

Hasonlatosképpen a feleségem is sokat sopánkodott ilyenképpen: Itt ha csak egy hitván csizmadiához mentem volna is - azt mondja -, sokkal jobb lött volna, mert a magam felekezetem között, rokonságim és jóakaróim között maradnék és nem kéttelenítettém olyan messze idegen földre vetődni, melynek mind nyelvétől, mind ruházatjától irtózom etc.

Azzal is vádolásképpen gravalának, hogy - úgymond - inasimat külső munkára adhibeáltam, és mintegy félretévén a mesterséget, őket a külsőkben gyakorlottam.

Felelet: 1. Már egyrészt erre megfeleltem. Mert míg a munkához nem kezdtem, magam is elég kárát, s nem annyit, mint ők, szenvedtem, és ez énnékem is reménségem és szándékom kívül esvén, még inkább abból, hogy őket mellém fűztem és tartottam olyan drága időben, az jó ki, hogy énnékem megvolt szándékom, hogy a munkát elkezdhessem, és reménlettem is azt, de nagy okok miatt (amint előszámláltam) csak nem lehetett.

2. Hogy pedig addig, míg a munkához kezdtünk, olyan drága időben teljességgel ne heverjenek, és hiába ne költsék a kenyeret és ruházatot, ha bolond nem voltam, kellett valami dolgot adnom nékik. Egyéb azért nem lévén, a külsőkre kellett őket fordítanom, ilyen reménységgel - amint mondtam -, hogy addig, míg munkánkhoz fogunk, jó fundamentumot vetek az oeconomiában, melyből osztán mind én, mind ők segítődjünk.

3. Azután mint folytanak a dolgok, és hogy a sok tribulatio nem engedte körülöttök tisztemet elkövetnem, immár megmondtam. Ha afféle nem lőtt volna, talám panaszkodhatnának, vagy mások méltán vethetnék szememre.

4. Ha a külsőkben foglalatostkodtanak, vötték is hasznát, mert, magoknak is szántottanak, vetettenek.

5. Mert egyéb mesterségekben is úgy látjuk ezt. Az inasokat elsőben kiváltképpen majd csak külső munkákban foglalják, vízfordással, szőlőmunkával, rusnya-ruha mosással és egyéb alávaló dolgokkal vészik hasznokat; utolsó esztendejekben tanulnak osztán, amit tanulnak a mesterségben. Én pedig, mikor osztán dolgozni kezdünk, látván és fájlalván eléggé, micsoda okok és mint elvetettenek a munkától, mely majd két esztendeig volt magamra nézve, az inasimnak pedig kinek másfél, kinek esztendeje már eltöltött lévén, úgy intéztem, hogy mivel öt esztendőre szegődtenek volt, légyen azontúl csak négy esztendő, hogy így egy része a hijába töltött időnek légyen én károm, egy része pedig övék.

Ezt is véteknak magyarázzák, hogy szándékomat emlitem, hogy Lipsiából hazahozassam matrixaimat.

Mely dolog így vagyon. Minekutána desperáltam, hogy valaki elégségesképpen megtanulja a principio a betűkészítést, azaz a betűmetszést, matrixcsinálást etc. Így okoskodtam magamban:

Hogy mégis e haza anélkül ne maradjon, minthogy lejövetelemtől eladó szándékkal Lipsiában egy rendbéli matrixokat hagytam volt, és szerencsémre (minthogy valami defectusok vannak benne) meg nem vötték, lehozatom (látván, hogy itt én mindannyit készíteni nem érkezem) azokat, és elkészítvén azokat, megtanítom discipulusimat, mint kell vélek élni, azaz a fusoriára perfecte és azok eltartanak két vagy három seculumig, ha jól procurálják.

Ezt ökegyelmek gonosz igyekezetnek magyarázzák, hogy - úgymond - nem akarom communicálni mesterségeimet, s azért akarom azokat hazahozatni.

Felelet: 1. Eleget próbáltam már magyarokon, hogy e mesterségeket vélek közölhetném, de csak hiába. Azt mondják: non ex quovis ligno fit Mercurius. Senki az én industriámat nem követi, a perfectiót bizony el sem éri. Töltési István debreceni uraiméktól küldetvén fel évégre, az én otltémben, sokáig untatván az én mesteremet (ki, amint mondtam, ott csak egyedül volt), de az semmiképpen fel nem vállalá. Mondám én: Édes barátom, ha tetszik, én valamit vöttem annyi pénzen mesteremtől (noha ő ezt olyan nagyra becsüli, mint mondtam, hogy százezer forintért nem tanítana meg egy belgát, és most is olyan nagyra tartja magát), mindent ingyen communicálni kész vagyok. Mintegy három holnapig continuálván azért nálam, monda egykor: Vagy stempel, vagy nem stempel, de én bizony miatta el nem veszem szemeimet: egy stempelt nézek - melyet csinálók - és kettőt lát a szemem.

Gávai is másfél esztendeig lakván azon mesteremnél, soha olyan koldus nem volt volna, ha a mesterséget jól tudta volna. Mert a mostani delicatum seculumban mind csak a legszebbre vágnak, azért aki nem reménli, hogy perfectiót vehessen benne, hozzá se fogjon, mert azzal bizony el nem él. Egynéhány sculptorokat láttam én imitt-amott, de csak mit sem kaphattak

mesterségekkel. Nem olyan tehát ez, mint a vargaság, hogy akárki megtanulhassa. Száz közül is alig válik egy, aki erre alkalmas.

Discipulusimat pedig itthon nem illett így ijesztenem, gondolván, hogy talám találkozik közülök, aki erre alkalmas lesz, noha abban igen megcsalatkoztam. Desperálván azért én, mind hogy ennyire mehessek itt a sculptoriával, mind egyszersmind hogy discipulusim gyakorolhassák magokat rajta, mind hogy arra való válják közülök és azt is általlátván a magam példából, hogy ha valaki ugyan jól ezt megtanulná is, nem üzhetné, mert magamnak sem adnak azért (ami itt kiváltképpen való) egy poltrát is. Cui bono üzné tehát valaki sok költséggel és időtöltéssel? Legjobb tehát énnekem, hogy mégis e haza abból boldogulhasson, hazahozatni azokat és így e haza szolgálatjára fordítani. Amely matrixokat Amsterdamban hagytam volt is, avégre hagytam volt ott, hogy ha vagy halál vagy egyéb casus engem meggátolna, hogy céloim szerint e hazának nem készíthetnék, mégpedig azoknál jobbakat, azokat lehozassam onnét (minthogy azok többire készen voltak), aminthogy mikor én halálra betegedém, tiszteletes Némethi uramék előtt az erdélyi eklézsiának legáltam volt azokat. Az én aestimatióm szerint pedig megértek ezerkétszáz tallért, mert majd negyedrészt felérték annak, amelyért nékem tizenegyezer forintot adtanak. De azok miként veszének el Bándi uramék által, tudják az emberek.

Említvén én, hogy azért megyek kiváltképpen Keresdre, hogy őnagyságával ott szemben lévén, őkegyelmek, ha mit tudnak mondani, hozzák más gondolatba az őnagysága elméjét. Mert - mondok - az elmúlt ősszel, hogy újólág búcsúzó szándékomtól elfordítván elmémet, megmarasztának, mentem vala őnagyságához Gyaluba és proponálván, hogy ha meg kelletik maradnom, tehát őnagyságok materiát szerezzenek betűöntésre. Őnagysága mindjárt csudálkozván, hogy nem volna materia, mondék én: Úgy tudja nagyságod, hogy ez az eklézsia a magáét külön szakasztani akarván, nem leszén osztán elég materiája az országnak. Erre mondá őnagysága, hogy azt miképpen acquirálta az eklézsia, jobban tudja őnagysága, mint akárki. Hanem mind énreám - úgymond -, csak öntse együvé kegyelmed, amint kezdette.

Azonban ez az eklézsia velem elhitetvén, micsoda jussal bírja azt, mind volt szándékomban, hogy mihelyt őnagyságával szemben lehetek, őnagyságát informáljam, mert mind gondoltam, hogy talám őnagysága nem értette, és ehelyett talám a generális eklézsia tipográfiáját értette, mely ha úgy vagy, informálni kellene újólág őnagyságát, hogy én is tudnám magamat mihez tartani.

Ezt - mondok - előhozván őkegyelmeknek, hogy őkegyelmek nálamnál sokkal jobban tudják ennek a tipográfiának minden alkalmatosságát, hogy mint szerzették volt, most Keresden, ha szembe leszünk őnagyságával, szóljanak felőle. De azt mondák reá: Nem bízta reánk a consistorium s mi bizony nem szólunk.

Felelet: Csak akkor kell tehát szólni: consistorium mellett, mikor reánk bízzák?

Mely csak olyan, mind mikor egy nemesember mindent praescribált gondviselőjének, azonban a vízen általkelvén, ki talál esni a hajóból. A gondviselő azt látván, nemhogy az után kapdosna, hanem a kebeléből előrántván a dispositiót, abban keresi, ha benne van-e az, hogy ha a vízbe esik az ura, ki kell-e húzni. Azonban odahal az ura.

Nemcsak - mondom - arra nem vöttek őkegyelmek magokat, hogy a consistorium vagy eklézsia jószága mellett szóltak volna, sőt annak felette (mintha én őnagyságát magam rosszul informáltam volna) kezdének ijesztgetni, hogy mind magam, mind maradékim megbúsulnak miatta.

Én akkor is magamat mentetgetni akarván, mondék: Ez bizony csak olyan, mintha valaki ökegyelmek közül egy keskeny pallón által akarván menni, én utol mennék és (hogy a vízbe ne essék) megfognám hátul, és mikor általmennénk reáfogván, hogy azért fogtam volt meg, hogy a vízbe taszítsam: ha - úgymond - az lőtt volna, tehát azért engem, mint gyilkost exequáltak volna, sőt mindenemet is azután confiscáltak volna, és talám egyéb detrimentumot is szenvedtek volna maradékim, ilyen consequentiákat forgatna etc.

Ottan reáfogák, hogy én akkor már a szebenieknek eladtam volt az eklézsia típusát, azaz amelyet az eklézsia materiájából készítettünk volt, avagy legalább szándékom az, hogy azért méggyek Keresdre, hogy ökegyelmékkal ott tractáljak felőle.

Felelet: Bizony dolog, hogy idvezült királybíró uram eleitől fogva, azaz mióta hazajöttem, nem szűnt meg engemet nógatni, hogy ökegyelmeknek is succuráljak mesterségeimmel, de én csak elmellőzvé az (melyért készpénzt adtak volna), hogy az országét elsőben véghezvihessem; sőt minekutána az eklézsia arra resolválta magát, hogy a magáét külöszakassza (amint tekintetes Czabanius uram a bizonság), mivel elolvadt volt az ökegyelmeknek adott új típus, valamikor instigálták, hogy azt újólag öntsem meg: Előbbvaló - mondtam - az eklézsiaié, és ha azt elkészítem, osztán ökegyelmeknek is szolgállok.

Hogy pedig azelőtt már ökegyelmeknek kiadtam volt ebből egy részt, azaz egy kisdéd tipográfiára valót, erről minden így értsen: Értvén én, hogy az uraimék difficultálják új betűk gyanánt ezeket bévenni, avagy az árokat, mint új típusnak, megadni, mit tehettem egyebet, hanem azoknak, kik ezekre készek voltak, adni úgy, hogy más materiát adjanak helyette, melyből az eklézsianak újat öntsünk. Azt is nem cselekedtem meg addig, hanem elsőben megjelentettem méltóságos gubernátor uramnak önegyságának, annak utána tekintetes Macskási Boldizsár uramnak, amint tiszteletes püspök uramnak is és nemzetes Balkó Pál uramnak. Önegyságok s kegyelmek mindnyájan approbálván, hogy jó lesz úgy, úgy adtam volt osztán ki. Annál inkább, hogy tudtam, hogy az eklézsianak pénze nincsen, mert örökké azon sopánkodnak, hogy még csak a belső embereket is nincs mivel tartani, valamíg a só árát meg nem fizetik.

Hozák elő, mely liberális voltam eleinten, most másként látják.

Felelet: Volt miből eleinten liberálisnak lennem, úgyhogy csak ebédért vagy vacsoráért kész voltam egy aranyos Psalteriumot ajándékozni, hasonlatosképpen annyi ismérőimnek és jóakaróimnak. Meg tudna mondani Enyedi Gáspár uram, mit csináltam Belgiumban, és micsoda intentióval voltam ezaránt, aki ott engem hívott patronusának. Megtetszik abból, hogy itthon 3000 forintot érő munkára ingyen ígértem volt (akkori gondolatom szerint) magamat.

A tipográfia-kezdéskor is eléggé megmutattam én azt, midőn a tiszteletes Szőnyi uram Ábécéjét, melyből - úgy gondoltuk - a parasztok mind olvasni tudókká lesznek, ajándékon nyomtattam volt ki elsőben a község kedvéért. Az is odavaló, hogy az eklézsia kérésére reáígértem magamat, hogy az ecclesiasticusok (ha kik meghalnak) számokra ajándékon nyomtatok chartát.

Most pedig, amint vagyok, sok gyalázatommal és kárommal van, hogy szokásomat (melyet mások most is tőlem megvárnának) nem űzhetem, és hogy én Tótfalusi Miklós nem lehetek, hanem mintegy más ember. És nagy kudarcát vallom sokszor, hogy mások másként ítélnék felőlem, mint amint vagyok. Megtetszik, ha józanon, irégység nélkül ítélnék, minden cselekedetemből, hogy mindennel és a közönséggel is jól tenni igyekeztem; és legalább, hogy olyan gazdag jövedelmű állapotomat odahagytam, csak ebből is eléggé láthatja akárki, hogy én nemzetem hasznára nagyot cselekedtem, de maga ez a nemzet engemet sok jó

igyekezetemben meggátolván, és azt cselekedvén, hogy nékem se magános személyekkel, se a közönséggel (úgy, amint kellék) jól tenni tehetségemben ne legyen, sőt olyan vilitásra redigálván, hogy ha tehetségemben volna is, akaratomat arra és készségemet elidegenítették, és alig tudom, ha rávennem méltó volna-e arra magamat, hogy előbbeni liberalitásomat observálván, jól tegyek, akivel tehetek.

Nem tudom, ha ezt említsem, hogy azzal vádolnának egyikkel, hogy én ritkán mentem a consistoriumba.

Felelet: Soha el nem múltam, mikor híjtanak; de egyik az, hogy néha nem híjtak, néha pedig az én boldogtalanságom miatt sokat járván széjjel, nem compareálhattam. De vagy mentem ezelőtt, vagy nem, én ez napságtól fogva már nem megyek, mióta ökegyelmek így disgustáltak, és oda nem is kezdettenek híjni, melyet egy kis becstelenséggel látok egybekötöttnek lenni.

Azzal terhele (melyet talám előbb kellett volna említenem) tiszteletes Némethi uram, hogy Szabó Ferenczel való dolgom tölt suspectussá és hozott despectusba a város előtt.

Felelet: Ha igaz jóakaróm volt volna ökegyelme, és nem kívánta volna kívánva azt, hogy én exhauriáltassam, és egyszersmind holmi galyibákba essem, még akkor (mert jelen volt) praemoneált volna, és eleve megmondotta volna, micsoda ember - mert ismerte - Szabó Ferenc uram, és hogy őjjam magamat tőle, és ne higgyem el olyan könnyen beszédét annyi pénzemnek kiadásával. Minthogy Belgiumban ingenuusok szoktak lenni az emberek, s családtság nélkül tractálnak holmit egymással, én is akkor eleinten - megvallom - együgyű voltam, és megcsalhattanak könnyen, melyért még szánni kellene inkább, hogy olyan úton is fogytam (mert majd másfél-száz forintom bánta meg), mint szememre hányni azt a casust, melynek ökegyelme könnyen eleit vehette volna.

Csak játékból említvén én, hogy hajdan az enyedi kollégiumban a társam (szinte akkor tanítottam az anagrammáról) monda: Lássuk, melyikünk csinálhatja hamarabb a maga nevéből valami szép anagrammát!

Én hamarjából ezt csináltam a magaméból: Nicolaus Alsó Thottfalusi: Sola tota laus in hoc fulsit. Minthogy akkor ezt a praenomenem Alsó, ad distinctionem Felső, usuáltam. Én magam megsokallám ezt magamtól - mondok: Si sola et quidem tota laus in hoc fulsit, - tehát úgy másnak semmi sem maradna. Ezt - mondok - soha el nem érhetem, kivált, ha prédikátor leszek. Ez, noha csak játék volt akkor, mindazáltal nagy stimulust adott az oldalomba, hogy valaha annak valamiben megfelelhessenek. Ezen ökegyelmek felforrván, monda egy ökegyelmek közül: Nem úgy kell azt mondani, hogy Sola tota laus, hanem Sola tota fraus!

Itt vagyon az aculeus! Ha semmit sem szóltak volna is ellenem, nagy volna ez, és méltó megtromfolásra. Azt mondja Idvezítőnk: Si male locutus sum, testare de malo. Si vero bene locutus sum, cur me verberas? Méltán kívánhatom emberi törvény szerint is, hogy bizonyítsa meg, amit becsületem ellen mondott.

Ha az, amit mondott, igaz, tehát ökegyelmek úgy gondolkodnak (s a persvasio szerint szólnak kétség nélkül másutt is) én felőlem, mint aki leggonoszabb volnék az emberek között, holott én eleitől fogva úgy igyekeztem magamat viselni minden dolgaimban, hogy mind Isten, mind emberek előtt megtartanám és megmutatnám a jó lelkiismeretet: úgy hogy ez az opinio teljességgel ellenkezik az én életem institutumával.

Ilyen indigne tractála engemet tiszteletes Csepregi uram Kendefi János uram temetésére való actio miatt is, mely így volt:

A méltóságos asszonyok - tekintetes Teleki Mihályné és Kendefi Jánosné asszonyom - még a temetéskor reagondolván magokat, hogy a temetés felett való actiót kinyomtassák, békívták azt ilyen véggel az uraiméktól. Tavaly nyárbán osztán tiszteletes Pápai uram kezembe adá, hogy minél hamarébb lehet, nyomtassuk ki. Én azt elkövetvén, mivel utolsó volt (a rendelés szerint) a Csepregi uram oratiója, és minthogy tisztességesen hogy végződhessék, nem volt elég az árkosra, odaküldök őkegyelméhez, hogy evégre szaporítsa valamivel. Mihelyt őkegyelme meglátta, menten békételenkedni kezdett, hogy miért mertük híre nélkül prelum alá venni, mert őkegyelme más oratiót csinált volna, nem méltó lévén ez, hogy így világ eleiben terjedjen. Annyira vitte pedig őkegyelmét az emberi indulat, hogy engem plagiariusnak szidalmazza érette.

Akkor is feleltem, amit feleltem reá, de hogy mások is tudják, mely méltatlan szenvedtem, itt kitészem:

1. Előbb mint engemet, azokat a méltóságos asszonyokat, közelebb tiszteletes Pápai uramat mondja őkegyelme plagiariusnak, mert őkegyelme adta nékem kezembe, a méltóságos asszonyok akarátjokból, cum intimationa, hogy siessek kinyomtatásával. Nem magam fejemtől cselekedtem tehát, mintha alattomban arripiáltam volna az őkegyelmek munkájokat; sőt, minthogy tiszteletes Pápai uram adta a kezembe, gondolhattam méltán, hogy őkegyelme is megolvasta (annyival inkább, hogy praefatiót maga írt néki és titulusokat).
2. Elég idő volt három esztendő, addig méltóvá tehettem őkegyelme, ha akarta, a kinyomtatásra, mint mások tisztességesen elaborálván. Ugyanis gondolkodtam én, hogy mivel azok a méltóságos asszonyok még akkor megmondták, hogy kinyomtatatták, őkegyelmek, amint lehetett (idejek is elég lévén reá) úgy elaborálták, hogy ne kellessék többször variálni.
3. Minthogy - amint mondom - siető volt, tudom pedig az őkegyelmek szokásokat, hogy csak a corrigálni valókat is sokáig szokták odatartani, és sokat utánok jártatni, nem alítottam szükségesnek lenni, hogy őkegyelmének kezébe adjam, amint a többinek is hogy nem adtam, s ugyan nem cirmoltak érette.
4. Nem is volt bátorságos, hogy az asszonyok hírek nélkül odaadjam és őkegyelme más oratiót írván, nem azt nyomtatnom ki, amelyre kértenek.
5. Már annak előtte őkegyelme azt a tanácsot adta volt, sőt nemcsak tanácsul adta, hanem mintegy impositíve adta előmbe többekkel együtt, hogy minden ember munkáját, amint látom, csak úgy nyomtassam. Ez ellen nagyot vétettem volna, ha az őkegyelme munkáját is, amint láttam, különben nyomtatandónak ítélttem volna.
6. Ha úgy alattomban véghez vinni akartam volna (mint a plagiarius szokott), sem egy, sem másképpen őkegyelméhez nem küldtem volna. De kimondom az igazát: őkegyelmek engem számárokká akarnának tenni, hogy mindenben őkegyelmektől dependálnék, és semmit hírek nélkül ne nyomatnék. Úgy akarnának - egyszóval - tenni velem, mint az egyházfiakkal, akik a rajtok esett méltatlanságért gyakran panaszkodnak őkegyelmekre a consistoriumban, de csak megtorkolják őket. Annyira nem bírhatta pedig magát meg őkegyelme, hogy tiszteletes Pápai uram írásit, tudniillik a titulusokat, ráfogta, hogy az én legényem írta oda és azzal az ausummal terhelt bennünket és a maga lelkiismeretét.

Azt merék szememre lobbantani, hogy nékem átkul adta Isten annyi áldását az idegen földön.

Felelet: 1. Erre csak egy szót sem volna méltó felelnem; az egész nemzetség felelne meg, ha átkul adta-é Isten azt énnékem, amit én olyan devotióval olyan gazdag jövedelmű állapotomban nem sajnálottam (minden nyugodalomtól és az életnek minden alkalmatosságától megfosztván) arra fordítani, hogy látván nemzetemnek olyan szükségét, és azaránt az Isten

dicsőségének félszégét, orvoslódjék vele? Ki cselekedte volna azt olyan időben (tudniillik mikor Bécs alá menvén a török, annak utána ott megverettetvén, a hírek szerint még az erdélyi fejedelem is ott veszett. Mit várhattunk ebből, ha nem teljességgel való felfordulását nemzetünknek? És így én is mit remélhettem egyebet a testi okoskodás szerint, hanem hogy minden dolgom füstbe mégyen, és minden annyi költségem és munkám haszontalanná tétetik?)

2. Átkul adta-é Isten azt, amivel a Belgiumban megszűkült magyarokat annyira segitettem? Hogy lejövetelekre (melyet panasz nélkül említek) magának Csepregi uramnak hatvan tallért, Batai uramnak hetven tallért, Felfalusi uramnak hatvan tallért, Enyedi Gáspár uramnak hetvennégy tallért, és magyarországiaknak (mely többire ma is odavagyon) hány felé adtam? Amint feljebb mondám, magam offeráltam, megkínáltam a magyarokat, hogy kérjenek és adok.

3. Átkul adta-é Isten azt az én industriám után, hogy mintegy háromszázötven tallérral menvén által a Tiszán, felment volna - ha akartam volna és a pénznek örültem volna - közel ötvenezer forintra az én keresményem, mikor lejöttem. És ezzel például akartam magamat kitenni, hogy énreám nézve, mások is tekintenének ki az ablakon, azaz hogy peregrinálni nem restellvén, gyűjtenének valaha más országokban, és e hazát bővítenék, és ne lenne az, hogy csak kihordanák a kincset hazánkból, melyből annyiképpen fogy a költség.

4. Átkul adta-é Isten azt, hogy én koros legény lévén akkor is, és erre a szokatlan munkára lévén magamat, hamaridőn annyi perfectiót vöttem benne, hogy abban nálamnál jobbat e világon ne tartanának a mostaniak között és ne ismernének? Tudniillik ezzel például akartam lenni a magyarságnak, hogy énreám nézve adnák mások is a jó mesterségekre magokat. Melyből e lenne:

1. A magyar nem lenne mindenkor olyan despectusban a szomszéd nemzetek előtt, experiálván, hogy a magyarokban is helyezettett Isten jó elmét, melyet ha jóra fordítanának, sok jóra vehetnék a hazát.

2. Ha az én példámmal a jó mesterségekre adnák magokat, és azokat itt helyben gyakorlanák, tehát sok jó pénzt maraszthatnának ez országban, és annyi manufacturákért, bécsi késért, ollóért, krakkai cérnáért és egyébért ki nem hordanák a pénzt országunkból.

De még most is vannak olyak köztünk, akik inkább kapván az idegeneken caeteris paribus, úgy ítélnék, hogy inkább azok által, mint a haza fiai által munkálkodtatnának holmit.

Ó, boldogtalan haza, ha vészi észre magát!

Avagy átkaul adta-é Isten azt, amellyel kegyelmes császárunknak is glóriája terjedett volna, ha engemet úgy tractáltak volna, amint kellett volna? Mert őfelsége minden hatalmával is, amellyel - úgy tapasztaljuk - még a barom török birodalmat is elveri annyi provinciáiban - merem mondani - csak egyet sem támaszthat én helyettem mást per omnia. A florenciai nagyherceg egy egész holnapnál tovább jártatott énutánam gazdag conditio ígérettel, hogy oda vehetett volna vagy fél esztendeig avégre, hogy ott discipulusokat tanítanék és fusoria officinát erigálván megmutogatnám, miképpen kell élni az eszközökkel, amelyeket tőlem szerzettenek volt. De mivel már akkor hazakészültem, csak nem mentem. Az a méltóságos nagyherceg nyereségnek tartotta volna, nagynak pedig, ha engemet oda kaphatott volna. Nem úgy, mint itt, ahol ezt lobbantják szememre: Quod tu miraris, ridiculum est aliis.

Miért híjtanak tehát, vagy - ne mondjam - csaltanak engem le onnét, ahol nem ridiculum volt, hanem csudálója és becsülője volt az én munkámnak sok ország és olyan méltóságos potentatusok?

De azt mondd itt: Felettébb való magahányás ez!

Felelet: Hát mit tudok mondani az igazság ellen? Inkább nagy szemérem és ingenuitas volt ennyi esztendeig mintegy incognito lennem, állapotomnak olyan lenyomatásával és meg nem ismertetnem magamat, ki vagyok. Minthogy a jó mesterembert senki meg nem ismerheti valójában, hanem a jó mesterember. Itt pediglen nálamnál több sem nincs, sem soha nem volt, kételen kell kivallanom, ki vagyok, látván, hogy senki nem ismer, és aki valamennyire megismérne is, bétakarja irigységből a nevemet, hogy senki meg ne ismerjen.

Egy derék pictor egy képet oly accurate leírhat, hogy száz forintot megadjanak érte az ahhoz értők. Más pictor azon képet hamarjába bő festékekkel (az itt való oláhok szerint) bémázolhat egy forintért, mégis meglehetne az, hogy a barbarusok ezt, mint amaszt, inkább kapnák.

Mások elhitették magokkal, hogy én most legderekasabb mesterember (hogy egyébről ne szóljak) legyek, és e tudatlan nemzetség között megbecsülhetetlen romlásommal azt dissimuláljam?

Azt írja nékem Belgiumból egy elővaló professzor ember, aki legtöbbet tudott ott is eleitől fogva az én dolgaiban: Dicebant te superare omnes Belgas in arte fusoria et sculptoria. Tuus olim magister conquirebatur, te sibi panem eripere. Praeteribant typographi ipsius aedes et te quaerebant, qui literas sculpi volebant. Macte igitur, et ostende coram toto mundo, te velle patriae tuae inservire, etc.

Minthogy pedig ez a mesterség ott floreál leginkább annyira, hogy csak Amsterdamban mondanak - mert felszámlálták - annyi tipográfiát lenni, mint egész Németországban vagyon és ezekért oda, mint a vér a szívbe confugiálnak e világon majd mindenünnét. Akiról azért a testimonium ez, hogy azzal a mesterséggel minden belgákat feljülhaladott, méltán hiheti az el, hogy e világon mindeneket feljülhaladott.

Másodszor ez innét tetszik meg, hogy én nemcsak a szomszéd országoknak, Lengyelországnak, Svéciának, Angliának, Németországnak, Olaszországnak szolgáltam sokat, hanem (híremet hallván) a messze való országok is requiráltak engemet szolgálatom iránt.

Hol vagyon Amsterdamhoz képest Armenia? Azoknak sokat szolgáltam!

Hol vagyon Georgia ad radices Caucasi? Azoknak soha nem lévén nyomtatások, hanem (mint a törökök) csak manuscriptummal élván, reávitte magát a királyok, és maga leírván az alphabetumot és valami contextust, úgy küldötte nékem Amsterdamba. Én pedig nem approbálván azt a formát, más, módosabb betűket csináltam nékiek, melyen igen örültenek!

Ha ezért ilyen méltóságok olyan messziről is megkerestek engemet, avagy nem gondolhattam-é, hogy hazámnak (sőt akármely országnak, ahová esem) dicsőségére lések. És így a felséges római császárnak (kinek híre sincs benne) még híjva kellett volna híjni engemet provinciába, ahol olyan ember nincsen. Hogyha úgy, amint feltöttem volt magamban, a magyar nemzetet öfelsége idejében és uralkodásában excoláltuk volna, nem nagy glóriájára szolgált volna ez? Tudniillik ha a királyoknak ékességek az ő népeknek előmenetelek és a jóban való épületek. Nem is csak ez valósággal a hatalmasságoknak tiszték, hogy az alattok valókat portiózással s egyéb terhekkal exhauriálják, és így csak rontsák, hanem hogy azokat valami jóban építeni igyekezzék. De erről nem én dolgom többet szólani.

Harmadszor ez innét tetszik meg, mert a florenciai nagyherceg, mint generosus ember reágondolván magát, hogy mivel az egész Itáliában jó tipográfia nincsen, egyre reáverje az országot. Evégre emberei által egész Európában majd esztendeig circumspiciáltatott, ha hol effélékre verhetné magát. Sohol szert reá nem tehetvén, úgy akadtak végre énreám, ki nékiek (Nota bene csak ezt is nagy glóriának tarthatná a magyar nemzet, hogy mi, akik annak előtte

Itáliából vöttük a betűket - ahonnét romana és italica nevezetek -, most azt megértük, hogy ők szorultak mireánk betű végett) szükségeket kedvek szerint töttem.

Negyedszer az innét tetszik meg, mert az én specimenemet Bécsbe felvivén, ott mind a betűkészítő, mind derék jezsuiták és egyéb tudós emberek admirálták, és megvallották, hogy szebbét affélét soha nem láttak. Pedig én azokat nagy sietséggel készítettem még éjszaka is (mely hallatlan dolog, holott mások még a napok között is a tiszta napokat erre a munkára megválasztják) rajta voltam, és elhitetvén magammal, hogy a magam hazámban nékem sokkal több otiumom lészen arra, feltöttem azt, hogy még jobbakat csinálók itthon.

Így is progrediált azelőtt is per gradus az én munkám. Elsőben, mikor még csak imígy-amígy dolgoztam, három betűt adtam egy talléron; azután kettőt egy talléron; utolszor megadták az egyért is örömet az egy tallért; eddig talám egy aranyra is felment volna. Mert a bécsi fusor félannyi munkát, mint amennyit én egy talléron adtam, egy aranyra becsül. Micsoda pedig az ő munkája az enyémhez képest!

Ha - mondok - amint mások elhitették magokkal, én is velem elhitetvén, néha aszerint viselvén némely dolgokban magamat, méltó-é szememre vetni: Quod tu miraris, ridiculum est aliis. Ita quidem solis Hungaris et iis quidem solis Reformatis.

Mert engem (Isten áldja meg érette) más renden valók inkább observáltak eddig is, mint a miéink.

Ezek szerint meg van alkalmasint felelve arra, amit szememre vetének, hogy csak egy hitván vasmíves vagy rézmíves vagyok. Mely rossz opiniót annak utána is tiszteletes püspök uram előtt iterálni nem áallák.

Aminthogy egyrészt erre is megvan a felelet, hogy ezt lobbanták a szememre, hogy én belgiumi accuratiót álmodozok ebben a hazában, holott ennek jobb csak úgy maradni, amint eddig volt; amivel - úgymond - a mi atyáink megérték, nem szükség nekünk tovább iparkodnunk.

Mindazáltal erre felelek:

1. Hogy sem a reformációban, sem egyéb jó dolgokban soha nem volt ennél ártalmasabb opinio. Hát ha az emberi elmét ezzel így kellene megkötni, micsoda campust engednének annak? Avagy nem jó-e, hogy a mesterségekhez többet-többet találjanak? Micsoda volt elsőben a tipográfia, micsoda a puska találmány? Avagy nem gradatim mentenek-é perfectióra?
2. Miért ígértek volna a belgák százezer forintot praemiumul annak, aki valamit a közönségesnek hasznost adinveniál?
3. Mi szükség (hogy közelebb szóljak) Volebius, Amesius helyett Coccejusra, Burmanra vágynunk?
4. A farizeusok is mondhatták, s minden biztonnyal mondották, hogy a Mózes törvényében születek és holtak meg az ő atyáik, tehát azt mindörökké, minden jobbítás nélkül meg kell tartani.
5. Az volna Erdélynek hasznos, hogy ne heverne mindörökké a maga sorditiesében, hanem - mint feljebb mondám - példát vévén más keresztyén nemzetektől, a barbariest lassan-lassan vetné le, és venné új szemre magát: mindjárt jobban lenne világi módon is állapátja?
6. Mi szükség volt énelöttem Gávait felküldeni ezen mesterségekre?

7. Bezzeg másképpen járt elméje a méltóságos úrnak, Bethlen Miklós uramnak, midőn Belgiumba nékem ekképpen írt: Csak lopd el Hollandiának mesterségeit, és csináljunk Erdélyből egy kis Hollandiát, míg mind nékem, mind néked egy-egy tonna aranyunk lesz.

Bonyhán megegyezvén tiszteletes Pápai uramékkal, egykor őkegyelme előtt kezdi Némethi uram exprobrálni, hogy annyi újítást tészek a tipográfiában. Még csak - azt mondja - e szót is: szólok, egy l-lel írja őkegyelme, holott kettővel kellene, etc.

Mondá reá Pápai uram: Jól teszi bizony azt, hogy curiosus affélékben.

Látván osztán, hogy nem adják kezére, kezde invehálni, hogy az őkegyelme (tiszteletes Pápai uram) írását is akartuk pervertálni és corrupálni, melynek dolga így volt:

1. Már azelőtt tiszteletes Pápai uramnak egynéhány rendbéli munkáját nyomtattuk volt ki, és csak discretiónkra bízta afféle apróságot, soha nem carpálván ortográfiánkat.

2. Még a Biblia nyomtatásakor Belgiumban volt nekünk arról discursusunk (amint az Apologiában feljegyeztem), ha afféle particulákat külön szakasszuk-é a szóktól, vagy mint? Bizonyos okokért csak úgy hagytuk, mint majd minden Bibliában vagy, tudniillik összefoglalva. Hazajövé én, és experiálván, micsoda drága itt a papiros: csak kövessük - mondék - azon módot, talám nem ítélnék meg érette.

Azon mód szerint szedvén legényem (amint szokta volt) akkor is a tiszteletes Pápai uram munkáját, minthogy őkegyelmére, tiszteletes Némethi uramra volt bízva a correctio, mind visszacorrigálta az olyanokat. Ez volt olyan nagy vad, melyet őkegyelme fogott, és ezzel circumferált bennünket, mintha a tiszteletes Pápai uram írását corrupálni akartuk volna, holott magam akkor itthon sem voltam.

3. Őkegyelme meglátta, s olyan rigide censeálta az olyan visi-vasi apróságot, a nagyját nem látta meg.

Mert a titulus így lévén: Az úri méltósággal és azt virtusokkal nyomozó. Mi látván, hogy csonka az értelme, úgy töttük e szót hozzá: Az úri méltósággal fényes és azt, etc.

Többször is azelőtt cselekedtem én úgy az őkegyelme írásaival. Igaz dolog, hogy mikor a *Monodia Apafianá*-t csinálta őkegyelme, melyek elég rendes versek voltak, csak megizentem őkegyelmének az errorokat, melyeket benne deprehendáltam, s maga corrigálván, azt írja nékem: Bezzeg, ez ilyen tipografust szeretem én!

Mikor az *Ars Heraldicá*-t nyomtattuk, az volt együtt: Ita qui nunc Romae praesidet, Innocentius Undecimus, etc. Én vévén észre, ez mitől esett (holott harmadik vagy negyedik pápa volt már akkor), tudniillik, hogy mikor ezt írta őkegyelme, akkor az volt a pápa, és most nem is revideálta és észébe nem vette. Minthogy távol lévén őkegyelme, nem mindenkor adatik alkalmatosság a megjelentésre, magam corrigáltam és másutt is, melyeket őkegyelme nékem becsülettal megköszönt, másként gyalázatjára szolgált volna mind magának az authornak, mind talám a patronusnak is.

Úgy gondolván, hogy könnyen megeshetett itt is, midőn az írásom volt, vagy egy szolgálónak közbeszólása miatt, vagy mi ok miatt, akármely tudós ember volna is (nem mintha én az őkegyelme tudományában piszkálnék), hogy elmaradhatott e szó; úgy töttük oda, és az őkegyelme értelme szerint is igen jól lött.

4. Nemcsak az élő tudós embereknek munkáikban, hanem a megholtaknak is kinyomtatott és világ eleibe terjesztett munkáikban megeshettek és meg is estenek afféle mendumok, melyek tőlünk megjobbítást kívánnak. Bizony a *Rudimentá*-ban, mely töménteni vétkekkel volt teljes,

néhol találtunk olyakra is, melyek nem az impressor által estenek, hanem az authornak valami oscitantiája miatt, melyeket is a többivel együtt corrigálnunk kellett.

Az elmúlt ősszel el akarván hazul menni, legényem kezébe adám a *Morum Praeceptá*-t, mondok: mivel ez tudós ember munkája, nem szükség corrigálnom, és nincs mit corrigálnom.

Azonban addig, míg odavoltam, nem érkezvén reá, hogy kinyomtassák, hanem azonban én hazajövé, egykor szerencsére nézem, hát olyan vastag vétkek vannak benne, melyeket csak a gyermek is, aki jó poéta volna, észrevenne és megnevetne.

Ilyen Tit(ulus) V. c(aput) II, v(ersus) 9.: Utraque praecaveant mutuo se rodere labra. Mutuo pedig prima longa.

Ilyen Tit(ulus) IV. v(ersus), post 4.: Addecet incedere et non sic moris studiosum. Holott incedo media longa.

Ilyen Tit(ulus) VII. v(ersus) 1.: Est deditus studiis, somnus ne comprimat illum. A gyermek is tudja pedig, hogy deditus prima longa, secundum illud: Nec somno deditus esto.

Ilyen Tit(ulus) VIII. v(ersus) 5.: Suspiriis tacitis, est qui sapientia, Christum. Suspirium pedig secunda longa.

Ilyen a solutus stylus között Tit(ulus) XI: Corruptus bonos mores colloquia prava.

Ilyen Tit(ulus) XII. v(ersus) 4.: Cum grege quisque suo capiat sedilia templi. Sedilia prima brevis.

Ilyen Tit(ulus) XII. v(ersus) 9.: Suspirium precibus proprium communibus addes.

Ilyen Tit(ulus) XIV. v(ersus) 1.: Ablue saepe manus, laves post prandia semper. Lavo prior brevis est.

Ez ilyen pedig contra syntaxim is láttatik lenni, vagy sem ízi, sem búzi: Tit(ulus) X. v(ersus) 4-5.:

Doctior ex sociis et honestior esto sodalis,
Atque frequens ejus sit conversatio tecum.

Hogy a többi elő ne hozzam. Melyekre nézve conscientiaimon erőszakot tenni nem lehetvén, corrigálgattam olyan helyt, hogy ami kezünk alól kimégyn, olyan pökedelmes munka ne légyen.

Ez ilyen adott alkalmatosságot arra (ami következne ebből, tudniillik az ökegyelmek existimatiójoknak kisebbsége, noha valósággal nem), hogy mérgeket kiöntvén, ezt vetnék szememre, hogy majd mindent corrigáltatok in antecessum, és úgy, amint van, nem hagyjuk helyben, hanem megjobbitani igyekezzük. Erre egyrészt már megfeleltünk, mindazáltal, hogy többet feleljünk, azt mondom:

1. Hogy akkor volna nékem jó külsőképpen, azaz akkor tapasztalhatnám hasznát a tipográfiának, ha ezen nem kellene bébelődnöm, hanem csak mennék elő a munkában szaporán.

2. Nem úgy autoráltak engemet tiszteletes Pápai uram, Dési uram, Horti uram, etc., hogy csak azt a bakot nyúzzam, melyet azelőtt, sőt fájlalván azoknak incuriosítások vagy inscitájok miatt is esett sok vétkeket a könyvekben, énnékem praecise avégre javallották ezt a hivatalt, és én is Belgiumból való hazajövelemnek hasznát ebben helyhez tettem egyikben. Azért, ha amazoknak tanácsokat igyekezem követni ebben, aki nem javallja, amazokat cáfolja meg elsőben, miért tanácsolták nékem azt.

3. Nem is olyan lágyára esett embernek ítélnék (azokon kívül, akik kiváltképpen való módon irégykednek reám) engemet azok, akik engem ismérnek, és az én munkáimat megtekintgetik.

Tisztesség, becsület! A szemébe mernék nézni, aki a miéink közül most jobb classistának mondaná magát, ha már ezt ki kell mondanom. Mert nemcsak az, hogy kétszer absolváltam a classisokat: Nagybányán elsőben és onnét Enyedre menvén, megint az etymológián kezdtem. Nota bene: a praeceptorunk, Ölyvösi Balázs valami halotti alkalmatosságra verseket írván, akkor is (én etymologista lévén) velem censeáltatta verseit, ha valamit nem committált-é benne. Hanem abban a kollégiumban egynehány praeceptoriatkat viselvén, végre schola-mesterséget három esztendeig Fogarasban, mind az ideig az abc-től fogva az oratoriáig mindennapi bébelődésem az volt. Akkor annyira megrágván, kivált a syntaxisban sok speculatioim voltak énnékem, melyeket most már egybeszedvén és bővítvén, úgy bocsátottam olyan formában ki a Grammaticat, melynél - merem mondani - soha accuratább a református magyarok kezekben nem volt.

Idvezítőnk azt mondja: Opera, quae ego facio, illa testificantur de me.

Vizsgáljuk meg bár mind, amennyi könyvek kezünk alól kimentek. Az *Abc*-t, vagy *Synopsis*-t, amivel augeáltuk, nem méltán és helyesen cselekedtük-é? A *Centuriá*-t accurate igyekeztem nyomtatni, hogy senki ne carpálhatná. A *Rudimentá*-ból töménteni vétket tisztítván ki, merem mondani, hogy még Alstedius idejében is (aki csinálta volt) olyan accurate nem volt kiadva. Amit a végiben hozzáadtam, szinte itt lévén tiszteletes Pápai uram, ökegyelmének elsőben megmutattam, és helyben hagyván, csak azt mondotta: Audendum est aliquid in hac patria! Az bizony dolog, hogy (úgy látjuk), ha valaki így nem mozdít, a közönséges végezések efféléről mind füstbe mennek.

Munkámhoz kezdvén én, a nostras mind urak, mind papok együtt lévén, töttem erről szót, hogy megegyeztetvén a három kollégiumokat a classicus authorok iránt, corrigálják kivált a *Grammatica*-t, mely igen vitiose vagyon. Fogadván akkor ökegyelmek, hogy meglészen, azután semmi sem tölt benne. Azonban a scholák megszűkülvén, hogy csak úgy ne menne ki a *Grammatica*, magamnak úgy kellett hozzányúlnom, és sok munkával reformálnom.

Azt (minthogy annak előtte, amely tudniillik kéznél volt, azaz amelyet tanultak, igen nagyra nevededett volt már a sokszori additio miatt) én abbreviáltam is, augeáltam is. Úgy, hogy most jóval is kisebb a *Grammatica*, mégis több dolog vagyon benne. Kihányván a szükségtelen additiókat, a szükségeseket beléje töttem. Mindazáltal, amint szokták mondani: Naso suspendit adunco.

Tiszteletes Némethi uram nemrégén egy exameni alkalmatossággal, én ottlétemben, midőn egy valaki mondaná a definitiót belőle, kezdé cum invectiva et indignatione urgeálni, hogy az előtteni *Grammatica*-ból mondja a definitiót. Az pedig, hogy nem állhat meg, kész vagyok demonstrálni. Sőt valamit ez különböz attól, mindennek méltó okát adni kész vagyok, ha ki kívánja.

Tovább a *Tárház kulcsá*-hoz amit adtunk, nem helyes-é? A Belgiumban nyomtatott Psalteriumban, mivel könyörgések nem voltak, és afelől sok panaszt hallottam, ebbe most eleget töttem, melyék közül némelyeket magam csináltam, némelyeket másunnét szedtem. Avagy vétettem-é benne, hogy azt cselekedtem?

A *Fundamentum*-ot, azaz kis catechesist kinyomtatván, egyebütt semmi változtatást nem töttem benne, hanem együtt kihagytam azt: nem. Mely miatt ily dolog lön:

Csakhamar tiszteletes Szathmári uram idejövetele után, őkegyelme catechizálni maradván a templomban, mi addig bémentünk a tiszteletes Némethi Mihály uram házába. Egykor jó Szathmári uram, s nagy kacagva mondja, hogy: Tótfalusi uram itt is egy correctiót tött - úgymond - a kis catechesisben.

De én csak azt mondtam reá: Nem lehet olyan concilium, mely előtt meg nem disputálok, ha szükség, azt a materiát kegyelmeddel!

Hadd lássuk azért most, ha (az őkegyelme ítéleti szerint nagyot) commitáltunk benne.

Feljebb ez a kérdés: Miről ismértetnek meg a gödölyék?

Felelet: E két jegyekből, hogy ők az Istent nem ismerik, és a mi urunk Jézus Krisztus evangéliumának nem engednek. Tehát mikor az elveszendőknek ezt teszi criteriumul, hogy ők az Istent nem ismerik, nem szükség viszont azt kérdeni, ha vannak-é olyan hitetlenek, kik az Istent nem ismernék, mert mind olyanok, azt mondja feljebb. Hanem itt mintegy objectio volna, melyben különszakasztván a hypocritákat a többitől, ezekre nézve méltán kérhetni: Talám nem olyan közönséges megismertető jelek ez az elveszendőknek, mert hiszem azt a hypocriták felől nem mondhatni, akik az Isten házában születettvén, az Isten beszédét hallgatják és olvassák, és így az isteni ismertetben, sőt az hitnek dolgaiban messze mehetnek, mint vagyon zsid[ókhoz írott levél] 6. [részében]. Talám ezek felől nem igaz az, hogy ők az Istent nem ismernék?

Felelet: Vaj igaz, mert ők mondják ugyan, hogy ők keresztyének és etc. Így kellett volna ugyan egészen lenni: Hát nincsenek-é köztök olyak, akik az Istent ismernék?

Felelet: Nincsenek.

Inst.: Hát a hypocriták, akik eleget hallanak az Isten felől?

Felelet: Azok sem, mert ők mondják ugyan, etc.

Minthogy pedig feljebb ilyen distincte nem tötte az enstasist, hogy nagy változtatást ne tegyek, csak ezt a particulát: nem hagytam ki, mert így volt: Vannak-é olyan hitetlenek, kik az Istent nem ismernék?

Mintha én azt mondom: Mind levágták a török tábornok; hanem ha csúfolódom, nem méltán kértem ezt: Vajon vágtanak-é inkább benne le vagy tízet? Vagy ha azt mondom: A barmoknak tulajdon és megismertető jelek az, hogy ők nem szólnak. Nem azt kell kérdenem, ha van-é közülök, aki nem szólna, hanem objectióképpen elővetvén: Talám nem úgy van, mert némelyek azok közül, mint a publikán s szajkó, etc. emberi módon szólnak?

Felelet: Vaj úgy, mert ezek csak majmoskodva követik az emberi szót, de értelemmel nem szólnak, hanem csak zengenek emberi formán. Így amott nem infringálni kell, amit feljebb mondott, hanem az objectiónak diluálásával azt megerősíteni.

Egyéb könyvekben is ha mi változtatást töttünk, mind okát tudnám adni. Most a *Decretum*-ot nyomtatván proponáltam volt az országnak, hogy ha akarnák (mivel sok panaszt hallottam magoktól a politicusoktól, hogy sok vétek van a fordításban), most vinnék végbe, és én úgy nyomtatnám ki; de az urak causálván a mostani boldogtalan időt, melyben affélékre nemigen érkeznek, akiknek tisztekben járna, kellették kedveznem és engednem akarójoknak.

Interim - megvallom - nem állhattam, hogy a vastagát ne corrigáljam a deák textusban is, melyben néhol (a tipográfus miatt-é, mi miatt-é?) becsúsztak volt holmi errorok. Példának okáért Tit(ulus) 28, P(artis) 3. Nec hoc praetermittendum est - egy csepp magyar fordítása is nincsen ennek.

Eodem titulo szólván a nemesember vagy akárki adósáról, megbeszéli, mint bánhatik véle, és mint fogtathatja meg, azonban, mikor azt kellene mondani, hogy kenyérrel és vízzel azt táplálni tartozik, így mondja: Sed pane et aqua interim sibi providere debet tudniillik a creditor, mely azt tenné, hogy magát vízzel és kenyérrel táplálni tartozik, nem a foglyot.

Ibidem alább az van: Liberum admittere tenetur, holott az értelme ezt jelenti, s a magyarja is, hogy dimittere kell. Nézem a más exemplárban: Mondok, talám csak itt van úgy és így csak typographicus error. Hát másutt is úgy van! Azért nem mehetvén végére, kitől és mifórmán esett, - hogy pedig vétek, abban nem kételkedvén -, úgy kellett corrigálnom.

Így Tit(ulus) 27. Juramentum reponere, holott a sensus és a magyar fordítás is mutatja, hogy deponere kellene, jöllehet én minden editiókban, melyek kezemnél vannak, úgy látom.

Tit(ulus) 29, P(artis) 3. in ipso titulo: Quomodo res mobiles rusticorum inter se, filios ac Filias dividantur? A magyar fordítás pedig és a dolog is mutatja, hogy nem kell ott se. Mert minekutána meghal a parasztember, hogy-hogy osztaná a maga jószágát, maga, fiai és leányai között?

Tit(ulus) 30. ejusdem P(artis) 3. Ha a nemes embernek jobbágy szolgája meghal, ki tegye magáévá amiye vagyon? Azt mondja, hogy a nemes ember elébb cunctos creditores suos contentos debet reddere. Úgy pedig a maga adósságát kellene lefizetnie, hanem ejus kell a suos helyett.

Item: et debita sua persolvere tenetur, pro: ipsius debita. Ezt csak a mediocris syntaxisták is tudják.

És mi szükség többet előhordanom? Akárki vizsgálja meg, ha nem jobban vagyon-é, amint kijött, mint azelőtt volt?

Egyszóval nékem volna jobb, ha minden olyan accurate volna nyomtatva, hogy ne kellene bébelődnöm annyit a correctióval, hanem ahelyett más dologomhoz látnék. Tiszteletes Némethi uramat mégis annyira vitte az emberi indulat ugyanakkor a keresdi útbán, hogy azt mondaná: Nem szeretem - úgymond - a tudós tipográfust!

Felelet: 1. Úgy látom én, hogy a tudomány annyit árt a tipográfiának, mennyit a vaj a kásának. Én nem vallom magamat tudós embernek, csak azt mondom: Opera, quae ego facio, illa testificantur de me. Ami kicsiny talentumot Isten adott, nem akarom elásni.

2. Ha úgy van, hát ama derék emberek - Frobenius, Stephanus, Plantinos - damnálni kell, mint alávaló tipográfusokat, hogy azt merték cselekedni, hogy nemcsak accurate et nitide igyekeztek mindent nyomtatni, hanem magok is könyveket bocsátottak, ki deák, ki görög nyelven? Optima sequentem satis est in secundis tertiisve subsistere. Én, ha el nem érem azokat, iparkodni utánok nem tartom véteknek.

Vétkes példáról nem kell hímet varrni, hanem mindenkor jó példát igyekezzék ember követni mindenben. Megtetszik a Lőcsei catechesisből, melyben mindjárt az első feleletben így van:

Ez hogy mind testestől (a lélekkel nem bébelődik, ugyanis nincs ott lelkestől) vagy élek, vagy halom, etc. Csak így kellene hát nékem is számárkodnom? Soha rá nem vehetem magamat, hogy olyan megköttetett conscienciát viseljek, hogy ha látom, hogy rosszul van, meg ne jobbitsam, amint tudom.

Noha tiszteletes Szathmári uram a catechesis nyomtatásának alkalmatosságával az én körülötte való acribeiamat damnálván, azt mondja vala: Sohasem kellene affélékkel bébelődni, ha rosszul volnának is a locusok s egyebek, csak tanulná affelől a gyermek, hiszem osztán, ha felnőtt, észreveszi, hogy nem úgy vagyon ez vagy amaz, és osztán jól megtanulja.

Felelet: 1. Ez csak olyan, mintha valaki a gyermeket arra tanítaná, hogy a hattyú fekete s a holló fehér, hiszem - úgymondha felnőtt, észreveszi, hogy nem úgy van és igazán megtudja.

2. Én pedig úgy tartom, hogy a gyenge elmékbe igazán kell holmit beléjek oltani, mert az megmaradandó. Amint mondják: Quod nova testa capit, inveterata sapit.

3. A catechesis nemcsak gyermekeknek használ, hanem a prédikátoroknak is. Mely, minthogy a keresztyén hitnek minden ágazatiról tractál, és úgy, mint egy locus communis, én - megvallom - sok hasznát vöttem a concionálásban, kivált a locusok iránt. Úgyhogy ha magába szállna ökegyelme, ha más mondaná is azt, nem kételkedem benne, hogy ne refutálná. Ebből ugyan, hogy feljebb is mondám, hogy én a classisokat annyira megrágtam, nem az jó ki, hogy én mindennél jobb deák volnék, mert a sok olvasással nagy perfectióra viheti ember magát ebben is (mint példa Bethlen Elek uram, ki csak az olvasással lött volt tudós emberré), de mindaz, aki olyanképpen lészen jó deákká, nem következik, hogy igen foelix lehessen a classisok tractálásokban. Én ugyan a scholákban is mindörökké ambigálván: micsoda ember, külső-é vagy belső legyek, megvallom, soha szívesen a tanuláson nem lehettem, hanem ami reám ragadt, mintegy igyekezeten kívül esett, mégis jó deáknak tartottanak. Későre jelenté meg az Isten, mire választott engemet.

4. Bezzeg nem így szólt tiszteletes Pápai uram, ki egykor, az ökegyelme munkájában való vétkeket ökegyelmének megírtam én, azt írja: Bezzeg, az ilyen tipográfust szeretem!

Nem úgy ítélte tiszteletes Pataki uram, ki (meg kell mondanom az igazát) azt mondta, hogy valamit annak előtte nyomtattak, méltó volna egy rakásba hordani, és megégetvén újólag nyomtatni. Én magam is álmélkodtam akkor, miért szól úgy.

Bezzeg nem úgy ítélte Tofeus Mihály püspök, aki a Biblia-nyomtatásban praeprimis engemet autorált volt.

Nem úgy tiszteletes Horti István uram, ki a magáéból (csak lennének rajta, hogy nyomtatódna ki) száz tallért ígért volt, hogy azzal valakit az odafel való tipográfusok közül inducálhatná, hogy kinyomtatná, a correctora magam lévén.

5. Osztan mégis szerencsémre találkoztam olyanra is, mely nem kívánja, hogy corrigáljam. Mint a deákban a Rhetorica Vossii, melyről a legényim azt mondták, hogy avagy annak correctora tanult volt tőlem, avagy én attól, de igen egy nyomon járunk az ortográfiában. Ilyen volt a magyarban az Approbata, melyben is nemigen volt correctióra méltó. De az olyan igen ritka.

Az ellen, amit feljebb magam fölül mondek, igen nagy applausussal való kifogást találának ökegyelmek, melyet nagy tripudiálással arripiálának, és úgy veték szememre, hogy amit bennem improbáltak, tudniillik a correctióban való ausumot, annak megmutatására való vagy két dolog a tiszteletes Kaposi uram munkájában, tudniillik amelyet tekintetes úr Bethlen Elek uram temetésére nyomtattunk. Egyik az, hogy a titulusban odaadtam egy szót, tudniillik primordio.

Felelet: 1. Ökegyelme levelében is, melyet megmutathatnék, megkérvén engemet, hogy revideáljam és corrigáljam e munkáját, mivel sietséggel való, én azt elköttem, corrigálván egynéhány errorokat benne, és a titulusban nem látván által a transpositiót (mivel szertelen kellett sietnünk), mindjárt arra sikamodék az elmém, hogy megvizsgáljam: mennyi idős lehetett akkor a boldog emlékezetű úr, mikor azt emlegeti, hogy in flore juventae volt, tudniillik találám mintegy tizenhét esztendősnak. Azért, minthogy szinte akkor corrigáltam volt a tiszteletes Pápai uram verseinek titulusokat, gondolván, hogy szinte úgy kihagyhatott tiszteletes Kaposi uram valami szükségest és kért volt is, hogy corrigáljam: úgy adtam ezt

hozzá primordio. Igaz dolog, hogy anélkül is (amint azután eszembe vettem) meglehetett volna, de így világosabb az értelme, és valósággal in primordio juventae volt akkor.

2. Quandoque bonus dormitat Homerus. Még a négylábú is botlik.

3. Ha szinte vétek volna is, jobbnak tartom én kilencvenkilenc errort corrigálni és egyet commitálni, mint kilencvenkilencet commitálni s egyet corrigálni.

4. Isten kiváltképpen való dispositiójából gyakran a legtudósabb embereknek is nagy vétek által meg szokta mutatni, hogy homines sumus. Akármely nagy industriát kövessen el ember valamiben úgy, hogy azt gondolná, hogy minden vétek nélkül vagy, mégis sokat hibáz, és az imperfectio kimutatja magát. A Blaeu uram nyomtatta deák bibliát tartják legcorrectábbnak, mégis Csécsi uram egynéhány száz errort deprehendált benne a Bibliánk nyomtatásakor. Athias egy-egy aranyat ígért minden errorért az ő zsidó Bibliájában, ha ki mutat, annyira bízott hozzá, mégis Angliában egy zsidó azt mondotta felőle, hogy csak ő is négyszázig való errort talált benne. Magam is az enyém felől több reménységgel voltam, csak elálmélkodtam osztán annak utána, hogy hogy maradhatott benne ez vagy amaz vétek. Ezt az imperfectiót megtapasztalván, mindazáltal nem kell industriájokban elcsüggedni az embereknek, hanem iparkodniok kell, és vágníni igyekezve a perfectióra.

5. Bár megengedjük is (melyet soha nem tagadtam s nem is tagadok), hogy legyenek jobb deákok nálamnál, mindazáltal úgy látjuk, hogy sokszor a torkában való torhát nagy hákogással ember ki nem vetheti, lassú hákogás onnét azt kihozza.

A nálamnál jobb deákok magokat arra nem adják, nékem kell azzal bébelődnöm. És az exercitium mediocris tudományú embereket is nagyra viszen, mint példának okáért, amely deákokat a praeceptorákra fognak. A tiszteletes Kaposi uram anagrammáját ami illeti, bizony dolog, mihelyt a verseket idehozzák, megvizsgálók, ha igaz anagramma-é az. És így találván, arról discurráltam tovább, mit tegyünk egyéb majusculákkal, melyek ott vannak, azonban esztendő nem jelentenek. Jónak találám, hogy azok cursivákkal legyenek. Annak utána a correctiókor nem érkeztem azt vizsgálni, hanem csak hogy a res és ortográfia ne hibázzon. Ebben is így egyedül a sietség volt az ok.

Ennek alkalmatosságával azt lobbanták szememre, hogy Szenczi Ábrahám derekasabb tipográfus volt, mégis annyi tumultuatiót és az urakon való importunitást nem követett.

Felelet: 1. Jól látom én, meddig futhatott Szenczi Ábrahám. Közelebb, mikor az öreg catechesist nyomtatám, megszerzettem minden magyar editiók felett Szenczi Ábrahámnak mindkét deák editióját, a váradit és szebenit, sőt azokhoz is eléggé nem bízván, a Jansoniusét is, gondolván, hogy legcorrectább lészen. Mikor pedig len vizsgálódni kezdénk (kivált a locusok körül, ha igazán vannak-é citáltatva), úgy tapasztalám, hogy Szenczi Ábrahám követte mindenben Jansonius: úgy, hogy ahol amaz jó volt, ez is, ahol amaz hibázott, ez is.

Én azért mind mások által, mind pedig magam is conferálván a Jansonius szerint való citatiókat a Bibliával, mely curiositásom után majd ötven errort deprehendáltam (melyből eléggé vöttem eszembe, hogy mióta írták ezt a catechesist, melynek majd százötven esztendeje, sohasem investigálták azt olyan curiose, csak nyomtatton nyomtatták, és több-több error csúszott bé), melyet Belgiumba is megírtam, hogy ha a catechesist nyomtatják akármicsoda nyelven, és valahogy azt a Jansonius editióját követik, ezekre gondjok légyen és emendálják.

2. Csak a tipográfiához értett Szenczi Ábrahám, itt pedig egynéhány mesterségek egymást követik a tipuskészítésben.

3. Az vagyon Jób [könyve] 6:5.: Vajon a vadszamar a jó fűvön ordít-e? avagy az ökör bőg-e az ő abrakja mellett? Nem csuda, ha contentus volt a maga állapotjával és nem csuda, hogy híres tipografus volt, mert a hazának és vallásnak virágjában élén, tízannyi jövedelme volt, mint most nékem. És ha nékem olyan jövedelemem volna, nem neheztelleném talám a portiót is megadni. Noha pedig olyan jövedelme volt, mégsem volt pénze, mely ebből ismértetik meg:

1. Mert a bibliát nem maga költségén nyomtatta, hanem (mint feljebb mondtam) egynéhány fejedelmeknek, uraknak és eklézsiáknak contribútiójok által.

2. Mert mikor megholt, az osztózó felek csak exemplárokat találtak ott és pénzt nem. Bizony, megemészti a tipográfia, és amint jó, legalább úgy megyen ki.

3. A régi emberektől, kik őtet ismerték, hallottam, hogy ő is sokat panaszkodott az erdélyieknek nagy háládatlanságok ellen.

4. Amint mondám: igenis segítették őtet, mert a Biblia nyomtatására is contribuáltak; elsőben is a típusszerzésben (amint én hallottam) az eklézsiák és urak segítették. Énnékem pedig egy poltrájokat sem adták, sőt valamit ígértek, majd semmit abban nem praestáltak, és ha unszoltam önagyságokat s ökegyelmeket azoknak teljesítésekre, importunus a nevem. Lám, valamíg meg nem bolygattanak, én sem importunuskodtam senkin, sem senkitől egy pénzt sem kívántam, bárcsak abban, amiben voltam, hagytanak volna meg.

Nevezetesen egy rendbéli nyomtatásunkat, mely az asszonyokról szól, kezdvén cirmolni, mind az írásnak módjáról, mind continentiájáról hozák elő, hogy az asszonyok igen megütköztek benne, jelesen egy méltóságos asszony.

Felelet: Az írásnak módjáról nem szükség itt szólanom, másutt arra megfeleltem. Hanem, ami a dolgot nézi: 1. Azt mondom, hogy én előttem az a méltóságos asszony nem szólott úgy, sőt ekképpen, hogy: A rossz asszonyokról igazán szól.

2. Amint én is mondhatom most is, hogy onnét még a jók is tanulhatnak, kerülvén azokat a vétkeket, melyek amazokban kárhóztattanak.

3. Azelőtt is azon munka nyomtatásban volt, mégis nem volt annyi irégye vagy gonoszakarója.

4. Sőt a titulusokat mitigáltam, úgy lévén azelőtt expresse: Első rend a dühös ebtől származott, etc. Minthogy pedig a jóról való tracta ahhoz képest rövidnek látszott, azt bővítettem egynéhány strófával.

5. Amiből látja a szegény legény, hogy hasznocska jó, azt nyomtathatja. Derék könyveket itt hiába nyomtatnánk, ha lehetne is; efféle aprólék débdábon, ami olcsó, mégis inkább kapnak; amint szinte akkor jöve híre, hogy azt igen kapták Enyeden, és ami ott volt, mind elfogyott.

6. Ha azt nézzük, hogy megszólnak érette, csak mi sem volna, amit nyomtatnánk. Alig van, ami mindennek egyaránt tessék. Ki szereti papnéját, ki a palástját. Tavalý a kalendáriumba valami verseket töttem, melyek az etikát comprehendáltak rövideden. Ezért is megszóltak némelyek, hogy nem idevaló. Ha - úgymond - etikát akarnak írni, legyen etika, a kalendáriumban egyébnek vagyon helye. Annyira igaz az: Mindennek tetszeni még Istenhez sem fért.

7. Annak csak az első része szól az asszonyokban kivető dolgokról, az sem pedig egészen. A második része szól az asszonyoknak tisztokról, a harmadik egészen a jó gazdasszonyokról vagy azoknak dicséretekről. Tehát elég vagyon benne, amit maga javára magyarázzon a jó gazdasszony.

Mikor az őkegyelmek terhes vádlásokra való feleletemet őkegyelmek meg nem akarnák hallani, hanem a sok nyelv csak elnyomna, mondtam őkegyelmeknek, hogy nagyrészt ezekre én még Amsterdamban megfeleltem, azt énnékem (ha mind így) kételen ki kell nyomtatnom. Azt mondták reá: Menten refutáljuk bizony mi azt.

Felelet: Ám világra jött már, s kezekben van őkegyelmeknek, ha refutálják olyan könnyen? Én pedig úgy vagyok persvasus afelől, hogy ha Pluto minden seregével előállana, ő sem refutálhatná azt. (Noha őkegyelmek azt csúfságból Alogiának nevezték.) Mely onnét vagy, hogy nem is méltóztatják olvasni, és csak afféle visi-vasinak mondván, másokat is, kiváltképpen az urakat, elidegenítették tőle, hogy ne olvassák. Holott abból, ha övig ér is a szakáll, eleget tanulhat, aki akarja.

Hogy maguk nem olvasták, bizonyosság az, amit tiszteletes püspök uram előtt nebelgének. Tudniillik hogy nagy baj a gyermekeket is erre újólag tanítani, és mikor úgy írják: mondja, csak olyan ez, mint Kassa körül szólnak: mondi, adi, etc. Hiszem, minderre meg van ott felelve. Úgyhogy cum ratione ellene ne mondhasson senki, hanem ha calumniával graválná, mint egy őkegyelmek közül, aki mihelyt meglátá, azt monda: Ez Biblia Apologiája s mégis profánus authorokból citált versek vannak előtte!

Felelet: 1. Még teológus könyveknek előttök is látunk profánus authorokból szedett szép mondásokat.

2. Ez nem Biblia, csak apologia, mégpedig egyrészt tractál az ortográfiáról, megilletik tehát afféle versek. Amit az ellen az Apologia ellen mondana valaki, nem egyéb, hanem illeten calumnia lehetne, melyre kész lehetne az én pennám a megfelelésre.

3. Innét tetszik meg, hogy mások előtt úgy híresítik, hogy az prohibitus liber volna.

Szóljunk in rei veritate. Ki prohibeálta és mikor? Mert Tordán tiszteletes püspök uram sok becsületes esperesekkel és professzorokkal együtt, midőn engem kényszergetének, hogy valljam meg, kik és miképpen adtanak okot annak kinyomtatására, holott sem a generalisban, sem privata personáktól semmit sem hallott sem az én személyem, sem munkám ellen, én mondtam: Totum habeo ergo, quod volui, és ha ezt tudtam volna, talám nem vöttem volna magamat arra, hogy Apologiámat kinyomtassam. Interim mivel már ki van nyomtatva, azt cselekszem, hogy ajándékon osztom el jóakaróim és a tudósabb emberek között, hogy tudjanak a dolgokról igaz ítéletet tenni és lássák, mennyi munkánk volt nekünk a Biblián. Tiszteletes Enyedi István uram így szóla hozzá, hogy: Az első és harmadik részét méltán láthatja akárki, de a másodikban mivel in cumulo látszanak a Jansonius Bibliában való sok errorok, nem olyan bátorságos világ eleibe (mert már annyiba ment a dolog, hogy ezt is ki kell tennem) terjeszteni.

Én ehhez tartván magamat, úgy vöttem annak utána eszembe, hogy uraimék őkegyelmek igen nehezítették. Hogy volna hát prohibitum quid amire magam ajánlottam magamat? És miért prohibeálna valaki? Holott dicséretet érdemelne inkább talám.

Mindez ilyen irégykedésre talám az adott alkalmatosságot, hogy akkor (tudniillik tekintetes Bethlen Elek úr temetésekor) egy oratiómat tiszteletes Pápai uram versei mellé (hogy a könyv teljesebb lenne) kinyomtattam volt, melyet hogy exprobrálának az elmúlt ősszel is tiszteletes püspök uram előtt, abból megtetszik, hogy azzal igen irritálódtnak őkegyelmek. Talán nem is igen nagy csuda, mert egy nagy úr sokak hallottára egykor azt monda: Talám - úgymond - ez az oratio Pápai uram munkája, mert majd rendesebb, mint az egész keresdi actio volt.

Ez ilyen, ha a fülökbe ment, nem csuda, ha neheztelnek. De igazán nem énreám kellene neheztelniük, hanem arra, aki azt mondotta. Az pedig bizony őkegyelmektől egy cseppet sem fél.

Hasonlatosképpen a kolozsvári égésről igen hamarjában írván én holmi verseket, ezekkel is, hogy irritálódtak őkegyelmek, megtetszik abból, hogy mint amakkor, úgy ekkor mindenkiben legacérbusabbak voltak őkegyelmek ellenem. Efélől is micsoda sentimentben voltak az emberek, megtetszik alkalmasint onnét, hogy egy másvallású nemesember referálá, hogy a méltóságbeli asszonyok is már majd mint a Miatyánkot, úgy tudják.

Igyekeztek, hallom, improbalni azzal, hogy, együtt vagyon az, hogy Isten az idegen nemzeteket fejünkre ültette.

Felelet: 1. Az Istennek jövődölésképpen megmondott átkait különben elő nem számlálhattam.

2. Magok is az idegen népek megvallják ezt, hogy Isten ostorul bocsátotta őket reánk.

Mikor Kolozsváratt ezeket dúdolná egy szüle, nem azért rúgta fel egy német, hanem minthogy egy helyt úgy volt: Némely tolvajkodik, ő úgy tanulta s mondotta:

- Német tolvajkodik.

Melyet hallván és megértvén egy német, azért rúgta fel a piacon.

Kezdetek vala azt is hántorgatni, hogy az Istennek rajtam forgó oston is mit mutatnak egyebet, ha nem, hogy Istennek nem kellek. De mihelyt említém a szent Jób és baráti példájokat, akik is úgy argumentáltak, hogy Jób nem istenfélő ember, mert annyi csapásival nem illette volna Isten őtet, etc., ezzel convincáltatván őkegyelmek is lelkek isméretiben, lehagyák hamar azt a materiát. Én sem urgeálok tovább, csak azt mondom hozzá, hogy Istennek énrajtam forgó csapásit én magyarázhatom, hogy azért löttének, hogy őfelsége nem akarta ennek a népnek javát. Mihelyt lábamat kimozdítám Belgiumból, mindjárt mintegy ellenem támad az Isten, és sok látogatásával mintha hallatós szóval mondotta volna, arcul vervén: Ne menj oda, rossz helyre még, nem akarom, hogy annak a népnek szolgálj! És így kiráza az Isten sokképpen abból a tehetségemből, mellyel feltöttem volt magamban ennek a népnek használni.

Mert ami magamat illet, most is eléggé tapasztalom sok dolgokban őfelségét jóakarómnak lenni (ha szabad Isten jóvoltából dicsekedni); példának okáért hogy az égésben a házam s officinám olyan csudaképpen megmarada. Akar hátam megé, akar oldalaslág néztem akkor, csak hat lépéssel jött volna idébb a tűz, emberi módon lehetetlen volt volna megmaradnunk. Hát ha úgy gondolkoznám, hogy az egész utcának az én házam kedvéért kedvezett Isten?

Házasságomban hogy nem vesztettem, Isten gondviselésének tulajdonítom. Hogy Isten olyan jeles magzatokkal szeretett, őfelsége jóakarójának magyarázom.

Ama közönségesen sokaknak halálokkal uralkodó nyavalya idejében, midőn mind a három szomszédságimban, azaz kétfelől mellettem és hátul is a szomszédságban himlős gyermek volna, és a miéinket mi féltetni nem tudnók, hanem szokások szerint oda szinte úgy eljárának, mégis Isten hogy megtartotta kisdedinket, Istennek kiváltképpen való gondviselésének magyarázom.

Sőt még talám, hogy a szebenieknek típusok elolvadt, az is Istennek reám való gondviselése.

És így ha vizsgálom Istennek körülöttem való munkáit, eleget találok, melyekből colligálom őfelségét jóakarómnak lenni magamnak. És az nagy vigasztalásomra vagyon, hogy amit

szívesen kérek Istentől, meg szokta adni, és amit meg nem akar adni, nem is könyöröghetek azért. Soha ezért, hogy nemzetem előtt consequáljam, amit intendáltam, nem könyörögtem - megvallom -, mert úgy hittem, hogy másként is méltó azt megnyernem. Noha efféle külsőből nem annyira colligálhatja ember Istennek jókedvét, hogy megcsalhatatlanul együtt járna azokkal: mint példának okáért Jóbnál igazabb embert nem tartott a föld (mint Isten maga megvallja), mégis az istentelenebb embereket elhagyván, őtet látogatta Isten kiváltképpen való módon.

Ahonnét általlátszik, ha méltó volt-é ökegyelmeknek ilyen ellenvetést is tenni, hogy eleitől fogva, azaz hazajövelemtől fogva, csakhamar a pénzem elfogyván, mind azolta pénzgyűjtésben módomban nem volt (amint közönségesen ítélték), hanem többire mindenkor szűkölködtem.

Felelet: 1. Nem annyira én magam, mint a haza vallotta annak kárát, melynek javára szántam én valamim volt, és nem csuda, hogy elő nem mehettem, ha a haza maga munkálkodta nagyrészt, hogy én kifogyjak abból a tehetségből, melynek az többet, mint én magam, vehette volna hasznát. Igaz dolog, hogy nyomtató ökörnek nem kell a száját felkötni. Senki, hiszem, nem damnált volna érette, ha amit annyi epeségemmel szerzettem volt, úgy fordíthattam volna hazám hasznára, ha énnékem is valami előmenetelem lött volna.

2. Megtetszik ebből eléggé, hogy az embert a vagyonból aestimálják ökegyelmek, és az én pénztelenségemből azt concludálják, hogy rossz ember vagyok, és örülnek azon, hogy ökegyelmeket nem superálhattam pénz dolgából.

3. Mert ha szívből és jó lelkiisméretből szolanának szánakoznának inkább rajtam, mintsem azt szememre hánynak nagy insultatióval, és így azzal fojtogatnának. Szinte az nekem nehéz, mikor eszembe jut, hogy azelőtt micsoda állapotban voltam, melyben csak adni szoktam vala. Ha egyéb nem volna is, ez elég aggódásnak oka volna. Mert aki az édest nem kóstolta, nem tudja, micsoda a keserű. Annál nehezebb lehetett Belizariusnak, hogy látta koldus korában, az előbbi dicsőséges állapotjától mely messze esett.

4. Volt az ideje, hogy nekem is volt pénzem, és most is elég volna, ha csak az orromig láttam volna, és a testtel és vérrel tanácskozván, jövődre gondolkoztam volna a magam privátumom felől, mint mindenek, s ökegyelmek is. De addig üzém a közönségest, hogy ilyen háládatlan helyen, ahol ki-ki magának, a privátum nélkül is csudaképpen ellévék, a publicumot is csak utcunque üzhetem. Példa akartam lenni e nemzetben sok jóra, de (úgy látom) példa lehetek, de nem, hogy reám nézve a közönséges jót valakik üzzék, sőt azt fogják mondani: Íme ez a közönséges jót addig üzte, hogy mindenéből kifogyott, bolond volna azért, aki az ő nyomdokát követné. Tudniillik: Igen káros falu fejében kardot vonni.

5. Volt - amint mondám - nekem annyi, hogy ha ötven esztendeig éltem volna is, meg kellett volna véle érnem, s meg is értem volna, ha megvonván magamat, mások módjára kevés cseléddel csak élni akartam volna; de addig üzém az én célomat, hogy magam nagy romlásommal tapasztalám ennek igazságát:

Aedificare domos, et pascere corpora multa,
Ad paupertatem proximus est aditus.

Ha pedig csudálja mégis valaki, hogy én, akinek annyi keresményem volt, mégis azolta minduntalan a szegénységgel conflictálódtam, ím megmondom, mint lött:

1. Hogy az én jószágom nem készpénz volt, hanem mindenem könyv. És sokszor úgy voltam, mint Tantalus, kinek az orra előtt függvén az alma, mégsem ehetett benne. Pénzérő jószágom elég volt, de pénzzé nem tehettem, vagy pénzt belőle nem teremthettem, mikor kellett volna,

és amennyi kellett volna, mivel igen megcsalatkoztam abban, amivel biztattak a magyarok Belgiumban: Hogy ha lehozom az ott nyomtatott könyveimet, esztendeig sem tartanak azok, mindjárt mind diripálják.

Annyi esztendő alatt mégsem költ mind el, és ami elkölt, lassan-lassan költ, és a költség nagy lévén, amint jött, szinte úgy elment. Egyébaránt akárki reáhagyja, tudom, hogy jobb volt volna csak tizenötezer forintot is készpénzt hozni, mint ilyen jószágot kétannyi érőt. Mert a készpénzzel mindent tehet ember, de effélével nem, és ha pénz elég volna, sokszor sok hasznot tehetnék magamnak, melynek alkalmatosságát elmulatván, osztán kárommal kell holmit szereznem. Példának okáért az ősszel olcsón szerezhettem volna búzát, és most olyan drágán nem kellenék vennem. Zabot az ősszel eleget vehettem volna három, legfeljebb négy poltrán vékáját; most pedig tíz-tizenegy poltrát kell érette adnom. Egyebekben is így van a dolog, és csak tizenötezer forinttal is az életnek módjában jó fundamentumot vehetne ember, mely nem lehet többel is, mikor aprónként jó, hogy semmi láttatja ne légyen: mint a tavalyi nagy dög hó, lassan-lassan olvada el és semmi árja nem lőn.

2. Eleitől fogva hallottuk, hogy az erdélyi ló meg szokta hányni az embereket. Én, hogy avégre, hogy másokat excitálhatnék a magam példámmal, el nem titkoltam, hanem kivallottam, minémű állapotom volt másutt és mennyi keresményem. Sokaknak megszúrta az orrokat, és azt gondolván, hogy vélek láttatom aemulálni, azon voltak mindenképpen, hogy engemet (mint másokat szoktak, akiket a szerencse emelt fel) lenyomhassanak, és azt cselekedjék velem, hogy bosszújokra (úgy magyarázván) ne kérkedhessem affélékkel. Ilyen intentiójok nem is volt ugyan ratio nélkül, mert némely mesteremberek, ha meggazdagodnak, lehagyják osztán a munkát. Azt gondolván azért, hogy én expeditius mégyek elő e munkában, ha a külső segítségem mellől elesem, volt valami okok, hogy azon igyekezzenek. Noha ebben igen megcsalatkoztanak, mert - amint megmondottam - ezek a mesterségek sok költséggel járván, annál jobban mehetne elő ember, minél több tehetsége volna. Nem egyebet tőtenek tehát, hanem a tollaimat tépték ki, hogy jobban repülhessek.

3. Mert annyi esztendőktől fogva a kész keresmény fogyni tőlem meg nem szűnt. Mely dolog innét tetszik meg:

(a) mert a tipográfia későre készülhete el, ameddig senki sem kételkedhetik, hogy csak a kész költ;

(b) mert a tipográfia kezdvén is készülni, tudniillik a típus, a sok occupatióm miatt (mint feljebb mondtam) sokára vihettük annyira való prefectióra, hogy bő lévén az, minden akadály nélkül dolgozhassunk véle. És mikor annyira vittük volna, az is már megszaggatódik, az eklézsiának kiadván belőle a részt.

4. Mert reménlvén én, s mások is azzal biztatván, hogy ha a tipográfia elkészül annyira, hogy nyomtathatunk véle, elélhetek osztán utána. Ebben is felette igen megcsalatkoztam, úgyhogy, noha jó ugyan belőlök kevés, de még soha arra nem mehettünk, abból annyi jőne, hogy a sok költséget aequálné, hanem melleleg ugyancsak elkél, ami másunnét jó is, mégis alig győzzük. És immár általláttam, hogy ebből bizony soha el nem élünk, kivált miolta így meg kelle csonkítanunk a tipográfiát és csak a reménség mellett maradván, nem tudom, mint leszen, ha teljességgel kikopunk a belgiumi keresetből, mert soha nem szabhatjuk ehhez magunkat: Sumptus ne superet censum, etc. Mert nem szégyenlem, megvallom, magamat úgy lenni, mint amely egér a cseberbe esik. Elsőben jól úszkál, de lassan-lassan elbágyad, végre ellankad, és a vízbe hal. Vagy amint a magas toronyból leesett ember, minél közelebb jó a földhöz, annál közelebb van az ő romlásához.

5. Mert az uraim azon vannak valósággal, hogy tőlem az emptorokat abalienálják. *1.* Amint mondtam, tiszteletes Némethi uramék minden újítást damnálván munkáimban, amely könyveket nyomtatok, mint hogy magoknak nem szájok ízint esik, a discipulusoknak hogy ne intimálnák?

2. A tipográfiának jobban való florealására felette szükséges volna az, és azért adtam elő az ország vagy a mi uraink előtt is, hogy a kollégiumok egyeznének meg a classicus authorok iránt. Mert ha minden kollégium külön authort kíván, avagy keveset nyomtat a tipográfus, és így kevésért sok munkát tévén, ki nem jó a költség belőle. Ha sokat nyomtat, úgy is csak romlik, mert rajtavész, avagy hever sokáig. Abban pedig (noha akkor ígérek) igen kevés tölt mindeddig. Egykor tiszteletes Némethi uram udvartól megjövén, említém, micsoda dicursusunk volt eziránt, melyért őkegyelme még megneheztelt, hogy nála nélkül lött.

6. Mert ha le nem rontják vala existimatiómat, én szándékom szerint véghez vittem volna talám eddig, hogy a magyar scholák felvétetődtenek volna nemzetünkben, és így sokkal inkább vennék könyveinket.

Nem mindeneket kellene a deák nyelvnek tanulásával terhelni, bárcsak a magok születési nyelveken tudnának olvasni - csak ezzel is sokra mehetnének! A szegény ember azért idegenkedik sokszor gyermekének taníttatásától, hogy látja, mely sok esztendeig kínoznak a scholákban majd mindeneket (tudniillik a deák nyelvvel), mégis kevés mehet perfectióra. De ha csak a maga nyelvén való olvasást tenné fel célul, kevés idő kellene arra, és kevés volna olyan szegény ember, akitől annyi költség ki nem sülné. Taníttatná bár osztán a deák nyelvre is és írásra, aki úgy akarná. Ezt cselekeszik más keresztény nemzetekben, és ezért kél egyikért jobban a könyv.

Hogy pedig azon kívül mik lehetnek, amelyek különbséget szereznek e dologban, minden ember megérthesse (minthogy ma is csudálják sokan, hogy más országokban még kapva kapnak a tipográfusok a híres munkákon, és kinyomtatni nyereségnek tartják, itt pedig patronust kell szerezni affélékre), ím megmondom:

(a) Mert mint a vér a szívbe mégyen, és onnét eloszol minden tagokra, úgy, mivel a commercium floreal, onnét akarmi munkák distraháltatnak az egész világra, vagy legalább a szomszéd országokra; de itt e világnak olyan szegletiben élünk, hogy hanemha magunk között kél el, a szomszédságokkal nem közölhetjük. Mert sem lengyelnek, sem oláhnak vagy tatárnak, sem töröknek, sem rácnak, etc. nem kell a mi könyvünk.

(b) Mert akarmit bízvást sokat nyomtatnak ott, mégis mind elkél a feljebb való módon, de itt, amit nyomtatunk: száz vagy háromszáz, vagy legfeljebb ötszáz, és mivel sok a munka rajta, ha drágán nem adja, ki nem jó a költség belőle. Ha pedig egy bajjal sokat nyomtat, úgy ismét el nem kél. Én keveset nyomtattam ott Bibliát (tudniillik csak negyedfél ezeret) másokhoz képest: deák Bibliát tízezret nyomtattak. Anglicana Bibliát pedig csak Athias Amsterdamban (amint nékem referálták) ötvenezret minden esztendőben iktat bé Angliába: azt pedig csak lopva, s hát ott benn mennyit nyomtatnak?

(c) Mert ott curiosusok és könyv- s tudományszeretők az emberek, nem úgy, mint itt. Csak egy közönséges embernek is derék bibliotékája vagyott ott.

(d) Mert ott - nem úgy, mint itt - bő a pénz, és így kevésnek tartja afféléért valaki pénzt adni. Csak azért is, hogy tékájában légyen, kapnak holmi novitáson. Ez ilyen okokért volt az, hogy (amit feljebb mondtam) az erdélyi fejedelmek tipográfiát szerezvén, nem találtak abban tipográfust különben, hanem esztendőnként való fizetés-ígéréssel s adással, még akkor a boldog időben is.

(e) Kivált én, aki nem kész tipográfiába szállottam, hanem magamnak kellett építenem ex fundamento: ki nem látja, hogy keveset épülhettem?

(f) Mert én együgyű lévén elsőben könnyen hittem az embereknek és hitelben sokat könyveimben kiadván, sok kárt vallottam a család emberek miatt. Egyéb adósim is mind úgy gondolkodván, hogy nékem elég van, sokan elmúlatták mindeddig a satisfactiót.

7. Azok az okai, hogy nem épülhetek, akik kényszerítenek efféle Apológiák nyomtatására. Ha effélék helyett valami hasznost nyomtattunk volna (mivel effélékből, melyekre is sok időm és költségem megyen), mennyi hasznot kereshettünk volna. Hogy itt egynéhány együttjáró mesterségekhez sok cseléd kívántatván, sok költség, s talám több, mint némely udvarokban kívántatik, senki ne csudálja. Mert ott búzát pénzen nem vesznek, bort pénzen nem vesznek, szalonnát, vaját, túrót, sajtot, bárányt, tyúkot és több affélét pénzen nem vesznek, mindennek pénz nélkül való szerzésében nagyon mód, sőt némelyek mesterembereket is tartnak, és azokkal, amikor akarják, és amit akarnak, dolgoztatnak; de itt minden pénz lévén, ha zsákkal volna is a pénz, bizony megtántorítana akárkit a sok cselédtartás és egyéb költség ilyen drága időben.

8. Ha kiállanánk a síkra, most is talám volna nékem annyi, amennyi őkegyelmeknek mindnyájan, de mégis egy szegény legénynek vallom magamat, mivel a költség, amint gyűl, szinte úgy elkél. És ha nékem annyim van, mint őkegyelmeknek, tészek én - merem mondani - annyi költséget, mint őkegyelmek mindnyájan.

Reménlem, hogy minekutána Isten átalvitt a szent Jób szenvedésin (ha nem többeken), Isten még valami jót ad érnem, és nem maradok mindörökké e nyavalyában. Mert nem rövidültek meg az ő kezei, sem az övéihez való jó affectiójában meg nem változott, etc.

Objectio: De itt azt vetik ellenem: Ha úgy vagyon, miért kezdesz tehetséged felett való dolgokhoz?

Felelet: Megvallom, örökké olyan természettel bírtam én, hogy Istenben bízván, olyan dolgokhoz fogtam, melyekhez kezdeni mintegy istenkísértés volt. Mikor a Biblia nyomtatáshoz kezdettem, nem volt nékem több kétszáz talléromnál. A prédikátor jóakaróim tudakozván, ha van-e reá tehetségem, mikor megmondtam, mennyi van, csak elcsudálkoztak és istenkísértésnek mondták, dehortálván attól az igyekezettől. De én csak azt feleltem: *Pertinacem me assero, temerarium nego.*

Minthogy már akkor jó munkák voltanak kezemben, feltöttem azt, hogy ha Isten ihlette belém azt az indulatot, tehát bizony engem egészségben megtart, míg az véghez mégyen. Énnékem pedig csak a kell, tudniillik egészség, mely meglévén mind reáérkezem - mondok - lassan-lassan.

Úgy is lőn, nékem a fejem sem fáj, valamíg annak a munkának végét értem, noha mind a dolgom éktelen sok volt, mind eleségem igen vékonyan volt. Hogy olyan koros legény lévén, mégis erre a szokatlan munkára adtam magamat, a testi okoskodás szerint merő istenkísértés volt, annál is inkább, hogy a mesterem mintegy idegenített tőle, mikor azt mondotta, hogy kilenc vagy tíz esztendő kellek arra, hogy ember ebben perfectussá légyen. De bíztam elmémhez Istenem után, és aszerint, amit Dávid mond Saulnak: Mind orozslánt, mind medvét ölt a te szolgád. Én is előttem tartván azt, hogy valamire valaha szívesen reáadtam magamat, prosperálódtam benne. Példának okáért egykor ráadám a zsidó nyelv tanulásra magamat, s egykor nézem: hát akik nékem a classisokban praeceptorim voltak, azok is reájárnak az én collatiómra, etc. Ilyen bizodalomban cselekedtem, hogy reámvöttem magamat.

Hazajövén is én, mikor a tipográfiaházat építettem (mely egyébre nem alkalmas) és egyéb költséget töttem avégett, ha testtel és vérrel tanácskoztam volna, gondolhattam volna könnyen és méltán, hogy örömét nem tudom ha érem-é, és ha történik (minthogy a bujdosás és a sok munka annyira elrontott), hogy kidüljek mellőle - cui bono haec omnia? Mennyivel jobb volna mindazt fordítani maradékim hasznokra? Kivált, minthogy már e hazában annyira disgustáltak volt és a sok akadály seregenként ötlődnék előmbe. De most, hogy nem, avagy nehezen mehetek elő valami nagy jóra való igyekezetemben, nem csuda, mert ökegyelmeket effélékben akadályszerzőimnek látom, és így ökegyelmek miá nem lehet.

Példának okáért, minthogy én még Belgiumban gondolkodtam és szorgalmatoskodtam arról, hogy itt, mivel a tipográfia azért nem mehet egyikért elő, hogy igen drága és messzünnét nagy költséggel szerezhető a papiros, és mikor vagy had, vagy egyéb megakadályoztat abban, ez sem mehet elő. Példa magam vagyok. Eperjesen készen lévén pénzen vött papirosam, mégis tavaly Lőrinc-naptól fogva soha módomban nem lőn a kurucok miatt benne, hogy elhozassam karácsonnál elébb, addig nagy fogyatkozással lévén, meg kellett állani tipográfiáinknak.

Azért gondoltam én reá magamat, hogy papiros malmot itt erigáljak. Gondolhattam, hogy mivel az országnak egyébként is nagy hasznára szolgálna, mivel abban igen eldrágadott a papiros, mely majd mindennek kellene, kétség nélkül ebben nemhogy ellent tartának, hanem elősegíteni is készek lesznek, és így magamnak is - mondok -, ki egyébként nem látom, miképpen élhessek itt el, az életnek módjában valami segítődésem leszen. A lőcsei tipográfusnak pénze lévén a papiros malmokon, annyi papirost adnak csak interesbe néki, hogy megéri becsülettel véle és pénzen nem kellett vennie.

E végre indítám - mondok - meg tavaly ezt az igyekezetet, amelyet mihelyt jelenték a consistoriumban, mindjárt ökegyelmek jóváhagyván, mivel a fa volt első, jelentvén annak a dolgát, azt mondák, hogy az leszen legkisebb. Én azért azután requirálván magát az eklézsiát fáért, nem adának, hanem másuvá igazítának. Ott kérvén, ott sem adának, hanem másuvá igazítának. Ott kérvén, ott sem adának, hanem másuvá igazítának. Aholott, kérvén, ott sem adának. Másutt kérvén, ott sem adának. Másutt kérvén, ott sem adának. Mégis másutt kérvén, ott sem adának.

Ezek mind így lévén, egyszer beléfáradék, hogy amit a legkisebbnek alítottunk, csak annak is szerzésében olyan s annyi nehézség vagyon. És általlátván, mely idegen e nemzet a közönséges jótól, hasonlítottam azt s magamat ahhoz, mikor egy terhes szekér eleibe tíz ökröt fognak. Azonban, mikor megindítják, egy közülök tehetsége szerint húzza, de a többi nemhogy húzná, hanem még inkább visszavonja a jármot. Ebben, hogy az uraimék voltak akadályok, nem kell kételkednem:

1. Mert ökegyelmek idegenítették azonban el tőlem sok vádaskodások által mind az eklézsiát, mind az urakat.

2. Mert többire olyanoknál szakadtam ki, akiknél ökegyelmek igen benn vannak.

3. Mert az elmúlt ősszel tiszteletes püspök uram előtt (minthogy a fahordásra s egyéb ususra két béres szekérre s két lószekérre töttem volt szert), csudálkozva exprobrálá Némethi uram, hogy annyi vonómarháknak szerzésekre s tartásokra terjesztettem ki gondomat; melyből gondolható, hogy hátam megé sok rossz információkat téssen és tött ökegyelme, melyek miá énnékem akkor szándékomat le kellett tennem; hogy akkori apparátusom füstbe ment, legalább kétszáz forintot úgy, mint két pénz kárt vallottam miatta.

Mert azelőtt méltóságos gubernátor urammal véget érven (pereskedésem) a váraljai portio iránt, menten el akarom vala minden marháimat adni, de ilyen intentum jövén elmémbe, megtartottam és többet szerzettem, amint mondom. Akkor még a marhának jó ára lévén, jó

pénzen eladhattam volna, és csakhamar leszállván a marhának ára, harmadán mint kellett és kell már elvesztegetnem. Ím, micsoda károm lött ökegyelmek miatt. Azt akarnák, hogy semmiben ne lehetne valami commoditásom, melyből állapotom valamivel feljebb láttatnék hágni az ökegyelmekénél, amint minden hozzám való indulatjokból és velem való actiójokból megtetszik.

Egyebekben is, hogy nem használhattam e népnek intentióm szerint, ökegyelmek között vannak okai. Példának okáért, a zsoltároknak igaz nótáikat soha e nemzetség nem tudta, hanem csak hallomásból vötte, amit vött benne, és a sokáig való abusús annyira vitte már, hogy más nemzetek meg sem ismerik, mikor ezek énekelnek, melyik zsoltárt éneklük. A kántorok ha errálnak - amint gyakran történik -, mások is utánok errálnak, és hovatovább messzebb-messzebb esnek az igaz nótáktól. Noha talám - amint mondám - soha is igazán a magyarok meg nem tanulták volt. Bár csak a praecentorok tudnák igazán, mások azok után énekelnének. Mint én cselekedtem Fogarasban stricte premálván az éneklésben a kótákat.

Minthogy azért én ex fundamento tudtam az igaz nótákat, feltöttem volt, s kész is voltam (kivált eleinten, mikor még dolgunkhoz nem fogtunk volt) arra, hogy communicáljam, és így nemzetemet reformáljam aziránt. Tiszteletes Némethi uram maga is egynehányszor emlegette, hogy szereti a muzsikát, melyből megtetszik, hogy mikor én offeráltam magamat ebben való szolgálatra, jelentvén, hogy ahhoz tudok; akárki más offerálta volna magát, kaptanak volna rajta, de hogy abban is énnékem köszönje nemzetünk foelicitáltatását, nehezteltette ökegyelme, és neheztelvén, később volt azt az alkalmatosságot elmúlatni, azaz nem cselekedni és nem igyekezni benne, hogy vagy deákok, vagy kik tőlem kívánnák, magamnak sem illett magamat importune obtrudálni. Ölyvesi Balázs uram fogarasi mesterségemben tőlem kapván valamicskét abban, igen jó kántornak tartatott érette, tiszteletes Némethi uram maga is azért igen dicsérte, de hogy én tegyek abban valami reformációt, csak nem akarta.

Azt forgaták ellenem nagy fervorral, és amint látom, közönségessé lött opinio az emberekben, hogy az urakon sok importunitást követtem el és sokszor úgy tractáltam, amint nem illett volna.

Felelet: Bizony dolog, hogy a nagy desperatio olyakra vitt néha, amiknek nem kellett volna lenniük, és magam is eléggé bántam, hogy úgy lött. Amik pedig legnehezebbek voltak, ezek voltak:

Önagyságoknak s ökegyelmeknek azt írtam, hogy e nemzet hasonló a kenyérkérő gyermekhez, akinek ezt felelvén az apja: Fiam, sem búzám, sem lisztem nincsen. Ő ezt feleli: Hiszem nem kérek én sem búzát, sem lisztet, és nem kívánom, hogy ekével, sarlóval, cséppel, malommal, etc. bébelődjék, én csak kenyeret kérek. Tőlem is csak azt kívánják, hogy nyomtassak szépen, azonban ahhoz való készületet ingyen sem pensálják.

Ismét, hogy méltóságos gubernátor uramnak ezt írtam, hogy adni kellene inkább, mint elvenni tőlem, és hogy az csak olyan, mint egy marok vízzel a Szamos sem meg nem árad, sem meg nem apad.

E supplicatiómban - a végzetetlen és igen káros tekergést elunván - írtam ilyet: A szegény özvegy addig járt a hamis bíróra, hogy elunván a sok importunitást, végre felvészi ügyét annak. De én, etc. Ismét: Amaz Izráélbéli király a szegény asszony gyermekének megételének alkalmatosságával felette nagy extremitást látván, erre fokad ki: Mit várom mégis az Urat? Én is ennyi sok káros és nagy orcátlankodással együtt járó fáradságommal csak audientiát sem nyervén nagyságtoktól, kegyetmetektől, méltán szólhatok így: Mit várom mégis tovább a nagyságtok audientiáját? Ennyi ideig itt tekergésemmel nem tudnék egyebet obtineálni, hanem hogy az urak közül egyik a másikhoz igazít, mint egy bolondot! Etc. Mint egy regalistának

minden országgyűlésben ott kell nékem lötyögnöm, fityegnem, s ugyan példabeszéddé löttem már ezért az embereknel. Mintha tölem az szinte úgy meglehetne, mint mástól, akinek vagy hivatala hozza, vagy valami interesse van benne, holott én itt mintha tövisen ülnék mindenkor, midőn otthon két officinám, tudniillik fusoriám s tipográfám az én jelenlétemet (jól akarván dolgozni) igen megkívánják.

Én azt is látom már, hogy különben nem, hanem ha valami véletlen dolognak patrálásával excitálhatom az embereket ügyemnek elővételére, mint Absolon Joábot különben magához nem vehetvén az atyjával való megbékéltetés végett, asztagját gyújtatja fel. De az is periculosum lévén, ami az én tehetségemben könnyebben áll, ahhoz kell nyúlnom: tudniillik sok nyavalyáimból való egyszeri kimenekedésemre ezt látom praesentissimum remediumnak, hogy úgy veszesse magamat, mint Sámson, közönséges romlással. Tudniillik innét hazamenvén, mind azt, valamit ennyi esztendőök alatt annyi költségemmel és véres veritékemmél a haza hasznára készítettem, mind összerontván, még a port is leverjem lábamról, mondván: Nem méltó ez a hely énhozzám! Post quo fata trahent bujdosásra indulván, az erdélyi méltóságoknak hitleveleket, mint Amurates a Lengyel Lászlóét kopja hegyébe függesztvén, valahol járok-kelek Európában, pleno ore ebuccináljam ezt: Ez az erdélyieknek hitek, így s így nyomorították meg a hazája javára teljes lélekkel igyekező szegény legényt!

Az én életem szüntelen való halál, midőn lelkemnek szüntelen való fájdalmával a véghetetlen injuriák alatt eszem kenyeremet és a száma nélkül való meggyőzhetetlen akadályok céloimtól felette igen messze vetnek, etc.

Bizony nem természetem (noha tudjuk, hogy actio continua in habitum et naturam transit), hanem a nagy desperatio tekerte ki efféléket belőlem, melyet ha nem orvosoltak volna avagy csak valami részben, bizony megbecsülhetetlen romlás követte volna. Márpediglen, amint látom a dolgokat, méltó megkövetnem ömagyságokat, hogy effélékben a kételenség oly nagyra vitt, minthogy látom, hogy nem ömagyságoktól volt, hanem másoknak bal információjokból, hogy engemet annyira contemnáltak, és posthabeáltak. És így nem méltó ökegyelmeknek azt szememre hányni. Megpróbálhatnák ökegyelmek is, ha nem így tennének (avagy még vastagabban), ha én helyettem volnának.

Ezek hogy mind így löttenek legyen, talám maguk sem tagadják ökegyelmek. Ha tagadnák pedig, azt mondom, hogy hallotta Isten s a szent angyalok, hallották az én füleim, hallotta (aki úgy viseli magát köztünk, hogy senki barátságáért vagy félelméért az igazságot meg nem tagadja) Prásmári Márton uram, ennek az eklézsiának egyházfia, sőt az ősszel tiszteletes püspök uram előtt némelyeket ezekben iterálának és megmutaták eléggé tölem elfordult elméjeket, és ezeknek némely részeket akkor szememre hányván, tudniillik a vastagát, abból a többi is eléggé verificalódtanak.

Amiket pedig akkor ökegyelmek szememre hánynak, ezek voltak:

1. A gyermekeket bajos aszerint tanítani: adjad, áldjad, etc. és képtelen is azokat így pronunciálni, mert csak Kassa körül szólnak így: adi, mondi, etc.

Felelet: Ami a gyermekeket nézi, ők úgy tanulják, amint tanítják őket. És ezt-é könnyebb megtanulni: A-tyánk, vagy ezt adjad? Melyet ha betű szerint pronunciál is, nihil aberrat. Abból pedig nem az jó ki: adi, mondi, etc., melyről láhattanak volna (ha méltóztatták volna olvasni) az Apologiában, ott meg lévén erre felelve, én sem urgeálok.

2. Azt forgatják vala igen erősen ellenem, hogy discipulusokat nem tanítok. De hiszem, erre is bőven megfeleltem.

3. Eszerint azt urgeálják vala, hogy amivel - úgymond - a mi atyáink megérték, mi szükség nekünk újítanunk? Erre is már meg van felelve. Csak ezt adom hozzá, hogy ez szinte olyan, mint mikor a magyarok a keresztény hitről a pogány hitre visszakíváncoztanak.

4. Azt lobbanták elő: A kegyelmed ortográfiája csak olyan, hogy scribuntur, sed non leguntur.

Felelet: *I.* Cartesius felteszi azt, hogy dubitandum ugyan de omnibus, mindazáltal az életnek alkalmatosságát el nem kell mulatni, sem pediglen azt a dubitációt nem kell ad spiritualia extendálni, mint amely deák az Isten felől és a maga bűne bocsánatjáról is kezdett volt dubitálni.

2. Csak olyan az, mintha valamely trivialis scholában így beszélénének a gyermekek: Veni hic tu Stephanus, etc., ergo a ciceronianus tersus stylus nem igaz stílus, mert nem élnek ott véle.

3. Nem sok hiba, hogy már majd mindent a szerint az ortográfia szerint nem nyomtatnak, ugyan nem, avagy alig látszik valami difficultas benne, és majd mindenek (az irigyek kívül) reáhagyják, mikor az arról való dissertációt olvassák, hogy secundum rationem úgy kellene lenni.

5. Arra ígérék magokat, hogy az én deák Apológiámat könnyen refutálják.

Felelet: Nem is olvasták ökegyelmek, amint discursusokból megtetszik, mégis olyan könnyűnek tartják refutálni? Valamit ez ellen írhatnának, én mind mást írhatnék az ellen, mint mera calumnia ellen.

6. Azt veték szememre, hogy a ministeriumnak kisebbségére vagy, hogy magamat aequálni akarom tőlek, vagy azon statusban akarom magamat tartani.

Felelet: *I.* A legkisebbik is azok közül ezt explodálhatja, és senki, úgy ítélem, úgy nem szól (mint tiszteletes püspök uram és a többi ezt ökegyelmektől nem approbálák), csak az én irigyeim.

2. Elöttem volt, ha a ministeriummal akartam volna hazámnak szolgálni, de én nagyobbak tartottam (s méltán tarthattam) ezzel, amiben vagyok, a hazát foelicitálni. Ha igaz ez: Verba volant, scripta manent, úgy tetszik, nem kisebb dolog jól nyomtatni, mint jól prédikálni.

3. Az idegen nemzetnek szinte ez az objectiója: Hogy hogy volna - úgymond - a tipográfus ecclesiastica persona?

Én is ezért itt már declarálom resolútiómat, hogy mivel mindezt a kisebbséget az hozta, hogy én magamat igen megaláztam, már eddig légyen, amint lőtt - tudniillik amely academicusokat nálamnál feljebb becsültem, légyen ennek utána is úgy -, de valakik ezentúl lesznek, bizony én sem engedem a praerogativát, mivel látom, mely sok károm következik belőle, hogy annyira levonszom magamat. Mert az elmúlt nyárban Tordán is majd két napot töltöttek el az országgyűlésben a praecedentia felől való discursusban. Mások annyira tartják és becsülik a praecedentiát. Annál inkább olyan számár nem lézlek, mint eddig, hogy az itthon tanultakat is (cum discretione personarum mindazáltal) előlbocsássam.

Azt mondják: Piscis a capite foetet. Ha magamat nagyobb becsületben tartanának, mindjárt munkáimat is inkább becsülnék, de minthogy magamat annyira megutáltak, ha a Krisztus cselekedetét cselekedném is, mind balra magyaráznák. Felelek én, hogy ha ezt a praerogativát megtartottam volna eddig is, sokkal jobban volna dolgom és helyén becsületem, de hogy magam úgy lehúztam magamat, azt gondolták, hogy mind úgy kell már annak lenni.

7. E szerint az opinio szerint lőtt ökegyelmeknek az a mondások hogy csak egy hitván vasmíves vagyok.

Felelet:

1. Annak a hitván vasműnek vajki sok hasznát vette e világ s vehette volna e haza is.

2. Tisztelem s becsülöm az őkegyelmek hivataljokat, és akiben Istennek valami donumát látom, ha lehetne, kéznél fogva emelném fel, és én megvallom őkegyelmek felől, hogy tiszteteknek dicséretesen megfelelnek, de professzorok s papok jobbaknál jobbak vannak; ilyen hitván vasműves pedig nemcsak Kolozsváratt, hanem egész Erdélyben, nemhogy Erdélyben, de az egész magyar birodalomban, nemhogy ott, de még az egész világon sincsen, mint feljebb megmutogattam. Mondhatom itt azt, amit Pál apostol I. [levele a] Ko[rinthusiakhoz], 15:10: De Isten kegyelme által vagyok, ami vagyok, és az ő kegyelme énhozzám nem volt hiábavaló, hanem többet munkálkodtam, mint mindnyájan azok, de nem én, hanem az Isten kegyelme, mely énvelem vagyon, etc. Azzal a hitván vasművel mennyi hasznót töttem, tudják az emberek. És mennyi hasznót tehetnék azzal másutt magamnak is, azt is tudják már alkalmasint.

3. Varia sunt dona. A szem nem fül, a kéz nem láb, etc. Ha azért irégykedik a kéz a lábra, és azért, hogy az alatt a földön jár, alávalónak tartja, avagy rendesen argumentál-é?

És úgy a legderekasabbakat akkor szememre hányván, majd (ha idő lesz vala) a többit is mind előforgatják vala úgy, hogy semmi tagadásnak helye itt nem volna, noha nem tudom - amint mondtam -, ilyen nyilvánoságos dolgot akarnának-é tagadni?

Mindezekből ki nem látja, hogy őkegyelmek régen összeesküdtek az én becsületemnek rongálására? És amint akkor engem tractáltak, ki nem gyanítaná, hogy a méltóságokat is (kiknél igen benn vannak) őkegyelmek ingerlették ellenem? Mert ha szemembe olyakat mondanak, hát hátam megé? De csak hallgatással is itt sokat tehettek.

Egykor egy ember mondja a szomszédjának: Szomszéd, miért pusztítád el a jó szőlőt?

Mondja ama reá: Én nemhogy elpusztítottam volna, sőt három esztendeje is vagyon, hogy feléje sem voltam.

Mondja amaz: Szinte azzal pusztítottad el, hogy feléje sem mentél.

A méltóságok, mivel ország dolgaiban s egyéb nagy dolgokban foglalatoskodnak, énrólam s az én dolgaimról, ha keveset tudnak, nem csuda. Kik körül akik forognak, azoknak illenék és kellenék jó intimációkkal értetni, hogy a dolgok felől igaz ítéletet tudnának tenni.

De azt mondják itt: Hiszem, akik az urak közül ezelőtt ismértének, azok is hasonló indulattal vannak és hasonlóképpen szólnak felőled.

Felelet: 1. Szinte abban tetszik meg egyikben az őkegyelmek ellenem való indulatjoknak tehetsége, hogy még azokból is, akik annak előtte valójában jóakaróim voltak, tőlem úgy elidegenedtenek.

2. Nem csuda, ha tőlem elidegenedtenek, mert igen igaz a Machiavellus regulája: Calumniare audacter et semper aliquid adhaerebit. Akar magok immediate azért, akar mások által cselekedték, hamar fogott, kiváltképpen azokban, akiknek valami világi interessek volt benne, hogy én megnyomorítottassam. Sám[uel I. könyve] 19:4-5.: Jonathán jól szól vala Dávidról, de őkegyelmek (amint megtetszik szemembe való szólásokból és minden intenciójokból), nemhogy jól, hanem az én veszedelmemre valókat szólottanak, és teljességgel elidegenítették tőlem önagyságokat és őkegyelmeket.

3. Melyet annál inkább hinni kell, hogy önagyságok s őkegyelmek censorokul rendelték őkegyelmeket, tudniillik Némethi uramat és Csepregi uramat, hogy őkegyelmek az én munkái-

mat megvizsgálván, referálnák valósággal önegyságoknak. Mint referálták, megtetszik mind abból, hogy nagyobb-nagyobb disgratiában láttam magamat lenni, mind abból, hogy ökegyelme, tudniillik Némethi uram csak felényire aestimálta az én munkámat (úgy kérvén eklézsia számára), mint ahogy rendeltetett volt.

4. Mert amely szókkal exprobrálja nékem Némethi uram, hogy - úgymond - amivel a mi atyáink megérték, és amiben születtenek és holtak meg, csak abban maradjunk mi. Azon szókkal éltek némelyek az urak közül, igyekezték olcsárolni az én dolgaimat. Melyből concludálhatom, hogy ökegyelmek szájakból vették.

5. Mert még ellenkező vallású embereket is felültettek ellenem, quanto magis, etc.

6. Gondolhatom is méltán, hogy önegyságok, akik a közönséges igazságnak oltalmazói és felséges császáruknak olyan hívei, mint az öfelsége diplomájának (mely az erdélyi fejedelmeknek donatióikat in suo vigore meghagyta) acerrimus defensori, soha arra nem mentek volna, hogy engem úgy megnyomorítsanak, ha bal információ önegyságokat nem értette volna. Példának okáért, ha úgy informálták - amint nékem szemembe mondják -, hogy csak egy hitván vasmíves vagyok, mégpedig (amint feljebb) mindeneknél gonoszabb ember, méltán cselekedtek önegyságok, úgy vélem, amint cselekedtenek, és méltán mentem előttök olyan disgratiába, mely soha nem lött volna, úgy hiszem, ha engemet valójában ismértek volna: tudniillik akik engem közelebb ismértek, rólam avagy csak úgy, amint ismértek, testimoniumot tettek volna.

7. Mert mikor halálra betegedtem vala, testamentomtételben ökegyelmek (tiszteletes Némethi és Csepregi uramék) voltak jelen, és tudják, hogy az erdélyi eklézsiaénak én mit legáltam volt, tudniillik akkor is azt forgatván, hogy ha Isten engemet kiszólít, a haza reménségében igen megcsalatkozik. Azért én, amit tehettem, elkövettem, tudniillik matrixokat hagyván Erdélynek, hogy (ha ember lészen hozzá), avagy csak afféle eszközökkel prosperálódjanak. Atyámfiainak is azt mondtam én (midőn hozzám igen bízta): Az egész magyar nemzet - mondok - az én atyámfia, és így ahhoz, amim nékem van, ne bízzanak.

Hogy teljességgel elmúlatták, az pedig nyilván vagy ezekből.

1. Mert csak vagy két esztendővel ezelőtt méltóságos gubernátor uram olyan opinióban volt - melyet egykor kijelente önegysága -, hogy engemet az idvezült fejedelem promoteált. Melyre én mondtam ugyanakkor, hogy az a jó fejedelem nékem egy pénzét sem adta promotiómra, hanem a magam kevés keresményemmel mentem volt fel.

Igaz dolog, forgathatná talám azt itt, hogy lejövetelemkor Lengyelországban arestáltatván jószágom, emberét küldte volt önegysága a lengyel királyhoz, s urakhoz, arra ha mit költött önegysága, Isten nyúgossa meg érette, hogy jószándékban volt hozzám. Hogy pedig azzal semmit nem használhatott, mivel a lengyel úr, aki arestálta volt, csak azt mondta, hogy ő azokra a levelekre (tudniillik a királyéra és a püspökére) egy cseppet sem hajt, hanem könyveimet fogja s a pápának küldi, lássa, mit csinál vélek. Mert a lajstromra akadván, melyben feljegyztettem volt, ebben s ebben a ládamban ennyi s ennyi aranyos Biblia vagy, ők azt úgy magyarázták, hogy arianus Biblia, és azt mondták: ez nem egyéb, hanem az erdélyi ariánusok (amint ők nevezik) nyomtatták e könyveket!

És alighogy mind meg nem égették. Se király, se urak levelével - melyekben parancsolták, hogy adja ki - semmit ő nem gondolván, a hegyi tolvajoknak köszönöm, Isten után, a szabadtást, mert azok akkortájt Lengyelországra ütvén, és ott udvarházakat és klastromokat felvervén, egy darabig nagy pusztítást tettek. A lengyelek gyanítván, hogy azért a jószágért és annak arestáltatásáért a magyarok küldték rájuk a tolvajokat, ezzel az eggyel szabadított meg, hogy felfogadtaták velünk, hogy többször rájuk nem küldjük azokat, mi pedig azoktól szinte

úgy féltünk, nemhogy vélek egyetértettünk volna. És így ellenkező mediummal élván Isten az én jómról, azt cselekedte öfelsege, hogy haszontalan lenne mind annak a jó fejedelemnek érettem való törekedése, mind a magam Varsovára, a lengyel udvarhoz való fáradságom.

2. Mert mikor Bándiék utolsó törvényem volt, hogy a közbírák inkább megértenék a terminusokat, odavittem volt mutatónak mind matrixokat, mind stempeleket. Melyeket látván az idvezült úr, Bethlen Elek uram, ezt mondja: A mi ötvösink is efféléket csinálnak.

Nemhogy pedig az erdélyi ötvösök csinálnának olyakat, de másutt is igen ritka és olyan perfecte talám sehol sem. Efféléket pedig és ezeknek minden csínyját-bínyját megmutogattam Némethi uramnak, úgyhogy ha akarta volna, az urakat effélék felől alkalmasint informálhatta volna, és így efféle vilipendium nem következett volna az uraknál.

Mindezekből eléggé megtetszik, hogy akiknek kellett volna, s akiktől lehetett volna (ha igaz jóakaróim voltak volna) az urakat és másokat felőlem és igyekezetem felől igaz információval értetni, minthogy azok Istennek csuda ítéletiből tölem annyira elfordult elmével vannak (amint ezekből látjuk), és minthogy mind az urak, mind a németek (kiktől sok insolentiákat és injuriákat szenvedek), mind pedig egyebek ökegyelmekkel egy voxban vannak, mintha mind egyaránt eltökélették volna magokban, hogy engemet rontsanak: méltán concludálom, hogy minden nyavalyám ökegyelmektől áradott. Akinél a kantárt találják, a lovat is ott keresik. Ökegyelmek nékem szemembe is úgy kimutatták fogok fejeit, azért ott nyomozhatom minden boldogtalanságomnak okát.

Egyébaránt minthogy a desperatio nagyra viszi az embert, ha az urak s mások úgy, mint ökegyelmek, animatusok hozzám, és olyan sententiában s hozzám való affectióban perseverálni akarnak, én cum protestatione Isten előtt mondom, amit Szent Pál apostol: Vobis oportuit primum annuntiare regnum. Dei, quia id vos contemnit, ad gentes proficiscar. A[cta apostolorum, 16:46].

Soha oly vilis anima nem lehetek, hogy olyan arbitereket toleráljak. Scilicet inimici nostri sunt iudices. Sem pedig másként, hogy hozzám olyan indulatú embereknek számarok legyek, meg nem nyerhetem magamtól. És hogy akik ilyen nyilvánossággal igyekeznek a közönséges jónak meggátolására, azoktól megköttessék conscientiám. Vajki sokan mondják ezt: Szeretem a papot a prédikálószerében, azon kívül nékem nem kell.

Én ugyan (mint a teológusok tisztünket előnkbe adják, és amint Jakob patriarka, Móz[es I. könyve 49. rész] nem az ő fiait, Simeont és Lévit, hanem az őbennek való vakmerőségnek és kegyetlenségnek vétjét átkozza) nem neheztelek az ökegyelmek személyekre, hanem ami ökegyelmekben kivető; annál inkább a ministeriumban való szolgálatjokat nem damnálom, hanem örömet meghallgatok, és aszerint, amiket Isten beszédéből rendesen tanítanak, Istennel való egyességemet fenntartom; de - amint mondom - az ökegyelmekben uralkodó emberi indulatokat vagyon miért damnálom. Én az ökegyelmek tisztekben nem piszkálok, bár ökegyelmek is hagynának békét nékem.

És protestálok, hogyha vagy prédikációkban vagy másként igyekeznek ökegyelmek hogy már megtorkolni (igazában: mérgeket kiönteni) és róla nem téznek; én ha mi mediumhoz nyúlni kényszerítem, mely a közönségesnek ártalmára lészen, nem én lések az oka. Erre is hogy ökegyelmek kényszerítettek, akarki látja. Bírák [könyve] 15:11.: Amiképpen cselekedtenek énvelem, én is úgy cselekedtem vélek. (Noha másként is e nemzetségnek, mely az ilyen dolgokról nem tud igaz ítéletet tenni, méltó volt a dolgokat eleibe adnom.) Minderre reászolgáltatnak felebarátimmal ökegyelmek; én sem lehetek darab kő, hogy olyan mozdulás nélkül szenvedjem becsületemnek s minden életemnek megmocskoltatását. Szükség azért

szenvedniek, amit fejekre vakartanak, és ha Istennek szolgálai, ne igyekezzenek veszteni, avagy ujjat vonni azokkal, akik hasonlóképpen Istennek hű szolgálainak mutatják magukat.

Non omnia possumus omnes. Varia sunt dona. Tudják jól őkegyelmek. Ezt azért előttök viselvén, quanto melius erat a szeretet által egymást segítvén, ezt mondani: Te szem vagy, te fül vagy, te száj, te kéz, etc., és az Istennek munkáját egy szívvel-lélekkel munkálkodni őfelsége dicsőségére? Tempora sunt iniqua: nem kellene megszakadoznunk, sőt egyenes vállal a terhet supportálnunk.

Az Úristen adja az ő félelmét az elfordult elmékbe, hogy az emberi indulatot zabolán hordozván, a jóban nem akadályok, hanem együtt munkálkodók igyekezzenek lenni!

Ján[os evangéliuma] 18:23.: Ha gonoszúl szóltam, tégy tudományt a gonoszról, ha jól szóltam, miért versz engemet?

Mát[é evangéliuma] 23:2-3.: A Mózes székiben ülnek az írástudók és a farizeusok. Mindeket azért, amelyeket parancsolnak, hogy megtartsátok, megtartsátok és megcselekedjétek, de az ő cselekedetek szerint ne cselekedjétek.

Nota bene: A nyomtatásban imitt-amott esett tipográfiai vétkek nem kicsiny ok miatt estenek, melyeket mindazáltal a beszédnek értelméből könnyen észébe vehet és eligazíthat a Kegyes Olvasó.

-oOo-